M. OLGAY SÖYLER

Bir Derviş Yolculuğa Çıkar Bir Daha Dönmemek Üzere

Anadolu'da ve Balkanlar'da Sufi İsimler, Zamanlar ve Mekânlar

TİMAŞ TARİH

BİR DERVİŞ YOLCULUĞA ÇIKAR
BİR DAHA DÖNMEMEK ÜZERE
Anadolu'da ve Balkanlar'da Sufi İsimler, Zamanlar ve Mekânlar

M. Olgay Söyler

TİMAŞ YAYINLARI | 5551
Tarih Kitaplığı | Türk Tasavvuf Tarihi | 13

EDİTÖR
Samet Altıntaş

KAPAK RESMİ
Ali Yaycıoğlu

KAPAK TASARIMI
Yasin Çetin

İÇ TASARIMI
Nur Kayaalp

1. BASKI
Mayıs 2022, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-4463-4
9 786050 844634

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alaybeyoğlu Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Çınar Matbaacılık
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Atahan No: 34 Kat: 5
Bağcılar / İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Matbaa Sertifika No: 45103

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bir Derviş Yolculuğa Çıkar Bir Daha Dönmemek Üzere

Anadolu'da ve Balkanlar'da Sufi İsimler, Zamanlar ve Mekânlar

M. OLGAY SÖYLER

TİMAŞ TARİH

M. OLGAY SÖYLER

1982 yılında Aksaray'da doğdu. Selçuk Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Tarih bölümlerinden mezun oldu. *Atlas Tarih* dergisi ve *Birgün* gazetesine yazdığı yazılarının haricinde, uluslararası hakemli dergilerde de makaleleri yayımlandı. Çeşitli gazetelerin kitap eklerinde, tarih ve özellikle inanç tarihi alanında çıkan kitapların incelemelerini yaptı. Radyo programlarına daimî konuk olarak uzun bir süre katıldı, çeşitli belgesellere danışmanlık yaptı, çalıştığı konular üzerine üniversitelerde tebliğler sundu. 2019 yılında *Anadolu'nun Kronikleri* isimli kitabı ile 2021 yılında *Eski İran Dinleri ve Şeytanın Doğuşu* adlı kolektif çalışması yayımlandı. Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsünde yüksek lisansını tamamlama aşamasında olan yazar; tarih, mitoloji ve karşılaştırmalı dinler üzerine çalışmalarına devam ediyor.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

ANADOLU'DAN RUMELİ'YE SARI SALTUK'UN
EFSANEVİ ÖYKÜSÜ 9

SEYYİD HÂRUN: ATÇEKENLERİN YURDUNDA
EFSANEVİ BİR ŞEHİR VE KURUCU 22

HAKİKAT VE GERÇEK ARASINDA:
HACI BEKTAŞ'IN KADINCIK ANA'YA NAZAR KILIP
ANADOLU'YA KANAT ÇIRPMASI 28

ABDAL MUSA'NIN KAYGUSUZ'A MÜRŞİT OLMASI 34

SARI SALTUK: YEDİ İKLİMİN SULTANI 39

GÜVENÇ ABDAL: HİNT ELİNDE, MÜRŞİT YOLUNDA 42

AĞUÇAN: ZEHİR İÇİP PARMAĞINDAN
BAL AKITAN 46

BABA MANSUR: CANSIZ DUVAR BİZİMLE
YÜRÜR / DAĞLAR TAŞLAR SÖKÜN OLUR 48

DERVİŞ GEVR:
"ATILDIĞI FIRINDA GÜLLER AÇAR SULTANIMIN" 51

KEÇECİ BABA: BİR ŞİFA KAYNAĞI 53

PİRİ BABA SULTAN: BİR AYAKKABICI ÇIRAĞI 55

HACI BEKTAŞ VELİ,
YUNUS EMRE VE TAPDUK EMRE 58

BABA İLYAS HORASANİ (BABA RESUL) ÜZERİNE 60

VELİ BABA SULTAN:
RUMELİ'NDE BİR MANA MAYASI 63

SARIKIZ SULTAN: EDREMİT KÖRFEZİNE EL UZATTIM BİR TAS DOLU İÇİN 66

ŞEYH BEDREDDİN: DARDAN İNDİRİP BİR GECE SESSİZCE SIRRI HAKİKATE SIR ETTİK 69

HUBYAR SULTAN: HÜNKÂRI GÖRÜNCE SÖKÜN EDİP GELEN BİNBİR ÇİÇEKLİ TEKELÜ YAYLASI 74

EJDERHADAN EVRAN'A BİR YOL VARDIR GÖRÜLMEZ 77

HIZIR'IN PEŞİNDE: HIZIR KÜLTÜNÜN KÖKENLERİ VE HATAY'DA HIZIR İNANCI 81

BEYKOZ'DA HAZRETİ YÛŞA İBRANÎ MİTOLOJİSİNDEN SEMAVİ DİNLERE 91

MEŞK-İ ÜSTAD MUHAMMED SİYAH KALEM MİNYATÜRLERİNDE DEMONİK VARLIKLAR VE DERVİŞLER 98

ŞAH KALENDER ÇELEBİ: OSMANLI ANADOLUSU'NDA İHTİLALCİ BİR MEHDİ 110

OSMANLI KURULUŞUNDA ABDALÂN-I RUM TAİFESİ 129

ŞAHKULU İSYANI: KIZILBAŞ ŞEHZADELERDEN YOK EDİLEN ORDULARA VE ŞEHİRLERE BİR MEHDİ RÜYASI 143

PİR SULTAN ABDAL NEDEN ÖLDÜRÜLDÜ? 155

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KEHANET VE SAFEVÎ'DEN OSMANLI'YA KAÇAN BİR KÂHİN: HAYDAR REMMAL 164

CELALİ İSYANLARI VE İMPARATORLUKTAKİ AKİSLERİ 180

OSMANLI'NIN İLK ŞARK PROBLEMİNE KISA BİR BAKIŞ: SULTAN I. SELİM'İN ANADOLU VE DOĞU POLİTİKASI 196

ÖNSÖZ

Gidenlere, Kalanlara ve Asrın'a...

Bir Dervîş Yolculuğa Çıkar Bir Daha Dönmemek Üzere, büyük oranda Anadolu'da yaptığım gezilere dayanıyor. Bu seyahatlerde o görkemli anlatıları yörenin insanlarından dinlerken eksik kaldığını hissettiğim boşlukları kaynakça kısımlarında verilen menkıbeler ve konu hakkında yayınlanan literatür ile tamamladım. Bu çalışma, her şeyden önce Bursa, Antalya, Tokat, Tunceli Amasya, Konya, Aksaray, Diyarbakır, Hatay, Mardin, Hacı Bektaş, Kırşehir, Edremit ve Sivas bölgelerinden birçok insanın desteğiyle oluştu, onlara çok teşekkür ediyorum. Âdeta bir "Anadolu Mitolojisi' diyebileceğimiz bölümleri okurken; dilerim sizler de benim kadar zevk alırsınız.

Kitapta, Anadolu'da bir dizi karışıklığa neden olan isyan hareketlerine de odaklanıyorum. Bu kalkışmaların hemen öncesinde "İlk Şark Problemi" üzerinde duruyor, huruçların dinî ve tasavvufî arka planını vermeyi amaçlıyorum. İsyanların arkasındaki önemli motivasyon araçlarının "Mehdi beklentisi" ve "Binyılcılık" gibi kavramlar olduğu düşünülmekle beraber, sosyo-ekonomik koşullar da önemli bir etken. Yine

ilerleyen sayfalarda, "Celali Fetreti" ve "Büyük Kaçgun"un tarih yazımına etkisi de irdelemeye çalıştım. Bunlarla birlikte âdeta "kerametler mecmuası" olan menkıbeler ve anlatılardan meydana gelen bir portreler galerisi de okuyucuyu bekliyor. Genel okur kitlesine; inanç tarihini, Anadolu halk inanışlarını, sufi hâl tercümelerini, sözlü kültür ve onu destekleyen menakıpnâmelerle aktarmak, asıl yapmak istediğim işti.

Bana "tarih nedir?" yeniden öğreten hocam Heath Lowry başta olmak üzere; Fikret Yılmaz'a, Levent Kaya Ocakacan'a, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Haşim Şahin'e, ne desem az gelir, diyebileceğim iki değerli insan Hüseyin Serdar Tabakoğlu ve Hande Özsan'a, kitap için okumalar yapıp, bazı fikirler veren Özden Aydın'a, o güzelim kapak resmimiz için Ali Yaycıoğlu'na ve tabii ki benim için birçok şeyi göze alan sevgili dostum, editörüm Samet Altıntaş'a, Timaş Yayınlarına ve nihayetinde aileme çok teşekkür ederim.

Alçakta, yüksekte yatan erenler, dilerim sizlere layık bana yakışır bir iş olur bu!

M. Olgay Söyler
2022 Fethiye

ANADOLU'DAN RUMELİ'YE SARI SALTUK'UN EFSANEVİ ÖYKÜSÜ

Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlu Türkmen Federasyonları hükümdarı Uzun Hasan ile 1473 yılı Ağustos ayında gerçekleşecek Otlukbeli Savaşı'na giderken; oğlu Şehzade Cem'i saray naibi olarak bırakır. İşte Sarı Saltuk'un hikâyesi, Cem'in at koşturduğu Balkan coğrafyasında yolunun bir şekilde düştüğü Dobruca'da tuhaf görünümlü dervişlerin kim ve nereden geldiklerini sorduğunda başlar.

Muhtemelen Sinop doğumlu olan ve soyu Oğuzların 24 boyundan biri addedilen Çepnilere dayanan Sarı Saltuk; Şerif, Hızır, Saltuk, Server Saltuk, Seyyid gibi ad ve unvanlarla anılır. Ondan ilk bahseden kaynak Türkçeye *Ruhların Meyvesi* ve *Kazancın Anahtarı* ismiyle çevrilen İbnü's-Serrâc'ın, *Tuffâhu'l-Ervâh* ve *Miftâhu'l-İrbâh da Saltuk et-Türki*'dir. Meşhur gezginimiz Evliyâ Çelebi ise onu Muhammed Buharî, Muhammed Buharî-i Saltuk, Muhammed Buharî-i Sarı Saltuk Bay isimleriyle anar. Sinop, 1214'te Selçuklu Sultanı I. Keykavus tarafından fethedilir. Selçukîler, bölgeyi şenlendirmek amacıyla Dânişmendli Türkmenleri ve özellikle Çepnileri bu bölgeye yerleştirmiştir. Sinop'ta başladığı

varsayılan Sarı Saltuk'un hayatı; Selçuklu Anadolu'sunun yaşadığı buhranlar, gelgitler, isyan ve yıkım ile şekillenir. Sultan Keykubat, 1237'de hayatını kaybettiğinde hükümdarın ölümü sonun başlangıcı olur aslında.

Keykubat'ın yerine geçen ve kötü yönetimiyle ülkeyi yıkımın eşiğine getiren II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de 1246 yılında yaşamını yitirir, yerine oğullarının küçüğü Alâeddin Keykubad'ı vasiyet eder; ama II. İzzeddin Keykavus, bu durumu kabul etmeyerek tahta çıkar. Moğolların Kösedağ bozgunundan itibaren sürekli müdahalesi, akşamdan sabaha kime, ne tür hizmet ettiği anlaşılmayan emirlerin de var olma mücadelesi neticesinde Keyhüsrev, IV. Rükneddin Kılıçaslan ve II. Alâeddin Keykubad da "Sultan" ilan edilir, böylelikle 1249'da tuhaf bir saltanat dönemi başlamış olur. II. İzzeddin Keykavus bu durumu kabullenmez. Hem kardeşleriyle taht mücadelesine hem de Anadolu'da bağımsızlık mücadelesine girişir, bir bakıma Moğol'a başkaldırır. Bu huruç, Moğolların önünde duramaz, önce Aksaray Sultanhanı civarında yapılan savaş sonunda alınan yenilgi, sonra da başarısızlıklar neticesinde Keykavus umudunu kaybeder. Evvela Antalya'ya ardından da yakalanıp öldürüleceği endişesiyle bazı emir ve maiyetiyle bir gemiye binerek Bizans'a iltica eder.

İstanbul, daha önceleri Latin işgalindedir ve başkent, İznik'e taşınmıştır. Mihail Paleologos'un bir ara iktidar çekişmelerinde Konya'da Keykavus'a sığınması, iki hükümdar arasında yakınlaşmaya neden olmuştur. Latinlerin boşalttığı *Bizans başkenti* tekrardan İstanbul olur. Eski yardımlarına karşılık bulacağını düşünen devrik Sultan, 1262'de maiyetiyle buraya sığınır ve kabul görür.

Sultan, Roma başkentinde iyi karşılanır karşılanmasına; ama imparator zaman içinde Moğollarla arasının açılmasına neden olacak bu misafirden kurtulmayı da düşünmeye başlar. Bu sıralarda, bir meclis esnasında sultan veya beylerin birinden gelen teklifle durum çözülür gibi olur. "Biz şehirde fazla oturamayız bize yerleşecek, sürüleri otlatabilecek rahat edeceğimiz bir yer verin" teklifi neticesinde Karadeniz tarafından sürekli Türk istilalarının olduğu Kuman, Oğuz, Bulgar, Peçenek Türklerinin izlerini ve bakiyelerini barındıran bölgelerden olan Dobruca, imparator tarafından yurt olarak kendilerine verilir. Bu sıralarda Keykavus'un ardından Anadolu'da mücadeleyi küçük gruplar hâlinde de olsa Türkmenler devam ettirirler; ancak Moğol desteğiyle tahta oturan Rükneddin'den sonra gayr-ı memnun bir şekilde onlar da işaret edilen Dobruca'ya hareket etmek zorunda kalırlar. İşte, Dobruca'ya geçen Türkmenlerin başında Sarı Saltuk da vardır.

DOBRUCA, TÜRK YURDU OLUYOR

Yazıcızade Âli tarafından 1427'de yazılan *Selçuknâme* isimli eserde yer alan bu bölümler, saray yazıcısı Seyyid Lokman tarafından 1579'da yazılan *Oğuznâme*'sinde de benzer şekilde anlatılır.

Bu iki yapıt ve bunların ana kaynaklarından olan İbn Bibi'nin kaleme aldığı *Selçuknâme*'ye göre yaklaşık 10-12 bin Türkmen, yani 30-40 kadar oba Dobruca'ya konar. Dobruca; Kırım'a yerleşen Altınordu Hanlığı'nın at koşturdukları coğrafyadır. Yaygın olan adlarıyla "Tatar" denilen hanlığa bağlı gruplara tampon bölge oluşturmak için bu Türkmen kitlesi, imparator tarafından buraya yerleştirilir.

Bu arada bu kadar Türkmen kitlesini yanında gören Keykavus'un bir darbeyle imparatoru devirmek istediği; ancak planlarının ortaya çıkması neticesinde bir kaleye hapsedildiği genelde kaynaklarda anlatılagelmiştir. Altınordu Hanı'ndan yardım istenmiş, sonunda Keykavus kurtarılıp; Kırım'a göçmüş, Sarı Saltuk da sultan ile beraber gitmiştir. Bu anlatılan olayların bir kısmı Bizans tarihçileri Pachymeris ve Gregoras gibi tarihçilerce de doğrulanmaktadır.

Bu arada 1280 yılında İzzeddin Keykavus ölür. Oğlu Mesud, Han'dan izin alarak Dobruca'ya dönmek ister. Gerekli izni alır, sürüler ve zamanında Keykavus ile gelenlerin sağ kalanlarıyla beraber Dobruca'ya gider ve yaşamının sonuna kadar burada kalır. Sarı Saltuk, 1293 veya 1298'de vefat ettiğinde Dobruca'da bulunan, orada yeterince kaldığını düşünen halkın bir kısmı, Halil Ece ile birlikte Karesi topraklarına, yani Anadolu'ya döner. Geride kalanların bir bölümüyse Hristiyanlığı kabul eder. Bugün bu bölgede, "Gagavuz" olarak anılan Türk toplumu, bu anlatılanların bakiyesidir.

"SARI SALTUK, GAYET YÜREKLİ VE CESUR BİR YİĞİTTİR"

Sarı Saltuk'un destansı hayat hikâyesini anlatan *Saltuknâme* nüshalarından Prof. Necati Demir'in bulduğu eserin girişinde bu olay şöyle kaydedilir: Rivayet edenler şöyle anlatırlar ki Sarı Saltuk'ın asıl ismi Hızır'dır. Seyyid Battal Gazi neslindendir. Gayet yürekli ve cesur bir yiğittir. Kırk yaşına geldiğinde evliyalar arasına girip Allah dostlarından birisi olmuştur. Çok sayıda gazanâmesi ile çok sayıda cengi vardır. Kâfirler Baba diye yâd ederlerdi. On iki yerde makamı vardır. Baba dedikleri Babadağ'ını Sarı Saltuk fethetmiştir. Hâlâ kasabada makamları

ve tekkesi bulunmaktadır. Tekkenin koyunu ve sığırı çoktur. Edirne ile İstanbul arasında olan Babaeski'yi de o fethetmiştir. Kasabanın kenarında olan kubbe, Sarı Saltuk makamıdır. Kâfirler Sarı Saltuk'un ölümünden sonra yine bu kasabayı aldılar. Daha sonra burayı Sultan Orhan fetheyledi ve ayrıca Bursa'ya deniz yolu ile giderken Babakayası da meşhurdur.

Serrâc'ın *Ruhların Meyvesi* ve *Kazancın Anahtarı* kitabı bulunmadan önce Sarı Saltuk'tan ilk bahseden, asıl adı *Rıhle* olan ama ülkemizde *İbn Battuta Seyahatnâmesi* olarak bilinen kitaptır. Eserin "Konstantiniye'ye Seyahatim" adlı bölümünde, "Nihayet Bâbâ Saltûk adıyla bilinen ve Türklerin yaşadıkları toprakların sonu olan kasabaya geldik. Onların inançlarına göre Bâbâ Saltûk mükâşif yani olağanüstü güçlere sahip, kerametli biriymiş. Lakin hakkında söylenenler dinin temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır." ifadeleri yer alır.

Irène Mélikoff, "*Saltuknâme*'nin Yazma Nüshaları Üzerine Bazı Dikkatler" adlı makalesinde, "Prof. Necati Demir Nüshası" o sıralarda henüz bulunmadığı için Topkapı Sarayı nüshasının giriş kısmı (eksik) Fahir İz tarafından yayınlanan *Saltuknâme*'yi incelerken yaptığı saptamalar elde olan nüshaların can alıcı noktalarına temas eder. Mélikoff'a göre *Saltuknâme* incelenmesi zor ve zaman kaymalarının yaşandığı bir kitaptır. Çünkü Sarı Saltuk, bir zaman için İran coğrafyasında ortaya çıkar, Rafizî akımlarla mücadele için Hz. Peygamber kendisine rüyasında görünür ve onları öldürmesini buyurur. Bağdat'ta, İran'da onlarla savaşır; hatta Şah İsmail'in kabrine saldırır ve türbesini ateşe verir. Görüldüğü üzere biraz tarih bilen bir kişinin, bu metin içine sonradan eklemeler yapıldığını anlamaması mümkün değildir. Ebu'l-Hayr-ı Rûmî tarafından yazılan *Saltuknâme* ile bu

bahsi geçen olaylar arasında yüzyıla yakın bir zaman vardır ve Fatih ile Şehzade Cem döneminde Osmanlı için Şiilik ve Şah İsmail sorunları yoktur.

"KOLONİLEŞTİRİCİ DERVİŞ"

Ebu'l-Hayr-ı Rumî tarafından yazılan *Saltuknâme* ile kitabın ortaya çıkışı arasında yüzyıldan fazla zaman olduğunu belirten Mélikoff, kitabı bu gibi sonradan eklenen bölümlerden ayıkladıktan sonra Sarı Saltuk'un tarihsel kimliği olan "Kolonileştirici Derviş" görünümüyle belirdiğini söyler. Sarı Saltuk, gerçek yüzüyle 30-40 kadar oba ve 10-12 bin Türkmen'i yönlendirecek kadar saygı gören aşiret büyüğü-önderi diyebileceğimiz bir kişidir. Bu sebeple Sarı Saltuk'un Baba veya Dede olarak anılagelmesi de gayet doğaldır.

Sarı Saltuk üzerine en kapsamlı araştırmayı yapan Prof. Ahmet Yaşar Ocak, Serrâc'ın kitabı daha ortada yokken (oldukça geç basılması nedeniyle) Saltuk'un bir Kalenderî-Haydarî olduğunu yazmış ve Serrâc'ın Saltuk'un ölümünden çok kısa zaman sonra onu gören ve etrafındakilerden aldığı bilgiyle kitabını oluşturduğu tespiti doğrulamıştır. *Saltuknâme*'de, peygamberlerce gösterilen bazı kerametler ile Türklerin Orta Asya Şamanist motiflerin göründüğü ve mitolojik öyküler de barındırması Sarı Saltuk'un yavaş yavaş Türkmen beyi veya din önderi hüviyetinden çıkarak olağanüstü güçleri de olan veli-kahraman tipine evirilmesine neden olur.

Bir meclis sırasında ayağa kalkarak savaşıyormuş gibi tuhaf hareketler yapması ve vücudunun bazı yerlerinde görülen kanamalar, ejderha ile yapılan mücadele, bir seccade ile denizi

aşması, taşı delerek su akıtması, deniz suyunun çekilmesini sağlaması, onlarca dili konuşabilmesi, dört dinin kitaplarını bilmesi, Ayasofya'da vaaz vermesi gibi keramet motifleri nedeniyle Balkan coğrafyasında azizlerin hayatlarıyla kendi yaşamının karıştırılmasına neden olmuş ve bazı söylenceler günümüze iç içe intikal etmiştir. Onlarca efsanevî keramet göstermesi yanında, ilişki içinde olduğu çevresiyle de dikkat çeken Sarı Saltuk bu yönüyle *Saltuknâme*'den sonra yazılan Bektaşi kültürü için en önemli başyapıt sayılan *Velâyetnâme* içine de girerek bu kültürde de önemli bir yer edinmiştir.

Velâyetnâme'de Sarı Saltuk'u bir veli-kahraman yapan Hacı Bektaş'ın kendisi olur aslında. Arafat Dağı'ndaki çilehaneden çıkıp; zemzem pınarı denen suyun yanında bir çoban gören Hacı Bektaş, çobanın yanına giderek sırtını sıvazlar ve adını sorar. Hünkâr'a adının "Sarı Saltuk" olduğunu söyleyen çoban, Hacı Bektaş'ın "Yürü, seni Rûm ülkesine saldık" diyerek işaret etmesi bu kültürde tanınması, benimsenmesi ve ayrılmaz parçası olmasını sağlar. *Velâyetnâme* dışında Alevi-Bektaşi kültürü için önemli eserlerden olan ve Fatih devri Rumeli gazaları/faaliyetleri açısından önemli figür *Otman Baba Velâyetnâmesi*'nde de karşımıza çıkan Sarı Saltuk'un "Kolonizatör Derviş" olarak; oynadığı rolle beraber kerametlerinin göründüğü başka bir kitap olarak kayda geçer. Dolayısıyla Sadece Hacı Bektaş ve Otman Baba ile sınırlı kalmayan, Seyyid Mahmut Hayranî'den Mevlânâ'ya, Nasreddin Hoca'dan Hâce Ahmet Yesevî'ye, Taptuk Emre'den Karaca Ahmed'e varıncaya değin, bu kadar sufi çevreyle ilişki içinde olması *Saltuknâme*'nin keyifle okunan ama gerçekliği şüpheli bölümleridir.

DEŞT-İ KIPÇAK'TAN AVRUPA'YA...

Balkan coğrafyasında Sarı Saltuk ile elbette bazı İslâmlaştırma faaliyetleri olur ve bundan İbn Kemal de tarihinde bahseder. Günümüzde Moldova, Romanya toprakları olan bu bölgelerde; Bosna, Bulgaristan, Edirne coğrafyasında faaliyetler olur; ama bu, eldeki tarihî kaynaklar da göz önüne alınarak yorumlamak gerekirse sistemli bir İslâmlaştırma değil birtakım yağma faaliyetleri ve ikna yoluyla yapılan uygulamaları içerir. Oysa *Saltuknâme*'ye bakılırsa Litvanya'dan Bizans'a, Deşt-i Kıpçak'tan Avrupa'daki birçok ülkede, Sarı Saltuk, "Tahta Kılıçlı Veli-Derviş" olarak kâfirle mücadele eden bir hüviyetle karşımıza çıkar. Bu gerçeklikle hareket etmek ve *Saltuknâme* nüshalarını ciddi bir tenkit süzgecinden geçirmek yerine, ülkede tüm araştırıcılar veya tezlerine konu edenler, mitoloji, eski Türk inanç sistemi ve Şamanizm unsurlarından ayırmadan hamasetle çalışmalarında bu anlatıları kullanıyor ki bu Sarı Saltuk'u yavaş yavaş kaybedeceğimiz hissini uyandırıyor. Bilimsel verileri kullanıp; ortaya topyekûn bir Sarı Saltuk araştırması çıkaran isim Ahmet Yaşar Ocak'ın da bu durumdan şikâyetçi olduğunu hatırlatmakta fayda var.

İbn Battuta, Evliyâ Çelebi gibi seyyahların yapıtlarında, menkıbelere konu olan Sarı Saltuk'un kolonileştirici derviş rolü vardır. Aynı zamanda yanında yetişen, boynunda aşık kemikleri asılı, elinde çıngıraklı asayla yarı çıplak dolaşıp; ayı gibi dans ettiği birçok kaynakta anlatılan Barak Baba'nın şeyhidir. Bu, Kalenderî-Haydarî dervişi olduğu ortaya çıkan Sarı Saltuk'un "veli-kahraman" tipini besleyen ve gözden kaçırılmaması gereken bir detayıdır.

Sarı Saltuk, 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'dan bir Türkmen grubu, Balkan coğrafyasına yerleştirmiş, bir sulta-

nın kaderine ortak olarak Kırım bölgesinde de görünmüş ve tarihsel bir dizi olay yaratarak gönüllere girmiş bir şahsiyet. Onun bu tarihsel kimliğiyle yaptığı faaliyetler hem Türklerin hem de Hristiyanların hafızalarından yüzyıllardır silinmeden günümüze kadar gelmiştir. Sarı Saltuk, göçebe dünya için çok önemli birtakım faaliyetleri ile kıt sayıda kaynakta yer alırken; elimizde bulunan *Saltuknâme* onu, cinler, ejderhalar, tahta kılıcıyla Battal Gazi'den alınan kut sayesinde onlarca gaza yapan ve kâfirleri Müslüman eden evliya olarak aktarır.

SVETİ NAUM KİLİSESİ'NDE KİM YATIYOR?

Balkanlar, tarihi boyunca kuzeyden Tuna Nehri'ni aşıp güneye Akdeniz'e doğru, doğudan batıya hareket eden kavimlerin kesişme noktası olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi de birçok Türk boyu Balkanlara inmiş, bazıları bu coğrafyada devlet kurmuşlardır. Doğu ve Batı kiliselerinin burada üstünlük kurma çabalarının yanı sıra Bogomil hareketi gibi "heretik akımlar"ın da üs kurduğu Balkanlar; Ortodoks Hristiyanlığın zafer noktası gibi görünmesine rağmen, zaman içinde Osmanlı'yla gelen İslâm dinini de tanımış, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, çeşitli din ve inançların birlikte yaşadığı bir coğrafya olmuştur. 13. yüzyılda Balkanların bazı bölgelerine, özellikle Dobruca ve civarına Batı Anadolu'dan gelen Selçuklular ve Türkmenler yerleşmeye başlamıştır. 1263 yılında yerleşen 12 bin kişilik Türkmen grubun başında bulunan Sarı Saltuk'un hayatı, Aziz Naum gibi başka azizlerin hikâyelerini de bünyesinde eritmiş, efsaneleşerek Balkanlarda birçok aziz mezarlarında olduğu gibi yahut Ohri Sveti Naum Kilisesi'nde olduğu gibi çift işlevli bir ziyaretgâha dönüşmüştür. Ohri, varlığı M.Ö. 3. yüzyıla kadar dayanan tarih

sahnesine bir süreliğine Bulgar İmparatorluğu'na başkentlik yapma işlevi dışında pek çıkmamış küçük bir kasaba. Ancak siyasi tarih alanında eksikliğini maneviyat ile kapatmış, çeşitli inanç sistemlerinin yayılması açısından stratejik bir konuma sahip olmuştur. Bu özelliğiyle 4. yüzyılın ilk yarısında piskoposluk merkezi olarak anılmıştır. 9. yüzyılda, Ortodoks Hristiyanlığın önemli misyonerlerinden Kiril ve Metodi'nin öğrencilerinden olan Aziz Klement (Sveti Kliment Ohridski) ve Aziz Naum'un buraya yerleşmeleri mühim bir yer işgal eder. Onların yürüttükleri öğretim faaliyetlerinin öğrencileri tarafından da devam ettirilmesi neticesinde Ohri, bölgedeki dinî hayatın merkezi hâline gelmiş ve 10. yüzyılın başlarından itibaren başpiskoposluk olarak teşkilatlanmıştır.

Dinî rekabetin çok fazla olduğu bu coğrafyada, özellikle Ortodoks öğretisi derin bir taassup içerisinde yayılırken, baskıcı tavra razı olmayanlar Doğu'dan gelen, tahta kılıç kuşanmış, anlatıları efsanelerle karışmış, ejderhalarla savaşan korkusuz bir Türk savaşçısıyla kurtuluşu aramışlardır. 1395 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına katılan Ohri hakkında Evliya Çelebi'nin 1670 yılındaki ziyaretine kadar kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmaz. Farklı milletlerin, din ve dillerin bir arada yaşadığı Makedonya'nın bu kasabası adını aldığı Ohri Gölü kıyısında kurulmuştur. Aziz Naum Kilisesi'ndeki şapelde bulunan mezarın Müslümanlar tarafından Sarı Saltuk'un mezarı olduğu düşüncesiyle ziyaret edildiği araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. 1914 yılında bölgeyi ziyaret eden Hasluck, manastırda görev yapan başrahipten aldığı bilgilere göre; Korça'daki Bektaşilerin manastırdaki mezarı, Sarı Saltuk'un kabri düşüncesiyle ziyaret ettikleri bilgisini tespit eder. Bektaşi tekkelerinin kapatılmasından

sonra Balkan coğrafyasında bulunan birçok Kalenderî, Vefaî ve Rum Abdalı olan gazi-veli şahsiyetler, Sarı Saltuk gibi tamamen Bektaşilik kültür dairesine alınmış ve bugün her biri Alevi-Bektaşi inanç sisteminin takdis ettiği şahsiyetler hâline gelmişlerdir. Bu azizlerin mezarlarının bulunduğu zaviyeler ise yine bu daire içinde resmedilir.

İÇ İÇE GEÇMİŞ HAYATLAR, İNANÇLAR...

Zaman kaymalarının çok fazla olduğunu söylediğimiz *Saltuknâme* ve Hacı Bektaş'ın efsanevî hayatını anlatan *Velâyetnâme*'de Hünkâr'ın adı Sarı Saltuk'la birlikte geçer. Bu halita, Balkanlar ve Anadolu'da "Sarı Saltuk" makamlarının daha çok Alevi-Bektaşilerin ziyaret ettiği bir kült alanına dönüştürmüştür. *Velâyetnâme*'de Sarı Saltuk'u bir "veli-kahraman" yapan daha önce belirttiğimiz gibi Hacı Bektaş'ın kendisidir. Makedonya'da ilk Slav üniversitesi ve kilisesinin kurucularından olan Aziz Naum, 893 yılından itibaren Slavları Ortodoksluğa kazandırmak için bölgede faaliyet yürüten bir şahsiyet. Öğretmen olarak Ohri Gölü kıyısına kurduğu manastırı Aziz Arhangel'e adamasına rağmen öldüğünde buraya gömülür ve kilise onun adıyla anılmaya başlar. Zamanla harap olan kilise, Osmanlı döneminde yeniden inşa edilir. Osmanlı, bölgeden ayrıldıktan sonra elbette Müslüman nüfus göçler neticesinde azalmaya başlar. Bölge, bir ara eski Yugoslavya içinde kalır, bir ara da Arnavutluk sınırının kapatılmasıyla iyice âtıl bir hâle gelir. Ancak bu geçen yıllar içinde kilise tamamen Hristiyan mabedi özelliği kazanır, Müslüman ziyaretleri zaman içinde tekrar başlar. Özellikle Bektaşilerin ziyaretleri devam eder. Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi, Bektaşi dervişleri manastırı ziyaret ettiklerini, buraya gelen

araştırmacılar doğrulamıştır. Manastır girişinde sağ tarafta Hristiyanların mum yaktığı bölmede, beton kapakla örtülü olan 1,40 cm alanın Sarı Saltuk'un makam-mezarı olduğu belirtilir. Bugün Müslümanlarca ziyaret edilen manastır, daha önce belirtildiği gibi Hristiyan mabedi olarak düzenlenmiş ve müzeye dönüştürülmüş durumda. Hristiyan ya da Müslüman olsun orada halkın belleğinde/sözlü hafızasında yer eden Sarı Saltuk canlılığını hâlâ koruyor, makamların yer aldığı mekânlardaki renk git gide solsa da...

KAYNAKÇA

BARKAN, Ömer Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

BORATAV, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi Bütün Eserleri 1*, Çev. Recep Özbay, Bilgesu Yayınları 2016.

CANIM Rıdvan, DOĞAN Levent, II. Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu, 6-9 Mayıs 2015 Saraybosna.

DEMİR, Necati, *Sarı Saltuk Gazi*, Trakya Üniversitesi Yayınları 2015.

Ebu'l Hayr-ı Rûmi, Saltuknâme (Saltuk Gazi Destanı), yayına hazırlayanlar: Necati Demir-M. Dursun Erdem, Ukid Yayınları, 2013.

Es-Serrâc, Tuffâhu'l-Ervâh ve *Miftâhu'l-İrbâh* (Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı), hazırlayanlar: Nejdet Gürkan-Mehmet Necmettin Bardakçı-Mehmet Saffet Sarıkaya,

Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, yayına hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, 5. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli (Vilâyet-Nâme)*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2014.

_____, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2008.

HASLUCK, F.W., *Bektaşilik Tetkikleri*, Çev. Ragıp Hulusi, yayına hazırlayan: Mehmet Kanar, Say Yayınları 2012.

KIEL, Machiel. "Sarı Saltık", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 36, s. 147-150.

KILIÇ, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları 2013.

MÉLIKOFF, Irène, *Destan'dan Masal'a Türkoloji Yolculuklarım*, Çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul 2008.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık: Popüler İslamın Balkanlar'daki Destansı Öncüsü - 13. Yüzyıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

_____, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

ÖZTÜRK, Eyüp, *Velilik ile Delilik Arasında*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

ROUX, Jean-Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınları, İstanbul 2015.

SÖYLER, M. Olgay, "Epik ve Menkıbevi Destan Dünyasına Giriş", *Anadolu'nun Kronikleri* ,Karakum Yayınları, İstanbul 2019.

ŞAHİN, Haşim, "Menâkıbnâme", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 29, s. 112-114.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1971.

YETİŞ, Kazım, "Destan", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 9, s. 202-205.

SEYYİD HÂRUN: ATÇEKENLERİN YURDUNDA EFSANEVİ BİR ŞEHİR VE KURUCU

Sıcak bir yaz günü, sokaklarında kimsenin olmadığı bir günde ziyaret ettiğimi hatırlıyorum Seydişehir'i. Burası, 14. yüzyılın ilk senelerinde, Horasan'dan kalkıp gelen Seyyid Hârun'un, Halife Sultan'ın ve Eski İl'in Atçekenleri Turgutoğulları'ndan önemli isimlerin yattığı topraklardır. Külliyeyi ve etrafını dolaşırken; aklımda Selçuklular, Karamanoğulları ve bu devletleri kuran Türkmenler ile onları buralara getiren *Kolonizatör Dervişler* vardı.

Moğol baskısını arkalarında bırakabilmek adına, Türkmen nüfusun yoğun olarak Anadolu'ya aktığı yüzyılda birçok önemli Roma ve Bizans şehri dönüşüme uğradı. Bu esnada, Aksaray, Beyşehir, Seydişehir gibi bazı kent ve kasabaları da Türkmenler kurdular ve geliştirdiler. Selçuklu Devleti'nin inkıraza uğradığı zaman diliminde, saray yazarlarının görmezden geldiği ve bir türlü kayda geçirmedikleri Karamanoğulları'nın atası Nure Sufi ve ardılları Horasan

bölgesinden kalkıp yollara düştüklerinde yanlarında kadim baba, dede ve abdallar da vardı.

DEDİĞİ SULTAN MENÂKIBNÂMESİ'NİN DEDİĞİ...

Karamanoğlu'nun ülkesi, Osmanlı'nın, Eski İl yani Atçekenler adıyla deftere kaydettiği konar-göçerlerin yaşadığı coğrafyayı da kapsıyordu. Burada, Ilgın civarını mesken tutan Dediği Sultan ile Seyyid Hârun'un kaynaklarda var olan ve günümüz yazarlarının pek de ilgisini çekmeyen kendilerini meşrulaştırma sorunu ile karşılaşıyoruz. *Dediği Sultan Menâkıbnâmesi*, açıkça Turgutlu ve Bayburtlu oymaklarının doğrudan bu bölgeye getirildiğini yazar. Ama Seyyid Hârun'un *Makâlât*'ında buna değinilmemesi; ancak Seyyid Hârun'un türbesinin hemen yanında Turgutoğulları'nın önemli isimlerini de türbelerinin olması konuşulması gereken bir problematik olarak karşımızda duruyor. Dediği Sultan'ın Seyyid Hârun'dan kızını istemesi; fakat Seyyid Hârun'un "O erdir, kız değildir." diyerek cevap vermesi, yine Dediği Sultan'ın bundan sonra Seyyid Hârun'un kendisini zehirlemek amacıyla bir ok göndermesi; ancak kerametiyle bu okun Seyyid Hârun'a dönerek onu öldürmesi gibi anlatılar; pek de fazla gündeme getirilmeyen ve nedense üzerinde durulmayan anlatılardır. Üstelik Dediği Sultan ve çevresi cenazeye gelmiş, burada Halife Sultan doğrudan Seyyid Hârun'un ölümünden onları sorumlu tutmuş, Seyyid Hârun'un dervişleri Dediği Sultan'ı dövüp yaralamışlardır. Seyyid Hârun'un anlatısında ise bunlara değinilmediği gibi sadece Kitâb-ı Mukaddes ve Alevi-Bektaşilerce kült sayılan birçok önemli ismin menkıbelerine yansıyan kerametlerin yer aldığı görülür.

DEVRİMCİ ŞEYH!

Ortodoks İslâm dairesi içinde önemli yeri olan Seyyid Hârun'un kerametleri, soyunun Musa el-Kâzım ile İmam Ca'fer es-Sadık'a dayanması, anne tarafından Veysel Karanî'ye yakınlığı yani Üveysî olma ihtimali ise neredeyse hiç sorgulanmaz. Bu soyun nereye dayandığı düşünülerek; *Makâlât* okunduğunda ve orada karşılaşılan kerametlerin tahlili yapıldığında Seyyid Hârun'un belli kalıplara sokmanın ne kadar tartışmalı olduğu açıktır. Onunla beraber gelen ve Seydişehir kurulurken cami yapan, burç çeken, kenti duvarla kuşatan dervişlerin "Baba" unvanı taşımaları, onların Kalenderî bir anlayışa sahip olduklarını da gösterir. Üstelik Seyyid Hârun'un yaşadığı devirde inanç konusunda bugün bizim çizdiğimiz kalın sınırların olmadığını da hesaba katmak gerekir. Bu konuların tekrar tekrar düşünülmesiyle bazı bulgulara kanımca ulaşılabilir. Seyyid Hârun'un Dediği Sultan ile aralarındaki açmazı da dâhil ederek; bölgeye gelen, Karamanoğullarını oluşturan unsurların başında Dediği Sultan gibi Seyyid Hârun'un da olduğu açıktır. Kaldı ki Anadolu'da kayda geçen ilk seyyidlerden addedilen Seyyid Hârun, Turgutoğulları gibi Osmanlı'ya her fırsatta başkaldıran ve Osmanoğullarının en güçlü olduğu dönemde dahi çıkan isyanları destekleyen bir aşiretin de ilk dinî önderlerindendir. Dediği Sultan ile meşruiyeti uğruna mücadeleye girmiş ve bir şekilde canından olmuştur, hatırlatalım.

Özetle; Osmanlı'nın erken devirlerinde Rumeli fetihlerine katılan yardımcı askerî birliklerden Karamanoğlu'nun vurucu gücü olan Turgutlu ve Bayburtlu aşireti, Osmanlı'ya her sene büyük miktarlarda atı vergi olarak yetiştiren Eski İl, bölgeyi oluşturan konar-göçer kitleleri Horasan'dan kaldırıp getiren

Seyyid Hârun ve Dediği Sultan, üstüne çalışılmaya değer bir birikim sunuyor. *Makâlât*'ının ise ilgiyle okunması gereken değerli metin olduğu şüphesizdir.

MENKIBELERİN IŞIĞINDA BİR PORTRE DENEMESİ

Seyyid Harun'un hayatını; 1555'te kardeşinin dokuzuncu kuşaktan torunu Abdülkerim b. Şeyh Musa'nın kaleme aldığı *Makâlât-ı Seyyid Hârûn* adlı esere borçluyuz. Baba tarafından İmam Musa el-Kâzım'a, anne tarafından Veysel Karanî'ye dayanan soyu nedeniyle Horasan'da bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Atalarının mezarını ziyareti sırasında gaipten duyduğu sesle Rum'a giderek; kendisine Küpe Dağı civarında bir şehir kurmasının emredilmesi üzerine hükümdarlığı bırakır ve yanında kırk dervişi ile kendisine eşlik eden bulutla Diyar-ı Rum'a gelmek için yollara düşer. Rehberlik eden bulut eşliğinde önce Bağdat'a gelir, burada kendisi gibi anne tarafından Veysel Karanî'ye, baba tarafından İmam Ca'fer es-Sadık soyuna mensup Şeyh Emir Alâeddin'in misafiri olur. Kırk gün Bağdat'ta kaldıktan sonra Konya'ya gitmek için yeniden yola revan olur. Türkmenlerin yoğun olduğu bölgelerde tekkeler kurduktan sonra 1302 yılı veya buna yakın tarihlerde Konya'ya gelir. Ahmed Fakih Türbesi'ni mesken tutan Seyyid Harun, iki yıl kaldığı Konya'dan 1305 yılı civarında Küpe Dağı çevresine ulaşır.

Seyyid Hârun, keramet gösterir ve Vervelit (Elite) isimli antik kentin kalıntılarıyla Seydişehir'i kurar. Burayı kurduğu sırada bölgeye Eşrefoğlu hâkimdir ve bey otağında Mehmet Bey oturuyordur. Hükümdar, kendi sınırları içinde bir şehir kurulduğunu öğrenir ve bundan vazgeçmesi için Seyyid Harun'a yedi defa adam gönderir. Ancak hepsi de Hazret'e

derviş olunca, Mehmet Bey ordusuyla beraber harekete geçer. Fakat kerametlerini gördüğü bu büyük şeyhe Eşrefoğlu da tâbi olur ve Seyyid Hârun'a vakıflarla toprak bağışlar, bazı mülkleri şeyhine hediye eder.

Ilgın civarını mesken tutmuş ve Karamanoğlu askerî kanadını oluşturan bir güç olan Eşrefoğulları Beyliği, Turgutlu ve Bayburtlu aşiretlerini ve Dediği Sultan ile olan münasebetleriyle de dikkat çeker. Kendi adıyla anılan şehirde inzivaya çekilen Seyyid Hârun türbe kitabesine göre; 3 Mayıs 1320 tarihinde vefat eder. *Makâlât* anlatıları içinde özel bir yeri olan; Anadolu tasavvuf kültüründe nadir ve güzel bir örnek, kadın bir sufinin müritlere halife olması meselesi de geçer. *Makâlât*'a göre; Seyyid Hârun'un kızı Halife Sultan, müritler arasında yapılan oylamayla tekkenin şeyhi olmuş ve bu görevi yaklaşık kırk yıl sürdürmüştür. Halife Sultan'ın ardından *Makâlât*'ın yazarı Abdülkerim'in büyük dedesi Musa posta oturmuş ve halifelik onun soyundan gelenlerce sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti, Seyyid Hârun'un soyuna büyük saygı göstermiş Eşrefoğulları ve Karamanoğulları döneminden beri mevcut vakıfları onayladığı gibi yeni vakıflar tesis etmiştir. Seyyid Hârun zaviyesi Seydişehir, Bozkır ve civarın en zengin vakfıydı. Şehrin merkezinde yer alan derici, fırıncı, değirmenci gibi esnaf zümrelerinin kontrolü de bu aileye verilmiş ve vergiden de muaf tutulmuşlardır. Harabe bir Roma şehri kalıntıları üstüne kerametleri sayesinde bir sufinin adının verildiği Seydişehir, erken beylikler devrinde kuruldu. Bugün hiçbir Selçuklu eserinin yer almadığı bu küçük kent, efsaneler ile iç içe geçmiş anlatısına hâlâ sürdürüyor.

KAYNAKÇA

ABDÜLKERÎM BİN ŞEYH MÛSÂ, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

DEDİĞİ *SULTAN MENÂKIBI*, haz. Ahmet Taşğın, Çizgi Yayınları, 2013.

ŞAHİN, Haşim, "Seyyid Hârun", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 37, s. 58-60.

ULUÇAY, M. Çağatay, "Makalât-ı Seyyid Harun", *Belleten*, cilt: X/40 (1946), s. 749-778.

HAKİKAT VE GERÇEK ARASINDA: HACI BEKTAŞ'IN KADINCIK ANA'YA NAZAR KILIP ANADOLU'YA KANAT ÇIRPMASI

Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Alamut'tan çıkıp, Rum ülkesine yaklaşınca, gayp âleminden Rum erenlerine hitaben: "Selamünaleyküm Rum'daki Erenler, kardeşler ve kız kardeşler!" diye selam verdi. Bu sırada Rum ülkesinde elli yedi bin Rum ereni sohbet meclisindeydi. Bu meclisin ve Rum ülkesinin gözcülüğünü de Karaca Ahmed yapmaktaydı. Hacı Bektaş Veli'nin selam verdiği, Fatma Bacı'ya malum oldu. Fatma Bacı, henüz evlenmemiş bir bacıydı, o an meclisteki erenlere yemek pişirmekteydi. Fatma Bacı, ayağa kalkıp, Hünkâr'ın geliş yönüne dönerek, elini göğsüne koydu ve üç kez, "Aleykümselam" dedi ve yerine oturdu. Meclisteki erenler, bu durumu görünce, "Kimin selamını aldın Fatma Bacı?" dediler. Fatma Bacı, "Rum ülkesine bir er geliyor, siz erenlere selam verdi, onun selamını aldım." dedi. Erenler, "Sözünü ettiğin er nereden geliyor?" diye sordular. Fatma Bacı da "Kendisi Horasan doğumlu, Alamut Kalesi erenlerinden, fakat şu an

Kürdistan tarafından (bölge belirtilmeyen anlatılara yine rastladım) geliyor." diye yanıtladı erenlerin sorusunu. Erenler, "Ne yapalım ki o er Rum ülkesine girmesin; Rum ülkesine gelirse ülkeyi o er alır, halkı kendisine muhib eder, artık Rum ülkesinde bize yer kalmaz." diyerek tartışmaya başladılar.

Sonunda içlerinden biri, "Kanat kanata gerelim, arş altında Sidre'ye (gökyüzünün en üst noktası, arş) kadar yolu keselim, Rum ülkesine girmesin!" dedi. Bu öneri, meclisteki diğer erenler tarafından da kabul edildi. Velilik kanatlarını birbirlerine çattılar, Hünkâr'ın yolunu bağladılar. Hacı Bektaş Veli, Rum sınırına varınca yolun bağlanmış olduğunu gördü. "Ya Allah, ya Ali, ya Hızır" diyerek velâyet gücüyle sıçradı, ulu arşın tavanına yetişti (Burada meleklerle konuştuğuna dair anlatıları da dinlemiştim). Bir güvercin donuna girdi ve kanat çırptı. Ulu arşın tavanından uçarak, Suluca Karacahöyük'e süzüldü, bir taşın üzerine kondu. Mübarek ayakları hamura gömülür gibi taşa gömüldü. O an Rum erenlerinin içine korku düştü, o erin ülkeye girdiğini anladılar, "Yolunu bağlayamadık" dediler.

Karaca Ahmed'e, "Sen Rum ülkesinin gözcüsüsün, bir bak bakalım ülkeye girmiş mi?' dediler. Karaca Ahmed, bir an murakabeye (iç dünyasına Karaca Ahmed hırkasını başının üstüne örtünce dalmaktadır. Kendi menkıbesinde bu şekilde okumuştum) vardı, sonra başını kaldırdı, "Rum ülkesini baştan başa gözden geçirdim, her canlı eşiyle yerinde oturmakta yalnız Suluca Karacahöyük'de güvercin donuna girmiş bir er var yalnız duruyor, onu görünce içime bir ateş düştü olsa olsa o odur." dedi.

"BİRİSİ DOĞAN DONUNA GİRSE DE GİDİP ONU AVLASA"

Rum erenleri, "Birisi doğan donuna girse de gidip onu avlasa" diyerek, yeni bir öneri getirdiler. İçlerinden Beyazıd Sultan'ın halifesinden Hacı Doğrul adında birisi vardı, Irak'tan Rum ülkesine gelmişti. Ayağa kalkıp, "İzninizle ben gideyim..." dedi. Hemen doğan donuna girerek uçtu. Gördü ki Sulucakaracaöyük'e, bir taş üstünde bir güvercin var. Olanca hızı ve heybetiyle süzülüp güvercinin üstüne indi. Doğan inerken, güvercin donundaki Hacı Bektaş insan şekline döndü, çabukluğuyla elini uzatarak; süzülmüş üstüne gelen doğanı yakaladı. Doğanı yakalayıp öyle sıktı ki Doğrul'un aklı başından gitti. Hünkâr elinden bırakınca bir zaman boylu boyunca yerde kaldı, aklı başına gelip uyanınca gördü ki hünkâr yanı başında duruyor. Hemen ayağa kalkıp peymançeye (dara durmak) durdu, özür diledi. Sonra Hünkâr'ın eline ayağına düştü, "Kem bizden, kerem sizden!" dedi. Hünkâr, "Ey Doğrul, er erin üstüne böyle gelmez, siz bize zalim kılığında geldiniz, biz size mazlum kılığında geldik. Eğer güvercinden daha mazlum bir canlı bulsaydık onun şeklinde gelirdik." dedi ve Hacı Doğrul'un kisvesini tekbirleyip başına giydirdi. Hacı Doğrul, "Hünkârım, bizden ve soyumuzdan ne kadar dişi ve erkek hepsi de size adağımız olsun." dedi. Hacı Bektaş Veli Doğrul'a, "Şimdi sen dön geldiğin meclise git, meclisteki erenlere gördüklerini anlat, onları buraya çağır, hepsine selam söyle, sonra da onlarla beraber yanıma gel." dedi. Hacı Doğrul, Rum erenlerinin yanına vardı gördüklerini, yaşadıklarını anlattı ve Hacı Bektaş Veli'nin davetini iletti. Elli yedi bin Rum ereni, "Niye onun ayağına gidecekmişiz?" dediler ve

hünkârın davetine icap etmediler. Hepsi dağılıp geldikleri yerlere gittiler.

BU BİR YEŞİL FERMANDI!

Bu durum Hacı Bektaş'a malum oldu. Oturduğu yerden bir üfürdü, çırağlarını söndürdü. Üç gün bir rivayete göre de kırk gün çırağlarını yakamadılar. Hacı Bektaş, bu sefer parmağıyla bir işaret etti erenlerin altlarındaki seccadeleri çekip aldı. Sonunda baktılar ki yapabilecekleri bir şey yok bir yere toplanıp Hünkâr'ın yanına gitmeye karar verdiler. Onun huzuruna varıp elini öptüler, gördüler ki seccadeleri kendi topluluklarında nasıl serilmişse aynı düzene göre önünde serilmiş duruyor. Her biri geçti kendi seccadesine oturdu. Özür dilediler ve konuşmaya başladılar. Hünkâr'ın soyunu, mürşidini, kimden nasip aldığını, nereden geldiğini sordular. Hünkâr da kendini tanıttı. Orada bulunan erenler delil istediler. Hünkâr, İmam Alâeddin'in verdiği icazetnâmeyi çıkarmak isterken bir de baktı ki gökyüzünde duman gibi bir şey inmektedir. İne ine geldi Hünkâr'ın önüne indi. Bu bir yeşil fermandı. Yeşil sayfa üstüne beyaz bir yazı ile besmeleden sonra icazeti yazılıydı. Okuyup ikna oldular hiçbirinin şüphesi kalmadı. Birer birer kalkıp hünkârın önüne geldiler. Hünkâr başlarındaki kisveleri tekbir etti, onlara tevella (birine bağlılık yemini, dost olmak, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i sevme onlardan medet ve şefaat dileme) tenkil eyledi. Böylece Rum ülkesine tevellayı hünkâr getirmiş oldu. Toplantı sonunda Rum erenlerinden her birisi hünkârın hizmetine, müritlerinden onar mürit verdiler. Hünkârın adını Ihtırımcı (boyun eğdiren) koydular. Hünkâr her birine nasip sundu sonra onları mekânlarına uğurladı.

SIRRIMI SANA VERDİM BEŞ TAŞLAR

Hacı Bektaş, Kadıncık'ın evinde yerleştiği zamanlar, Sulucakaraöyük'te ancak yedi ev vardı. Bu yüzden sığırları güdücüye vermezlerdi, nöbetle güderlerdi. Bir gün nöbet Molla İdris'e geldi. O gün de İdris'in önemli bir işi vardı. "Kadıncık, nöbet bana geldi; ama bugün işim var, işim bitinceye dek sığır gütmesi için para ile bir adam tutmak istedim onu da bulamadım, bilmem ne yapacağım?" Hünkâr, İdris'in bu sözünü duyunca, "İdris, gam çekme, sen var git işine; bugünlük sığırları ben güderim, Tanrı izin verirse bir zarar gelmez." İdris, "Size zahmet olur reva görmem..." dediyse de hünkârın zoruyla razı oldu. Sığırları toplayıp getirdi, kendisi işine gitti. Sığırlar, otlaya otlaya Mucur yolundaki Beştaş'ın bulunduğu yere geldi, hünkâr da onlarla beraber oraya vardı. O sırada İdris'in kardeşi Saru, öküzlerini çiftten getirip sığıra kattı. Köyüne giderken hünkâr, "Saru, senin sığırını gütmem ben, kurt yerse, bir zarar olursa benden değil al öküzlerini git ne yaparsan yap." Saru, "Bugün nöbet İdris'in, sana inandı, sığırı bırakıp işine gitti. Ben de bu köydenim, benim öküzlerimi de gütmen gerek." Hünkâr, "Tekrar ben senin öküzlerini gütmem. Kurt yerse, bir zarara uğrarsa benden değil." Saru, "Bu söz değil. Benim öküzlerim de köylünün öküzleriyle güdülecek." Hünkâr, Beştaş'a döndü, "Beştaş tanık olun. Saru'nun öküzlerini gütmeyeceğim, bir zarar gelirse yahut kurt yerse benden değil ihtiyaç hasıl olunca tanıklık edin sözüme."

"SANA SÖYLEDİM BUNDAN BANA NE?"

Saru, bu söz işitti, hiç tınmadı, öküzlerini bırakıp gitti. Akşama yakın köylünün sığırları, köye geldi, Saru'nun öküzleri

gelmedi. Saru, yazıya çıktı, dört öküzünün ikisini de gördü ki kurt yemiş. Hünkâr'a gelip, "Bugün sığır gütme nöbetini boynuna aldın, köylünün sığırlarını güttün, benim öküzlerimi kurtlara yedirdin. Bana ziyan oldu, ödemen gerek."

Hünkâr, "Sana söyledim bundan bana ne?" dedi. Saru, önceki sözü inkâr edince hünkâr bunun üzerine, "Benim tanıklarım var, haydin tanıklarımın yanına gidelim, sizler de dinleyin." dedi topluluğa.

Köy halkından nicesi kalktılar, hünkârla beraber Beştaş'ın yanına geldiler. Hünkâr, taşları göstererek, "Tanıklarım bunlardır." dedi. Köylüler, "Bunlar taş, nasıl tanıklık eder?" diye sordular. Hünkâr, Beştaş'a dönerek, "Tanrı izniyle olayı doğruca söyleyin, tanıklık edin bana." dedi. Bu söz üzerine taşların beşi de Tanrı izniyle dile geldi, "Saru öküzlerini sığıra katmak istediği vakit sen, ben senin öküzlerini gütmem, kurt yerse yahut başka zarar gelirse benden değil dedin. O dinlemedi, kattı, sen de bizi tanık tuttun."

Halk, taşların tanıklığını duyunca, Saru'ya lanet etti, hepsi de hünkârın ayağına baş koydu. Saru, sokranarak vardı gitti.

ABDAL MUSA'NIN KAYGUSUZ'A MÜRŞİT OLMASI

Abdal Musa, 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyılın birinci yarısında Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) etrafında teşekkül etmiş olan menkıbevi hayatıyla da biliniyor. Bu anlatı, sözlü kültür vasıtasıyla da nesilden nesle aktarılıyor. Buna göre; Alâiye Sancak Beği'nin oğlu ve asıl adı Gaybî olan Hazret, çok iyi tahsil görmüş, zamanının maddi ve manevi ilimlerini öğrenmiş biri. Bir av sırasında, kendisine geyik suretinde görünen Abdal Musa'nın peşine takılmış ve sonunda dergâha ulaşarak ona mürit olmuştur.

Gaybî Beğ, on sekiz yaşında iken kendisine tâbi bir kısım askerle ava çıkar. O esnada bir âhu, onun önüne çıkagelir. Gaybî Beğ, onu görünce hemen tirkesinden bir ok çıkarıp, kirişe kor, nişan alır ve oku atar. Ok âhunun sol koltuğunun altına saplanır, fakat âhu yıkılmaz, sıçrayıp kaçar. Gaybî Beğ de ardına düşer. Âhudan durmadan kan akar, Gaybî Beğ, onun kaçışına bakar. Üzerine at sürer ve Dağlar, vadiler geçip nihayet bir sahraya inerler. Yaralı âhu büyük bir âsitane kapısından içeri girer. Gaybî Beğ de arkasından girerek dervişlere geyiği sorar. Meğer o sahradaki bu dergâh velâyet erenlerinden

Seyyid Abdal Musa Sultan'a ait imiş. Abdal Musa burada büyük bir âsitane yaptırmış. Onun hizmetinde pek çok kişiler varmış. Yanına gelenler mutlaka mürit ve muhip olup kalırlarmış. Pek çok dervişi varmış. Hapsi Abdal Musa'ya layığı veçhile hizmet ederlermiş. Ona bağlıymışlar. İşte, geyiğin ve Gaybî Beğ'in girdikleri dergâh bu dergâh imiş.

"HİÇ DERVİŞLER YALAN SÖYLER Mİ, NİÇİN İNKÂR EDERSİNİZ?"

Dervişler, Gaybî Beğ'i görüp karşılar ve atının dizginini tutarlar. "Buyurun, ziyaret geldiniz ise aşağı inin" derler. Gaybî Beğ, "Buraya oklanmış bir âhu geldi, o benim şikârımdır, nice oldu, bana verin." der. Dervişler de, "Buraya böyle bir âhu gelmedi ve biz görmedik." derler. Gaybî Beğ, "Hiç dervişler yalan söyler mi, niçin inkâr edersiniz? Ben âhuyu kendi gözümle gördüm, buraya gelip içeri girdi." der. Dervişan, bu sözler karşısında hayret eder. "Bizim haberimiz yok, bilmiyoruz." derler. Beğzade bu durum karşısında hayli üzülür ve perişan olur. Bir müddet öyle kalır. "Acep bu âhu nice oldu, nereye gitti? Bunlardan gayri kim söyleşsek?" diye düşünürken, dervişler dergâha dönüp, "Sultanım! Alâiye sancağı beği oğlu Gaybî Beğ, buraya gelip bizden şikârını talep diler." derler. Bu esnada zaten durumu içeriden dinleyen Abdal Musa, "Onu benim katıma getirin, gelsin ben ona cevap vereyim." diye konuşur.

Dervişler bundan sonra Gaybî Beğ'e hitaben, "Erenler, gelsin diye buyurdular. Hem ziyaret kılasın hem de kifayetli cevap alasın." derler. Gaybî Beğ de Abdal Musa'nın bu hitabını işitir ve hemen atından aşağıya inip, "Ne ola varalım, o mübarek cemalini görelim, ellerini bûs edip hâk-i pâyüne

yüzümüzü sürelim." der. İçeri meydana giren Gaybî, sultanı görür, hemen eğilerek selam verir, ileriye yürüyüp elini öper, alnını yere koyup, hâk-i pâyüne yüz sürer. Daha geri çekilip karşısında el kavuşturarak ayakta durur.

"DERGÂHIMIZDA İTİZAR EHLİNE İHSAN KAPISI HER ZAMAN AÇIKTIR"

Seyyid Abdal Musa Sultan Hazretleri onun selamını izzetle alır, "Hoş geldiniz oğlum, safa geldiniz, kadem getirdiniz. Gönlün, dileğin nedir, dile bizden, söyle işitelim bilelim." der. Gaybî Beğ, vakıayı olduğu gibi anlatır. Sultan, "O âhu, neden senin şikârın oldu?" diye sorar. Gaybî Beğ, "Sultanım! Ben onu okla vurdum, üzerine at sürüp hayli koştum. Çok menzil aldı, yoruldu güçle buraya geldi." cevabını verir. Sultan, "O oku görünce bilir misin?" diye sorar. Gaybî Beğ ise, "Bilirim sultanım..." der. Abdal Musa, "Bak imdi gör okunu." der ve kendi mübarek kolunu yukarı kaldırır, koltuğunun altında saplı olan oku gösterir. Gaybî Beğ, bakıp görür ki attığı ok, Sultan Abdal Musa'nın koltuğu altına saplanmış duruyor. Meğer geyik süretinde görünen bu âsitanenin şeyhi Abdal Musa Sultan imiş. Beğzade bu durumu görünce pek pişman olur, pek şaşırır, utanır, bir vakit korku ve heyecandan kendinden geçer. Kendine gelince de elini öper, ayağına baş koyar, özür diler Abdal Musa, koltuğunun altındaki oku çıkarıp, Gaybî Beğ'in önüne koyar ve şöyle der, "Dergâhımızda itizar ehline ihsan kapısı her zaman açıktır. Biz geçtik suçundan bir daha böyle etmeyesin, her gördüğün cana ok atmayasın." Beğzâde pişmanlık duyar, aklı başına gelince, Abdal Musa'nın hizmetine alınması için niyazda bulunur. Abdal Musa onun beğzâde olduğunu, mücerretlik

gerektiğini, sonunda pişman olabileceğini, dervişliğin cefasının bol olduğunu anlatır. Babasından icazet almasını diler; ancak Gaybî Beğ, "Babam sizsiniz..." diyerek âsitaneyi terk etmeyeceğini söyler. Bunu üzerine sultan emreder, başı tıraş edilir, taç ve hırka giydirilir, beline kemer bağlanır, âsitane içinde yer gösterip posta oturtulur.

Menkıbenin bundan sonrası Alanya Beyi'nin Abdal Musa'dan oğlunu istemesi, oğul tekke tarafından verilmeyince âsitaneye asker sevk edilmesi, Teke Beyi'nin Abdal Musa'yı cezalandırmak için yola çıkması, ölümü ve Gaybî'nin "Kaygusuz" mahlasını alması gibi olaylarla aktarılır.

VELÂYETNÂME SONUNDA OKUDUĞU NEFES

Abdal Musa bu sözleri, velâyetnâme sonunda, Abdalların "Acaba Sultan ne soydandır?" diye düşündükleri sırada söyler:

Kim ne bilir bizi nice soydanuz
Ne zarre od'dan ne hod su'danuz
Bizim hususımuz ma'rifet söyler
Biz Horasan mülkindeki bab'danuz
Yedi denüz bizim keşkülümüzde
Hacım umman oldı biz ol göldenüz
Hızır İlyas bizüm yoldaşımızdur
Ne zerrece günden ne hod aydanuz
Yedi tamu bize nev-bahar oldı
Sekiz Uçmag içindeki kobdanuz
Musa turup biz münacat eylerüz
Neslimüz sorarsan asl-ı 'Hü'danuz.
Ali oldum Âdem oldum bahane

Abdal Musa oldum geldim cihane
Arif anlar bizi nice Sır'danuz

Buradaki önemli bilgi Abdal Musa'nın nereden geldiğini not düşmesidir. Türk tasavvuf tarihi, hatta Türk tarihi açısından, geldiği yerin Horasan olduğunu belirtmesi özeldir. Menkıbesinde geldiği yerin belli olması birçok önemli veliye nazaran onu özel kılar. Ayrıca UNESCO - Hacı Bektaş Yılı münasebetiyle bir Abdal Musa menkıbesi daha eklemeyi isterim. Çünkü Abdal Musa, Hacı Bektaş'ın tekrar dünyaya gelmesiyle ilgili menâkıbnâmesinde önemli bir yerde durur. (Reenkarnasyon- Tenasüh) konusu çok önemlidir. Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ile yeniden dünyaya gelmiştir. *Abdal Musa Velâyetnâmesi* bu açıdan da önemlidir.

Eserin hemen başında yer alan pasajda aynen şöyle denmektedir: "Hacı Bektaş-ı Veli kuddise sirruh bir gün hayatında otururken mübarek nefsinden nutka gelip ayıttı (söyledi): Yâ Erenler! Genceli'de genç ay gibi doğam, adım Abdal Musa çağırdıram, didi, beni isteyen anda gelsün bulsun didi. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli vefat idecek Abdal Musa zuhura geldi..."

SARI SALTUK:
YEDİ İKLİMİN SULTANI

Hayatı; kâfirlere karşı bazen kerametlerini bazen de kılıcını kullanmak suretiyle gaza ve cihat ederek geçen Sarı Saltuk'un vefatıyla ilgili menkıbeler, teferruatta bazı ufak değişikler arz etse de temelde aynı çizgiyi takip eder. *Saltuknâme*'ye göre, Sarı Saltuk'un ölümü kâfirlerle yaptığı bir savaşta aldığı yara yüzünden olmuştur. Pusu kuran düşmanla çarpışmış, ağır yaralanmış, savaşmaya devam etmiş ancak kuvvetten düşüp bayılmıştır. Kendisi derhâl zaviyesine getirilmiş ve yatırılmış; ancak çok kan kaybetmiş ve öleceğini anlamıştır. Gazilerin yanına toplanmasını istemiş ve onlara şu vasiyette bulunmuştur: "Ben giderim beni siz yuyup kefenlen, alıp çerağım katına Babaeski'deki tekkeye iletin. Eğer sizden çevre beğleri ölümü isteyeler, birer tabut düzün, bir gece dursun, adamlarına verin. Ben o tabutta görüneyim ve dahi benim tabutumu her yerde kim koyasınız, cinler götürürler, sizler geri sonra yere koydukları vakit götürün." Burada cenazesinin (tabut sayısı verilmiyor) tabutların içinde, kaç bey adamı gelecekse verilmesini, her tabut içinde görüneceğini söylüyor. En so-

nunda kendi cenazesinin gerçekten içinde olduğu tabutun Babaeski'de defnedilmesini vasiyet ediyor.

Bu ölüm menkıbesi *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi* içinde biraz değişik biçimde yer alır. Burada anlatıldığına göre, Sarı Saltuk bir muharebe esnasında değil, Kaligra'daki tekkesinde, eceliyle vefat eder. Ölmezden evvel buranın kralını ve muhiplerini yanına çağırarak, ahirete gittiğinde birçok yerden muhiplerinin gelip her birinin, cenazesini kendi memleketlerinde defnetmek isteyeceklerini, bu yüzden her birinin birer tabut getirmesini ve kesinlikle ölümünden sonra cenazesini götürmek için birbirlerine düşmemelerini, çünkü her tabutta bulunacağını söyler. Kaligra Kalesi padişahına da asıl tabutun onun yanında olduğunu, gerçek mezarının Kaligra'da olacağını, bunun işareti olarak ise tabuttan elini çıkaracağını bildirir.

MUHATABINI BEKLEYEN TABUTLAR

Gerçekten vefat haberini duyan krallar birer birer gelip cenazeyi ister. Ancak vasiyet üzerine her bir kraldan birer tabut yaptırıp tekkeye koymaları, sonra da dışarı çıkmaları istenir. Krallar söyleneni yapar. İçeri girip tabutlara baktıklarında her biri Sarı Saltuk'un cenazesini kendi tabutunun içinde görür. Ardından tabutlarını alıp memleketlerine dönerler. Sıra Kaligra kralına geldiğinde kendi yaptırdığı tabuttan Sarı Saltuk'un elinin çıktığını görür. Tabutu büyük bir memnuniyetle götürür ve Kaligra'daki mağaraya defnettikten sonra üstüne türbe yapar. Görüldüğü üzere *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi* içinde de tabut sayısı belli değildir.

Yedi rakamının doğrudan belirtildiği anlatı ise Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde geçer. Evliya Çelebi'nin an-

latısına göre Sarı Saltuk öleceğini hissedince müritlerine vefatının yakın olduğunu haber verir. Yedi tabut hazırlayarak bekletmelerini, çünkü vefat edince yedi kralın kendisi için savaşmak isteyeceğini haber verir. Dervişler hemen tabutları hazırlarlar. Gerçekten de çok geçmeden Sarı Saltuk vefat eder. Dervişler cenazeyi yıkayıp tabutlardan birinin içine koyarlar. Bir süre sonra sırasıyla Moskov, Leh, Çeh, İsveç, Edirne, Boğdan ve nihayet Dobruca krallarının askerleri gelir. Her biri birer tabut alıp içine bakar ve hepsi de Sarı Saltuk'u tabut içinde görür. Böylece yedi kralın yedisi de kavga etmeden, cenazeye sahip olduklarını düşünüp memnun olur.

HÜNKÂR, YEDİ OK VE BİR YAY VERDİ, ONA SIKINTIDA YOLDAŞ OLDUĞUNU SÖYLEDİ

Özetle Sarı Saltuk anlatıları arasında tabut sayısını sadece Evliya Çelebi verir. Balkanların İslâmlaşması ve Türkleşmesinde oldukça etkili olan ve bu diyarlara göçen ilk Türkmenlerin (Çepni boyu) beyi olan savaşçı-veli Sarı Saltuk'un Hacı Bektaş ile olan ilişkisi de büyük önem taşır. Balkanları şekillendiren bu önemli ismi irşat eden kişinin Hacı Bektaş olduğunu belirtmek gerekir. *Velâyetnâme*'ye göre çilehaneden çıkıp Arafat Dağı'nda zemzem pınarı mevkiinde Hünkâr bir çobanın koyunlarını güttüğünü görür. Çobanın yanına gider, sırtını sığar, "Adın nedir çoban?" der. Çoban, "Adım Saru Saltuk'tur." der, "Ne emredersiniz, elimden geldiği kadar hizmette olayım." Hünkâr, "Haydi" der, "Seni Rum ülkesine saldık." Sarı Saltuk'un gözünden bir an içinde perdeler kalkar, erlik, erenlik mertebesine erer. Hünkâr yedi ok ve bir yay verir, ona sıkıntıda yoldaş olduğunu söyler, bir kılıç kuşatır. Yine yanına bir seccade verip iki kişi Ulu Abdal ve Kiçi Abdalı da yanına yoldaş eder...

GÜVENÇ ABDAL:
HİNT ELİNDE, MÜRŞİT YOLUNDA

Hünkâr'ın hizmetinde Güvenç Abdal adlı bir derviş vardı, er terbiyesi görmüş bir zattı. Bir gün, "Erenler şahı..." dedi, "Gönlümde bir sorum var, izin verirseniz söyleyeyim." Hünkâr, "Söyle!" buyurdu. Güvenç sordu, "Acaba, şeyh kimdir, muhip kimdir, âşık kimdir? Bize lütfedip bildirseniz." Hünkâr, hemen, "Güvenç..." dedi, "Yerinden kalk tez git bir sarrafta bin altın nezrimiz var, al gel." dedi.

Güvenç Abdal, sarraf kimdir, hangi şehirdedir demeden hemen belini bağladı, Hünkâr'ın elini öptü, yola revan oldu. Gide gide bir şehre yetişti. Gördü ki pek büyük bir şehir. Kendi kendine, "Bizim ülkemizde böyle büyük bir şehir yoktu, acaba burası hangi şehir?" diye sordu. Kalenin içi adamlarla doluydu. Gezerken bir adama, nerede olduğunu sordu. O adam, "Burası Hindistan ülkesi, şehir de Delhi." dedi. Güvenç, bu sözü duyunca "Rum ülkesi nerde, Hindistan nerde?" diye sordu. Şehrin içinde yürümeye başladı. Sokaklarda dolaşıp; pazara ulaştı, bir o yana bir bu yana bakarken bir sarraf gördü. O anda sarraf ayağa kalkarak, "Beri gel derviş..." diye elini

salladı. Derviş dükkâna girdi, selam verdi. Sarraf, Güvenç'e, "Hangi ildensin kimin hizmetindesin?" diye sordu.

"RUM ÜLKESİNDENİM, HACI BEKTAŞ VELİ'NİN HİZMETİNDEYİM"

Güvenç Abdal, "Rum ülkesindenim, Hacı Bektaş Veli'nin hizmetindeyim, bir gün bana bir sarrafın bize bin altın nezri var, al gel buyurdu, üç gün oluyor bu şehre geldim" dedi. Sarraf, Hünkâr'ın adını duyunca hemen dükkânını kapadı, Güvenç Abdal'ı aldı evine getirdi. Ağırladı, oturttu, üç gün çeşitli yemekler verdi. Sonra "Derviş..." dedi ve anlatmaya koyuldu: "Nezri olan sarraf benim. Hindistan denizinde bir vakitler ticarete giderken; bir yavuz yel çıktı, az kalsın gemimiz batacaktı. Hemen vilâyet erenlerini çağırdım, beni kurtarın, bin altın nezrim olsun dedim. O anda erenler yetişti, gemiyi mübarek elleriyle tuttu, kıyıya çıkardı. Adını sordum, adım Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir, Rum ülkesindeyim dedi. Rum ülkesine nezrimizi nasıl ulaştıracağız dedim, ben birisini yollarım buyurdu. Ben, o göndereceğin adam ne şekilde dedim, senin şeklini tarif etti. Seni gördüm çağırdım hamdolsun ki hata etmemişim. Şu bin altını al erenlere götür." Adam, sonra bin altın daha saydı, "Bunu da" dedi, "Erenlerin hizmetinde bulunanlara ver yesinler içsinler. Ardından bin altın daha saydı, "Yanımızdan boş gitme, bu bin altını da sen harca." deyip Abdal'a uzattı.

Güvenç Abdal, üç bin altını alıp sarraftan ayrıldı ve yola revan oldu. Şehir içinde bir çardak gördü, bir de baktı ki çardağın penceresinde gün yüzlü bir güzel kız bakmada, kızı görür görmez bin canla âşık oldu. Pencereye gözünü dikti tam üç gün üç gece öyle kaldı. Kız dervişin hâlini görünce

şaşırdı, halk görürse kötüye yorar dedi, halayığını çağırıp durumu anlattı. "Söyle ona gitsin." dedi. Halayık, "Derviş vazgeç bu sevdadan, zengin bir tacirin kızıdır bu, umduğun eline geçmez. Kulları adamları duyarsa başına iş açarlar, böyle bir avı elde etmek için bol altının olmalı." dedi.

"ŞEYHİMİZ BÖYLECE BENİ BU KÖTÜ İŞTEN KURTARDI"

Güvenç Abdal, halayığın sözlerini duyunca koynundaki üç bin altını gösterdi. Halayık altınları görünce koştu kıza geldi, dedi: "Derviş tekin adam değil, koynunda üç bin altın çıkardı gösterdi." Hâsılı kelam altına tamah ettiler, bir yolunu bulup dervişi içeri aldılar. Güvenç Abdal, keseyi sevgilisinin önüne koydu. Tam şeytan yoluna gideceklerdi ki, Güvenç ve sevgilisinin arasına duvardan çıkan bir el girdi, Güvenç'i göğsünden kaktı, yere yıktı, aklını başından aldı. Kız bu hâli görünce kalktı oturdu. Güvenç, aklı başına gelince "Şeyhimiz Hacı Bektaş vilâyetinden oldu, böylece beni bu kötü işten kurtardı." dedi. Bunun üzerine, Rum ülkesinden nasıl çıktığını, sarrafı ve başından geçenleri anlattı. Kız bu kerameti gözüyle görünce erenlere âşık oldu, ziyaretine varmak istedi. Beraber yola çıktılar, gece yarısı yürüdüler, ıssız bir yerde yattılar. Uyanınca baktılar ki sabah olmuş ama bulundukları yer yattıkları yer değil. Arafat Dağı'nın yanındaki Kızılcaöz'den gelen yolun yanındalar. Kalkıp yola düştüler. Hünkârın huzuruna çıktılar, Güvenç başından geçenleri bir bir anlattı. Hünkâr, "Güvenç Abdal..." dedi, "Bu işlerdeki hikmeti bildin mi? Sen bizden şeyh kimdir, mürit kim; muhip kimdir, âşık kim diye sormuştun, biz de sana cevap verdik. Mürit odur ki, senin yaptığını yapar. Biz seni hizmete gönderdik, nereye

gideceğim, kimi göreceğim demeden yola düştün. Muhipliği sarraf gösterdi. Bir kerecik denizde helak olayazdı, erenler çağırdı, bin altın nezretti, vardık imdadına yetiştik, gemisini kurtardık, adımızı, yerimizi sordu, haber verdik, seni yolladık, şöyle-böyle demeden nezrimizi sana takdim etti. Şeyhliği biz yaptık, seni kolayca götürüp getirdik, seni o yüz karasından kurtardık. Âşıklığıysa o kız yaptı, bir vilâyet görmekle âşık oldu bize; buraya gelmedikçe karar etmedi."

Sonra emretti, o kızı Güvenç Abdal'a nikâhladılar.

AĞUÇAN: ZEHİR İÇİP PARMAĞINDAN BAL AKITAN

Ağuçan (Ağuçen), dedelerle yönetilen Alevi oymakları içinde en çok talibin bağlı olduğu ocak kabul edilir. Dede soyağaçlarına göre Ebu'l-Vefa'dan geldikleri söylenir. Ağuçan ocağının soyağacı dışında kuruluşuna ilişkin anlatı da oldukça önemlidir. Buna göre; bu ocağın kurucuları dört kardeşmiş. Diğer erenler gibi Horasan'dan Elazığ bölgesine, Sün köyüne gelmişler. Bu dört kardeş, yani Koca Seyyid, Mir Seyyid, Seyyid Mençek ve Köse Seyyid, dönemin Anadolu sultanı tarafından sınava çekilmiş. Küçük kardeş, verilen zehri, ağabeyinin öğüdü ile mey niyetine içmiş. Bu ölmeyiş ve zehir motifi *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi* içinde "Kara Donlu Can Baba" bölümünde de geçer. Bu nedenle iki ocak sık sık karıştırılır.

KIRKLAR BAŞI...

Bölgedeki diğer ocaklardan Baba Mansur ve Kureyşan'dan da bu zehrin bedenden süzülüp akması motifi kalmış. Bir

başka anlatıda ise Ağu İçen, (birçok makale ve kitap içinde bu şekilde bir yazım da var. Ağu, bilindiği gibi zehir demektir) Hacı Bektaş Veli tarafından Tunceli bölgesine gönderilen halifelerdendir. Ağu İçen Baba'nın asıl adının Seyyid Mençek-i İrfan olduğu, ayrıca Kara Donlu Can Baba adı ile de yâd edildiği belirtilir. Türbesi, Tunceli'nin Hozat ilçesine bağlı Karabayır (Bargini) köyündedir. Yedi gün yedi gece yanan bir fırına kapatıldığı, fırının kapağı açıldığında bir deste kır çiçeği ile gülümseyerek fırından çıktığı, yörede bilinen kerametlerindendir. Hacı Bektaş kendisini Tatar Hanı ve ordusunu İslâm'a davet için gönderdiğinde kaynar kazana atılmış, günlerce bu kazanda kaldığı hâlde sağ salim çıkmayı başarmıştır. Bu olaydan sonra Kara Donlu Can Baba adını almıştır. (*Hacı Bektaş Velâyetnâmesi* Kara Donlu Can Baba ile tam uyumluluk vardır) Son olarak Diyarbakır'da kendisine ağu içirildiği ve Baba'nın zehri bal edip parmaklarından akıttığı, bunun üzerine artık rahat bırakıldığı, "Ağu İçen" isminin ise kendisine bu olaydan sonra verildiği, ayrıca kerametlerinden ötürü Kırklar Başı seçildiğine ilişkin söylenceler kulaktan kulağa aktarılarak yöreden ülke sathına yayılmıştır. Tunceli bölgesinin en şöhretli erenlerindendir.

BABA MANSUR: CANSIZ DUVAR BİZİMLE YÜRÜR / DAĞLAR TAŞLAR SÖKÜN OLUR

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi içinde yer alan Seyyid Mahmud Hayranî, Dersim bölgesinde Kureyş adı ile anılır ve önemli bir veli olarak anlatılır. Türbesi, Akşehir ilçesinde bulunan ve zamanında Akşehir kadısı da olan Seyyid Mahmud Hayranî, Tunceli'de Hacı Bektaş'ın Baba Mansur ile özdeşleşen anlatısında yeri olan biridir. Hacı Bektaş, bazı bölge ve topluluklarda Baba Mansur ve Sultan Sahak isimleriyle anılır. Bu isimler ve anlatılar kayıtlara geçmiştir. Yörede ve ocaklarda anılan isimlerini de bu vesile ile eklemek istedim.

Birlikte hareket ettiği Mevlevî dervişler nedeniyle Mevlevî olduğu düşünülen Seyyid Mahmud Hayranî, Hacı Bektaş'ın duvar yürütme sonrası onun yoldaşı olarak görülen önemli bir zattır. Karşılaşmanın Dersim özelindeki anlatısı: Seyyid Mahmud Hayranî (yörede Kureyş/Kureys/Kures olarak bilinir) ile Babasor/Baba Mansur (Hacı Bektaş) arasında geçer.

BİR PRESTİJ ANLATISI

Kureyş, Zeve'de yaşarken, Mansur adlı bir dervişin Muhundu'ya geldiği kendisine beyan olur. Kalkıp ziyaretine gider, yolda yorulur ve bir ayıya biner, yılanı da kamçı olarak kullanır (bu anlatının farklı versiyonu aslana bindiği yönündedir, örneğin *Velâyetnâme* içinde aslan vardır, Tunceli'de genelde ayı olarak anlatıldığı kaydedilmiştir). Muhundu'da duvar örmekle meşgul olan Baba Mansur, karşıdan birisinin ayıya binmiş bir şekilde kendisini ziyarete geldiğini görür. Bunun üzerine ördüğü duvarı yürüterek Kureyş'i karşılamaya gider.

Bu hikâye; bir prestij anlatısı olup, ocağı ve şahsı pekiştirici rol oynar. Karaca Ahmet ve Hacı Bektaş, Seyyid Mahmud Hayranî ve Hacı Bektaş arasında geçen bu prestij anlatısı, Dersim yöresinde Baba Mansur olarak görülen Hacı Bektaş'ın Kureyşanlılara üstünlük zaferi olarak da değerlendirilebilir.

DÜZGÜN BABA'NIN KOYUNLARI HÂLÂ O DAĞLARDA GEZER

Munzur'dan hayli uzakta yaşayan Düzgün Baba, bu adı almadan önce "Şah Haydar" olarak anılıyordu. Çobanlık yapan Şah Haydar'ın hiçbir aşirete ve ocağa soy babalığı yahut dedelik yapmadığı yönünde kayıtlar var; Kureyşan ocağının kuruluş anlatısı olduğu yönünde de...

Düzgün Baba, (Duzgın, Düzgün Bava, Duzgine Kemeri gibi isimlerle anılır), Seyyid Mahmud Hayrani yani Kureyş'in oğlu yahut yeğeni olarak bilinir. Bugün adını aldığı dağda çobanlık etmiştir. Baharın ve yazın bereketinden yararlanan sürüler, kışın Şah Haydar'ın yeşillendirdiği meşe yaprakların-

dan beslenirler. Bu dağ, ağaç olmayan ender yüksekliklerden biridir. Nazimiye ilçesi Kıl köyü civarındadır, 2.090 metre yüksekliğindedir.

HIZIR'LA ÖZDEŞLEŞEN VELİ

Hem oğlunu hem yaşananları merak eden Kureyş, durumu öğrenmek için önce adamlarını yollasa da daha sonra kendisi dağın eteklerine çıkar ve gizlice Şah Haydar'ı izler. Babasının gelişinden habersiz olan Şah Haydar, bir keçinin aksırması üzerine, yaşamını tümüyle değiştirecek ve geri dönülmez yollara sokacak sözünü söyler ve babasını adıyla anar. Bu anmadan sonra babasını gizlendiği yerde gören Şah Haydar, duyduğu utanç ve eziklikle birlikte kaçar ve Düzgün Baba Dağında kaybolur. Bundan dolayıdır ki Şah Haydar'dan çok Düzgün Baba adıyla anılır. Kaybolduktan sonra prestij kazanır, Hızır'la özdeşleşir, yörede kim darda kalsa yardımına gider, bu iki özel isminde atları beyazdır. En büyük düşmanı Abdal Musa'dır, "Evdıl Musa" olarak da anılır. Alevi-Bektaşiler içinde bir kült hâline gelen Abdal Musa'nın anlatılarda düşman olarak görülmesi ilginçtir. En büyük yardımcıları Eskere Duzgını'dır. Anlatılarda düşman askerleri için ise Eskere Evdıl Musa (Abdal Musa'nın askerleri) tabirinin kullanıldığı görülür. Birkaç küçük farklı hikâyesine rağmen olayın tamamı bundan ibarettir.

DERVİŞ GEVR: "ATILDIĞI FIRINDA GÜLLER AÇAR SULTANIMIN"

Horasan ve Anadolu evliyası olarak zikredilen es-Seyyid Şeyh Mahmud'ül Kebi, insan-ı kâmil olarak bilinir ve talipleri arasında Derviş Beyaz, diğer adıyla Derviş Gevr/Gewr olarak tanınır. Zaten ocağın ismi de buradan geliyor. Bu ocak, Muş'un Varto ilçesi Tuzlu köyü Ozankent mezrasında bulunur. Derviş Gevr'in soyu, 17. kuşaktan İmam Musa Kazım'ın oğlu İbrahim'e kadar gider. Bu nedenle bu ocak; kökeni Ehl-i Beyt'e giden yerleşik büyük ocaklardan birisi olarak kabul edilir.

"O YAZIYI KİMSE OKUYAMIYOR"

Ocağın künyesi Derviş Beyaz, lakabı ise Keramet'tir. Seyyid Derviş, Beyaz'ın şeceresinde, üçüncü Osmanlı padişahı Sultan Murad Hüdavendigar'ın bazen kendisinin bazen de başkasının vasıtasıyla onun kerametlerine şahit olduğunu şu şekilde aktarır:

Hayır ve bereket için bu silsileye gayp âleminden bir tas geldi. Bu tasın, Kutb'un himmetiyle insanların ve hayvanların hastalığına şifâ olması umulur. Onun menfaati sayılamayacak kadar çoktur. Tasın şekli, yukarısı küçük, alt tarafı büyük ve üzerinde Gayp'tan bir yazı vardır. O yazıyı kimse okuyamıyor. Sultan, Derviş Gewr'i huzuruna kabul edip, ondan sahih bir keramet isteyince; Dağ gibi odunlar toplandı. Derviş Gevr, içine girdi. Odunlar ateşlendi. Ateş yedi gün devam etti. Sonra Derviş Gevr, salimen bu silsilenin isnadıyla çıktı. Tıpkı Hz. İbrahim'in ateşten kurtulduğu gibi... Bu kerametten dolayı "Beyaz" lakabıyla anıldı. Kerameti çoktur, Allah onu affetsin. Derviş Gevr, ateşe gittiği vakit bir çuhadar himmet edüp, ateşe götürdü. Ateşten çıktıktan sonra, Murad Han Hüdavendigar sual eyledi ki, "Ey Çuhadar sen ne gördün?" Çuhadar, "Benim sultanım, benim gördüğüm sen dahi göreydin vücudum eriyip mahu olurdu. Emma Derviş Gevr himmetiyle bana bir şey olmadı. Ben dahi ol kadar bir od içinde bir çimenli yerdir. Göl yosun, reyhan ve akarsular ve bir yanda kar ile buz çoktu ve kendüsi bir a'la beyaz köşkün üstünde bir kuş gibi otururdu. Asla ateş namında bir şeyler görmedim."

Çuhadar bunun üzerine sultandan rica edip, Derviş Gevr'den ayrılmadı.

KEÇECİ BABA: BİR ŞİFA KAYNAĞI

"Keçeci Baba" adıyla bilinen bu veli; Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Keçeci köyünde yaşamış Ahi Mahmud'dur. Gül Ahi Baba, Şah Mahmud Veli ve Ergani Mahmud gibi adlarla da bilinir. Keçeci Baba'nın Bektaşi kültüründeki yerine göre, türbesi şifa kaynağıdır. Keçeci Baba türbesi, özellikle akıl hastalıkları veya psikolojik bozuklukların tedavisi için gelenlerin ziyaretgâhı.

Keçeci Baba'nın 13. yüzyılda yaşadığı bilinmekle birlikte ölüm tarihi 1349 olarak verilir. Onun Nişabur'da dünyaya geldiği, Hacı Bektaş Veli'nin amcası ve Hoca Ahmed Yesevi'nin talebesi olduğu belirtilir. Velilere atfedilen kerametlerin en başta geleni, olacakları önceden bilmeleridir. Keçeci Baba ile ilgili menkıbelerde bu rivayetler sıklıkla görülür. Keçeci Baba da Hacı Bektaş Veli'nin pir olacağını önceden rivayet etme kerametini göstermiştir. Keçeci Baba'nın Ayakbastı mevkiine gelişini anlatan menkıbeye göre; burada bir taşın üzerine çıkarak ezan okur. Sesi duyan Rum köylüleri, "İsa indi!" diyerek Keçeci Baba'nın başına toplanırlar. Ezanı bitirip taşın üstünden inen Keçeci Baba'nın taşın üzerinde ayak

izlerinin çıktığı görülür ki *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi* içinde buna benzer anlatılara rastlarız.

ANADOLU'YA FIRLATILAN ÇELİK TAŞ

Bir başka menkıbe ise Keçeci Baba'nın bugün mezarının bulunduğu köye yerleşmesi ile ilgilidir. Rivayete göre; Keçeci Baba, Horasan'dan Anadolu'ya gelmek için yola çıkarken, elindeki çelik taşı Anadolu topraklarına doğru fırlatır. Amacı; söz konusu taşın dikildiği yere gidip oraya yerleşmektir. Nihayet aradığı taşı bugün türbesinin bulunduğu köyde bulur ve buraya yerleşir. Türbesinin dışında, yere dikili, yaklaşık bir metre boyunda ve elli santim enindeki taşın işte bu taş olduğuna inanılır. Görüldüğü gibi bu anlatı da Hacı Bektaş Anadolu'ya gelirken Yesevi'nin kendisine yol gösterdiği menkıbe ile paralellik arz eder. Söz konusu menkıbeler arasında taştan su çıkarmak, kızdığı köy sakinlerine beddua edip köyü batırmak gibi motifler Hacı Bektaş Veli anlatılarında da mevcut olan detaylardır.

Yine Keçeci Baba'nın ismini alış hikâyesi de bir keramete dayanır. Osmanlı padişahı, Keçeci Baba'yı Bursa'ya sarayına davet eder ve sarayını süslemesini ister. Keçeci Baba da cebinden çıkardığı bir oda dolusu keçeyle sarayı süsler. Bunun üzerine padişah, "Amma da Keçeci Baba sultanmışsın." der ve kendisine berat verir, adını bu olaydan sonra alır. Kerametleri arasında hayvanlara, ateşe hükmetme gibi *Velâyetnâme*'ye özgü motifler barındırır. Bu bölgede, kulaktan kulağa sözlü rivayetle yayılan anlatıları, anlaşıldığı kadarıyla Hacı Bektaş hikâyeleri ile karıştırılmaktadır.

PÎRÎ BABA SULTAN: BİR AYAKKABICI ÇIRAĞI

Pîrî Baba Sultan'ın hayatı hakkındaki bilgiler, Hoca İbrahim tarafından yazılan *Menâkıb-ı Pîrî Baba* adlı eserle birlikte Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sine dayanır. *Menâkıbnâme*'ye göre Pîrî Baba, Merzifon'un Narince köyündendir. Yedi sekiz yaşlarında iken annesi tarafından Merzifon'da bir ayakkabıcı ustasının yanına çırak verilir. Eserde, ilk olarak onun çıraklığı esnasında olağanüstü durumlarından bahsedilir, bu yaşta bile ibadetine çok düşkün olduğu ve öğle namazlarını Kâbe'de kıldığı, ustası su istediği zaman zemzem kuyusundan su getirdiği hikâye edilir.

Bir rivayete göre, ustası hacca giderken Pîrî Baba'yı akşamları kendi evinde kalması şartıyla başka bir ustaya emanet eder, usta hacda iken hanımının yaptığı helvayı kendisine ulaştırır, hac dönüşü hanımına Pîrî Baba'nın getirdiği helvadan bahsedince, onun mübarek bir kişi olduğuna inanan hanımı kendisini ailesine teslim etmeye karar verir. Bu kadın Pîrî Baba'nın velâyetini keşfetmekle kalmaz, kocasının da bu durumun farkına varmasını sağlar.

PÎRÎ BABA'NIN ŞİKÂYET EDİLDİĞİ HÜKÜMDAR FATİH'TİR

Gerek *Menâkıbnâme*'nin gerekse Evliya Çelebi'nin değindiği asıl konu Pîrî Baba'nın dönemin Osmanlı padişahıyla olan ilişkisidir. *Menâkıbnâme*'ye göre; sabahtan erkeklere, öğleden sonra kadınlara ayrılan hamamın külhanında yaşayan Pîrî Baba, kadınların gelmesi sırasında da hamamda kalmaya devam edince, Merzifon ulemasının tepkisini çeker ve padişaha şikâyet edilir. Evliya Çelebi ise Pîrî Baba'nın şikâyet edilme gerekçesinin kadınların sırtına kese ve sabun sürmesi, hamilelere doğuracakları çocukların cinsiyetini haber vermesi olduğunu söyler. *Menâkıbnâme*'ye göre Pîrî Baba'nın şikâyet edildiği hükümdar Fatih Sultan Mehmed'dir. Evliya Çelebi Pîrî Baba'nın şikâyet edildiği padişahın II. Murad olduğunu yazar. Pîrî Baba'yı cezalandırmak üzere Merzifon'a gelen hükümdar, Pîrî Baba'nın bazı kerametlerini görüp onun ermiş bir kişi olduğunu anlar, Pîrî Baba da ona İstanbul'u fethedeceği müjdesini verir. Fetihten sonra Fatih, Pîrî Baba'ya pek çok hediye ve arazi bağışlamak istemişse de o bunları reddeder ve kendisine hayır dua etmeleri için Merzifon ulemasına bağışlamasını talep eder.

BİRBİRİNE BENZEYEN KERAMET MOTİFLERİ

Bu arada Pîrî Baba'nın ölüm tarihi bilinmiyor. *Menâkıbnâme*'de vefatından sonra Narinceli hemşerilerinin ona sahip çıkmak istedikleri, Merzifon ulemasının buna razı olmadığı belirtilir. Hoca İbrâhim, Pîrî Baba'nın ölümünün ardından yaşanan bazı olaylardan da bahseder. Buna göre; yakalandıkları bir fırtınada gemileri batmak üzere iken güvercin kılığına giren Pîrî Baba tarafından kurtarıldıklarını,

bu olay üzerine onun için bir türbe yaptırdığını ve ailesine mensup bir kızı Pîrî Baba'nın yeğeni Ali Dede ile evlendirdiğini anlatır. Bu son olay Hoca İbrâhim'in Pîrî Baba ile akrabalık bağı kurma çabası olarak da kabul edilebilir. Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıb-ı Pîrî Baba*'yı 16. yüzyılda yazılan Bektaşi menâkıbnâmeleri arasında sayar. Hacı Bektaş Veli'nin gösterdiği rivayet edilen keramet motifleriyle Pîrî Baba'nınkiler arasında benzerlikler yine bu anlatılarda da göze çarpar. Meselâ her ikisinin de olağan üstü Kâbe yolculuğu, mevsimi gelmeden meyveleri olgunlaştırma, güvercin kılığına girme gibi kerametleri ortak kerametleri vardır. Evliya Çelebi ziyareti esnasında Pîrî Baba tekkesinin bir Bektaşi zaviyesi olduğunu söylemektedir. Evliya Çelebi, Pîrî Baba'nın tekkesine ve yaşadığına inanılan hamama pek çok ziyaretçinin gidip geldiğini, bu hamamda yıkanan hastaların iyileştiğini rivayet eder. Meraklısına not: Pîrî Baba'nın türbesi Merzifon'un Tekke Mahallesinde yer alıyor.

HACI BEKTAŞ VELİ, YUNUS EMRE VE TAPDUK EMRE

Velâyetnâme'de Yunus Emre'nin Sivrihisar'ın güneyindeki Sarıgök köyünde yaşadığı, mezarının da burada olduğu yazılı. Yunus'un ekincilik yapan yoksul bir adam olduğundan bahsedilir. Anlatıya göre; bir yıl kıtlık olur ve ekin bitmez. Hacı Bektaş'ın vasıflarını o da duymuştur. Gidip bir şeyler isteyeyim diye düşünür ve hediye edeceği alıçlarla beraber yola düşer. Karaöyük'e gelir. Hünkâra yoksul olduğundan, ekin bitmediğinden, kıtlık olduğundan bahseder. "Yemişimi alın, karşılığını lütfedin, ehlimle, ayalimle aşkınıza yiyeyim." der. Hünkâr emreder, alıcı yerler. Bir iki gün sonra Yunus, memleketine dönmeyi kararlaştırır. Hünkâr, bir derviş gönderir, "Sorun: buğday mı verelim nefes mi?" der. Yunus, "Ben nefesi ne yapayım, bana buğday gerek!" diye cevap verir. Bu yanıtı hünkâra bildirirler. Hünkâr buyurur ki,: "Her alıcın çekirdeği başına on nefes verelim."

"BANA BUĞDAY GEREK!"

Yunus, "Bana buğday gerek!" diyerek tekrar buğday ister. Bunun üzerine öküzüne buğday yüklenip, yola düşer. Fakat

köyün aşağısına gelince, "Ne olmaz iş ettim ben?" der, "Vilâyet erenine vardım, bana nasip sundu, her alıcın çekirdeği başına on nefes verdi, kabul etmedim. Verilen buğday birkaç gün yenir biter. Ben ise o nasipten mahrum kaldım." diye söylenir.

Dönüp o himmeti geri almayı umar. Tekkeye gelince, buğdayı geri yıkar. "Erenler..." der, "Hünkâr bana nasip ettiği himmeti versin." der. Halifeler bu durumu gidip hünkâra bildirirler. Hünkâr, "O iş olmaz artık! O kilidin anahtarını Tapduk Emre'ye sunduk. Ona gitsin" der. Halifeler bu sözü Yunus'a aktarırlar, o da Tapduk Emre'ye gider. Hünkârın selamını ilettikten sonra olanı biteni anlatır. Tapduk, selam alır, Yunus'u buyur eder, "Hâlin bize malum oldu, hizmet et, emek ver, nasibini al." diye konuşur.

Yunus Emre, o tekkeye kırk yıl hizmet eder. Bir gün Tapduk Emre, Yunus'a döner ve şöyle konuşur: "Hünkârın nefesi yerine geldi, vakit tamam oldu, o hazinenin kilidini açtık, nasibini verdik, hadi söyle!" Hemen Yunus Emre'nin gözünden perdeler kalkar, söylemeye başlar, söylediği nefesler büyük bir "Divân" olur.

BABA İLYAS HORASANİ (BABA RESUL) ÜZERİNE

Anadolu tarihinde Mehdici bir isyan olması sebebiyle alanında ilk, sonraki tesirleri itibariyle de en önemli toplumsal hareketlerden biri de 1239/1240 yılında vuku bulan Babailer İsyanı'dır. Bu huruç, yarı göçebe Türkmenlerin oluşturduğu kalabalık bir kitle tarafından Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı gerçekleştirilir. Söz konusu kalkışma gerek zamanında ve hemen sonrasında, gerekse ileriki yüzyıllarda önemli ve kalıcı tesirler bırakmış, Orta Doğu'da yüzyıllardır mevcut olan İslâm heterodoksisinin Türkiye ayağını oluşturmuş ve sonuçları bugüne kadar gelmiştir.

Kıyam önderi Baba İlyas Horasani (isyana katılanlar kendisine Baba Resul, Baba Resulullah da demiştir, peygamber olarak görülmüştür, bir ihtimal kendini peygamber ilan etmiştir) olup, Ebu'l-Vefa Bağdadi'ye intisap etmiş bir Vefai dervişidir. O dönemde ve o ortamdaki isyanların çoğunda karşılaşıldığı üzere Baba İlyas da dinî bir ideoloji olan Mehdiliği kullanır ve etrafındaki kitleyi bu şekilde iyice genişletmeyi başarır.

İSYANIN KADROSUNDA YER ALAN DERVİŞLER

Babai hareketinin devamı niteliğinde olan ancak ayrı bir zümreymiş gibi telakki edilen Rum Abdalları, yani Şeyh Edebali, Hacı Bektaş, Geyikli Baba, Abdal Musa bu hareketin önemli birer parçası sayılan Vefaî, Kalenderî dervişleri aslında. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna bu isimler ile ardılları imza atmışlardır. Hacı Bektaş, bu isyandan hayatını kurtarıp Malya Ovası Savaşı sırasında yahut daha önceden Suluca Karaöyük'e gelmiş; ancak kardeşi Menteş veya Mintaş hayatını kaybetmiştir.

İsyanın kadrosu, lideri gibi bilgiler Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi tarafından yazılan *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de geçer. Hurucun lideri Baba İlyas önemli bir Türkmen büyüğü, aynı zamanda dinî bir önderdir. Bu, Selçuklu ordusunu defalarca yenebilecek sosyal statüyü nereden sağladığını ve gücünün nereden geldiğini göstermesi açısından mühim. Bazı kaynaklarda kendisinin "resul" yani peygamber ilan edildiği yazsa da Baba İlyas'ın gerçek anlamda bir peygamber değil, Mehdi hüviyetiyle ortaya çıktığı kaynaklarda işlenir. Menkıbeleri ve kerametleri dilden dile söylenerek bugüne gelen Baba İlyas, anlatılarıyla hâlen toplum hafızasında yaşıyor. Savaş sırasında son yenilgisinde kendisine hitaben: "Hani peygamberdin, hani yenilmeyecektik?" diye soran taraftarlarına, Allah ile konuşarak ona bu rezil yenilgiyi neden tattırdığını soracağını söylemesinde, eski Şaman tortular kendini ele verir. Tanrı'yla konuşan Şaman, bir Türkmen beyiyle hayat bulmuş gibidir. Türkistan sahasından Anadolu'ya taşınan inanç taslakları diğerlerinde olduğu gibi kendi menkıbesi içinde de görebilir.

GÖĞE ALINAN ŞEYH!

Buna bir misal verelim: Haraşna (Amasya) Kalesi'ne II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emriyle kapatılan Baba İlyas ile beraber zindanda bir de keşiş vardır. Baba İlyas, onu kerametleriyle Müslüman eder. Keşiş, kendisine canını verecek kadar ona bağlanır. Şeyh, artık vadesinin yettiğini, kendisini terk edeceğini söyler. Sonra kendi simasını ve vücut şeklini keşişe verir. Böylece o aziz görünüşte "Baba İlyas" olur. Tam o sırada Baba İlyas'ın Boz isimli kır atı zindan duvarını yarıp içeri girer. Şeyh, üstüne atlar atlamaz göğe çekilerek kaybolur. Muhafızlar biraz sonra gelerek; Baba İlyas zannettikleri keşişi götürüp idam ederler. Oysaki Baba İlyas (Baba Resul) Amasya Kalesi'nde göğe alınmıştır.

Bu arada isyanı fiilen başlatan Baba İshak'tır. Kefersud'da Türkmenler ayaklanır ve burayı ellerine geçirirler Ardından Hısnımansûr, Gerger ve Kâhta zapt edilir. Bundan sonra kalkışmaya bazı gayrimüslim gruplar da katılır. Kıyam, kısa sürede Orta Anadolu'ya sıçrar, Türkmenler epeyce başarı kazanır. Ancak aradan fazla zaman geçmeden Baba İlyas, Selçuklu kuvvetleri tarafından Amasya'da kuşatılıp yakalanarak idam edilir. Onun intikamını almak isteyen Baba İshak Amasya'ya gelir, beraberindeki kalabalık kuvvetlerle Konya üzerine yürür. Fakat yolda Kırşehir yakınındaki Malya ovasında Selçuklu ordusu tarafından mağlup edilip öldürülür. Türkmenlerin çoğu kılıçtan geçirilir, kalanlar esir edilir, halifelerden kurtulabilenler ise sağa sola kaçıp izlerini kaybettirmeye çalışır.

VELİ BABA SULTAN: RUMELİ'NDE BİR MANA MAYASI

Isparta Senirkent ilçesine bağlı Uluğbey kasabasında bulunan Veli Baba Sultan Ocağı/Türbesi, Anadolu'daki önemli Bektaşi inanç merkezlerinden biridir. Buraya ismini veren Veli Baba, dedesi ve kendi adına yazılmış bulunan menâkıbnâmesine göre; 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarında yaşamış bir veli. Günümüzde Anadolu'daki önemli Bektaşi üslerinden biri sayılan bu ocağa ismini veren Veli Baba, kendisinin ve ailesinin hayat hikâyesinin anlatıldığı menâkıba göre, ataları 12. yüzyılda Hamid Sancağına bağlı Uluborlu kazasına bağlı Uluköy'de hayat sürmüş Peygamber soyundan bir veli zattır. Menâkıbnâmede birçok kerameti aktarılan Veli Baba'nın soyu İmam Zeynelabidin'in oğlu İmam Zeyd kanalıyla Hazreti Peygamber'e ulaşır. Veli Baba'nın doğum tarihi 1542 ile 1550 yılları arası olarak tahmin edilir. Ölüm tarihi ise 1647 yılıdır.

Elimizde var olan *Veli Baba Menâkıbnâmesi*, Veli Baba sülalesine ait olup 255 varaktır. Bu tek nüsha yazmayı daha önce, vaktiyle Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişini ve türbedarı olan araştırmacı yazar merhum Bedri Noyan Dedebaba (ö.1997) yayımlamıştır, not düşelim. Menâkıbda bu noktadan sonra Veli Baba Hazretleri'nin büyük atası İmam Zeyd b. Ali olması hasebiyle imamın hayatından ve soyundan, günümüze

kadar bu yazma sahibi Veliyettin Oktay'a kadar olan şeceresi verilir. İmam Zeyd'in kıyamı ve şehadeti uzun uzun anlatılır.

BİR UZUN ER...

Menâkıbnâme'de Seyyid Veliyettin Gazi'ye kadar geçen kişilerin hayatından kısaca bahsedilir. Bundan sonra Yavuz Selim zamanında doğup, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 91 yaşında şehit olan, mevcut dergâhı kuran ve şöhrete kavuşmasına vesile olan Veli Baba'nın dedesi Veliyyuddin Gazi'yle ilgili uzun bir anlatım başlar. Uzunca Veli Baba'dan bahsedilmiş, onun ilimde zamanının en üstünü olduğu, küçük ve büyük cihadı bildiği ve kutbiyet makamına erdiği ifade edilmiştir. Veli Baba'nın Safevî propagandası yapıp kendilerini ehl-i beytten göstermeye çalışan Saçlı Koca'nın yalanını ortaya çıkarması sonucu Safevîler ile giriştiği mücadeleye yer verilir. Veli Baba'nın şehit edilişinden sonra bazı kerametleri de aktarılır, Hacı Bektaş Veli ile ilişkisinden de bahsedilir. Veli Baba'nın büyük dedesi Hasan el-Gazi ve çocukları bahis mevzu olurken; torunlarından "Uzun Er" lakaplı Hasan'ın hünkârla anlatılarına yer verir.

Menâkıbda Uzun Er anıldığında onun 1355'te, Rumeli'ni fethetmek isteyen Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in torunu, Orhan Bey'in oğlu Gazi Süleyman Paşa'nın Uzun Er'e bir mektup gönderdiği ve onu Rumeli fethine davetinden bahsedilir. Bu mektup üzerine Uzun Er 1356 senesinde beraberinde oğlu Gül Battal adıyla meşhur Cafer, Gül Battal'ın oğlu Seyyid Hüseyin Gazi'yle birlikte Bursa'da Gazi Süleyman Paşa ile buluşur Yaptıkları istişareler sonucunda Uzun Er'in teklifiyle Rumeli'ne salla geçip oradan yerli birinin yardımıyla hisara gizlice girip fethi gerçekleştirme fikrine varırlar. Sala binenler arasında Şehzâde Süleyman Paşa, Uzun Er, Uzun

Er'in oğlu Gül Battal Gazi ve torunu Hüseyin Gazi'yle beraber bir de Uzun Er'in "pîr-i irşad" eylediği Hacı Bektaş Veli de vardır: "Ol iki sallardan birine Şehzâde Süleyman Paşa binüp bu sal içinde hünkâr, Hacı Bektaş Veli Hazretleri'ni pîr-i irşâd eden Pir Seyyid Uzun Er ile oğlu Gül Battal Gazi ve hafidi Hüseyin Gazi bile idiler. Ve ikinci salda Hacı İl Bey ve Ece Bey ve Fâzıl Bey ve Evrenos Bey bindiler."

RUMELİ'NE ÇALINAN BİR MAYA

Görüldüğü üzere Rumeli fetihlerinin önemli şahıs kadrosu Veli Baba menâkıbında da geçiyor, yine Hacı Bektaş Veli burada da yer alıyor. Ayrıca Cafer adlı Gül Battal Gazi de bugün Budin'de yatan Gül Baba'dır. Hatırlatalım, Veli Baba, Balkan coğrafyasını şekillendiren isimlerin yer aldığı menkıbesiyle önemli bir yerde durur. Ayrıca "Hacı Bektaş Veli, Uzun Er tarafından irşat edilmiş bir pirdir" bölümünün geçmesi de bu anlatıyı diğerlerinden ayırır.

Benim gördüğüm kadarıyla menkıbe edebiyatı içerisinde başka örneği yok. Ancak bu menâkıbı ilk defa neşreden Bedri Noyan Dedebaba, bu fikre karşı çıkarak Hacı Bektaş Veli'nin 1337'de vefat ettiğini, Osman Gazi'ye devlet kuşağı kuşattığını, Osman ve Orhan gaziler döneminde yaşadığını söyleyerek buradaki bilgilerin doğru olmadığını ifade eder. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin mürşidinin belli olduğunu, Uzun Er'in olsa olsa ona intisap etmiş olabileceğini söyler. Veli Baba, 1648'de ad verdiği, daha sonra eşkıya olan Kara Haydar'ın 17 yaşındaki oğlu ve 3.000 asinin dergâhı basması sonucu hayatını kaybeder. Özellikle Şeyh Safi ve Erdebil tekkesinden geldiğini söyleyen Saçlı Koca ile mücadelesi ilginçtir. Bu mücadele sonucu Saçlı Koca'nın katliamda parmağı olduğu menkıbe içerisinde anlatılır.

SARIKIZ SULTAN: EDREMİT KÖRFEZİNE EL UZATTIM BİR TAS DOLU İÇİN

Ayvacık yöresinden "Cılbak Baba" adlı bir çoban, karısı ölünce küçük yaştaki kızıyla Edremit'in Güre köyüne gelir, oradan da Kavurmacılar köyüne yerleşir. Kışları, Kavurmacı köyünde yazları Baba (Kaz) Dağı'nda geçiren Cılbak Baba kızını yanından ayırmaz. Ona da boş kalmaması için on iki adet kaz verir. Cılbak Baba yaşlanmaya, kız ise büyüdükçe ikisinde de ermişlik olayları görülmeye başlanır. Örneğin yaz ayları yaklaştığında koçun boynuzuna dolanan yılandan dağa çıkma zamanının geldiğini, yine bir yılanın koç boynuzuna dolanmasıyla kışlaya göç etme zamanının geldiğini anlamaya başlarlar. Cılbak Baba'nın İstanbul'daki kardeşi Mesçi Baba'ya mendille kar götürmesi, diğer çobanlar koyunlara çardak yaparken; onun çardak yapmaksızın koyunları ince bir bulutla güneşten koruması ve havalandırması anlatılara geçer.

İFTİRANIN KERAMETE DÖNÜŞMESİ...

Kıza gelince, sahip olduğu kazlar Bayramiç Ovası'na inip mahsule zarar verince şikâyete uğrar. Baba, kızını ikaz eder. Bu olaydan haberi olmadığını söyleyen kız, eteğine doldurduğu taşlarla bir avlu çevirir. Bundan sonra kazlar bu avludan dışarıya çıkmaz ve alana "Kaz Avlusu" denir. Yine Kartal Çimen Çeşmesi de bu avlu içinde yer alır. Baba yaşlanınca Hac ziyareti yapmak ister ve kızını Güre köyüne bir imama emanet eder. Bu sırada birçok genç kendisine evlenme teklif eder; ancak kız hiçbirini kabul etmez. Bu ret olaylarını içlerine sindiremeyen bazı gençler, kıza iftira atmaya başlar. Bu asılsız sözler, neticesinde baba toplumdan dışlanır ve sonunda kızını öldürmek ister. Evden öldüreceği yere götürürken kıza bozuk yumurta atmaya başlarlar, adı bu yüzden "Sarı Kız" olur.

Sarı Kız, köy meydanında kendisine iftira atıldığını söylemesine rağmen kimse kendisine inanmaz, o da beddua eder. Babayla kız şimdiki Sarı Kız Dağı'na geldiklerinde, baba abdest almak için kızından acil su ister. Ancak verilen suyun tuzlu olduğunu anlayan baba tatlı su ister. Anında verilen tatlı sudan şüphelenen baba, niçin tuzlu su verdiğini sorar. Kız da, "Acele ettiğin için denizden alıverdim." diye yanıtlar. Kızının ermiş olduğunu anlayan baba pişman olup bin bir özür diler, yüzüne bakacak hâli olmadığı söyler. "Sen burada dur, ben şöyle gezip geleyim der." fakat bu durum kızı yalnızlığa terk eder. Baba görünmez olunca dağın üzerinde kara bulutlar peyda olur. Dağda bulunan çobanlar korkup kendilerini korumaya alırlar. Neden sonra bulut kalktığında Sarı Kız ve babası farklı tepelerde ölü bulunur. Taşlardan mezarları yapılır.

Çobanlar yine bu dağda bir gün bir bulutun içinde saçlı sakallı kırk kişinin semah döndüğünü görürler. Bu hâlden çok etkilenen çobanlar, o semah dönenlere kim olduklarını sorar. "Bize kırk evliya derler." cevabı veren erenler, şu anda Avrupa'da savaşan Müslüman ordusuna destek olduklarını belirtirler. Semah sürerken; bulut yeniden koyulaşır ve erenler kaybolur.

Bu anlatılar, dilden dile yörede anlatılıyor. Ben de bu hikâyeyi Edremit Tahtakuşlar köyünden Selim Kudar'dan derledim. Yeri gelmişken; köyde bir müze açan Selim Bey, burada Türk kültürü ile yöreye ait oldukça ilginç objeler sergiliyor.

ŞEYH BEDREDDİN: DARDAN İNDİRİP BİR GECE SESSİZCE SIRRI HAKİKATE SIR ETTİK

1402 Ankara Savaşı sonrası yaşanan Fetret Devri'nin yarattığı siyasal ve toplumsal buhran, güncelliğini hâlen muhafaza ediyor. İşte, böylesi bir ortamda filizlenen ve büyük bir sosyal hareketin kahramanı olacak olan Şeyh Bedreddin, Osmanlı tarihinde her daim ilgi çeken bir isim olmuştur.

Şeyh Bedreddin meselesine klasik Osmanlı kaynaklarında da rastlanıyor, birçok ulema yahut sufi ondan söz ediyor. Bedreddin'in ailesini, eğitim çevresini, hocalarını, bağlı olduğu şeyhi anlamak, etrafında oluşan efsaneyi çözmek için gerekli olan anahtarı veriyor aslında. Bunu sağlayacak önemli kaynaklardan birisi torunu Halil bin İsmail tarafından yazılan menâkıbnâmesidir.

Osmanlı kroniklerine göre; Bedreddin'in babası İsrail, bir Osmanlı emiri, gazi, aynı zamanda kadıdır. İsrail; I. Murad'ın şehzadeliği zamanında Edirne'nin fethinden evvel Dimetoka'yı alan, yine buranın yakınlarındaki Simavna

kalesini zapt eden, sonra da buraya bizzat komutan ve kadı tayin edilen kişidir. Şeyh Bedreddin'in soyu, Hafız Halil'in dediğine göre, Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubad'ın neslinden geliyor. Bedreddin'in annesi ise Grek kökenli bir mühtedi. Şeyh'in annesinden ne kadar etkilendiği bilinmez, ama bu bilgi Bedreddin anlatılarında bir spekülasyon malzemesi yapılacaktır, kaydedelim. Bu arada Ahmet Yaşar Ocak, Bedreddin'in zihin dünyasının şekillenmesinde, annesi ve ailesinin etkisi üzerine teferruatlı bir tahlil yapar.

İHTİLALCİ BEDREDDİN!

Konya, Kahire, Tebriz gibi zamanının önemli kentlerinde eğitim alan Bedreddin, dinî eserleriyle öne çıkan bir kişi. Bir İslâm âlimi olan Bedreddin Mahmud, Timur'un şeyhülislâmlık teklifini reddeder. Şeyhi Hüseyin Ahlatî'ye Kahire'de intisap eden Bedreddin ondan çok etkilenmiş, şeyhinin emriyle gittiği Tebriz'de Hurufiliği de tanımıştır. Şeyh Ahlatî'den sadece tasavvuf değil felsefe de öğrenen Bedreddin, etkilendiği Hurufilik ile zihin dünyasında birtakım değişiklikler fark etmeye başlar. Âlim ve fakih olan Şeyh Bedreddin'den saltanat davacısı ve ihtilalci Bedreddin'e giden yolda, hayatı hakkındaki bu kısa bilgiler bazı ipuçları veriyor olmalı.

Bedreddin'in ayaklandığı dönem Ankara Savaşı sonrası devletin içine düştüğü siyasal ve toplumsal bunalım ortamına ve bunun getirdiği otorite boşluğuna denk düşer. Bu kaos ortamı toprakları tahribata uğramış, yağmalanmış, ekonomik gücü yara almış bir devletin ve toplumun içinde bulunduğu krizden çok; o devletin yeniden toparlanmasını sağlamayı, dolayısıyla siyasal iktidarı tekrar ele geçirerek hâkimiyeti

bir kez daha kurmayı hedefleyen güç ve çıkar çevrelerinin birbiriyle olan arbedesinin sonucudur.

İşte, Şeyh Bedreddin, böyle uzun bir arbedenin sonunda Osmanlı tahtını ele geçirecek siyasal otoriteyi yeniden kurmakla uğraşan I. Mehmet (Çelebi) saltanatının ilk yıllarında 1416 yılında Rumeli'de ayaklanır. Balkanlar'daki kalkışmayı bizzat yönettiğine inanılan Şeyh Bedreddin'in iki halifesi Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal Anadolu'da ortalığı kasıp kavuruyordur. Ama dedesinin menkıbesini yazan Halil'e göre Bedreddin'in bu işle ilgisi yoktur, isyanı adlarını az önce zikrettiğim halifeleri çıkarmıştır. Nitekim hâdisenin çağdaşı Dukas da hurucu Börklüce Mustafa'nın çıkardığını teferruatlıca anlatırken, Bedreddin ve Torlak Kemal'den hiç söz etmez. Ancak Ceneviz hizmetinde olan Dukas'ın Rumeli'de olanlardan habersiz olduğu varsayılabilir.

"İRİŞ DEDE SULTAN"

Sakız Adası'ndaki rahiplerle sıkı bir ilişki içinde olan ve "Dede Sultan" olarak anılan Börklüce Mustafa'nın yaptığı propaganda ilginçtir. Hristiyanlık ve İslâm arasında pek fark olmadığı, her iki din mensuplarının birbirine üstün olmadıkları ve aralarında kadınlardan başka her şeyin ortaklaşa kullanılacağını vazeder. Bu söylemler Dukas'ın kayıtlarına da geçer. Osmanlı kaynakları ise, Dukas'ın bahsettiği propagandadan bahsetmez. Bedreddin halifesi Börklüce Mustafa'dan Şeyh, henüz İznik'teyken etrafına altı ilâ on bin adam toplayıp peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan, etrafını yağmalayan ve üstünlük kazanan biri olarak bahsedilir. Bu isyan, Şehzade Murad ve Bayezid Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerince Manisa civarında uzun ve kanlı mücadeleler sonucunda

bastırılır. Börklüce Mustafa ve kılıçtan geçirilenlerden sağ kalanlar esir edilmiştir. Bazı kayıtlara göre, Mustafa çarmıha gerilerek öldürülürken, kendisine tabi olanların "İriş Dede Sultan" nidaları arasında katledildiği de söylenir. Bundan bir süre sonra da Bedreddin, halifesi ve Yahudi mühtedisi olduğu kayıtlarda yer alan Torlak Kemal, Aydın civarında üç bin dervişle isyan etmiş, çeşitli mücadeleler sonucunda isyan bastırılmış, Kemal ve dervişleri yakalanarak idam edilmiştir.

Bedreddin'in gerçekten bu isyanların lideri olup olmadığı konusu şüpheyle karşılanır; ancak Osmanlı kaynakları Bedreddin'in isyancı olduğunda müttefiktir. Peki, gerçekte ne olmuştur? İsyan patladıktan hemen sonra İznik'ten kaçan Bedreddin, Osmanlıların düşmanı İsfendiyaroğulları Beyliği'ne, yani Kastamonu'ya sığınır. Bu kaçış; üç senaryoyu akla getiriyor: Bir; isyanı kendisinin planladığından kuşkulanacağını tahmin ettiği için Osmanlı güçlerinden kaçmak, iki; gerçekten haberi olmadığı bu isyanlar nedeniyle Osmanlı otoritelerini ikna edemeyeceğini düşünerek kaçmak, üç; Mehmet'in merkeziyetçi sert politikalarına karşı isyan etmek için kaçmak.

Menâkıbnâme'ye kulak verirsek; Kastamonu'da yaklaşık iki yıl kalan Şeyh, Timurlu devletine, yani Şahruh'un yanına gitmek ister ve isyanla alakalı görülmez. Ancak İznik'te ailesini bırakıp gitmesi ve düşmana sığınması bazı ipuçları da vermiyor değil. Anadolu'da Börklüce ve Torlak'ın başına gelenlerden sonra şansının kalmadığını anlayıp Eflak'ta karaya çıkan Bedreddin, kalkışmayı Rumeli topraklarına yaymaya çalışır. Dobruca'daki Sarı Saltuk tekkesinde bir müddet kalır, burada kendisine bağlanan Kalenderî dervişleriyle 1416'da Ağaçdenizi adı verilen Deliorman'da fiilen isyanı başlatır. Bedreddin Mahmud'un keyfen saltanat için isyan etmediği

değerlendirmeleri doğruluk içerse de merkeziyetçi Osmanlı iktidarından çok, köklü gazi bir aileden gelen Bedreddin, merkezkaç gücü temsil eden bir figürdür. Bu sebeple tımarları, gaziler ve uçlar arasında bölüştüren Musa Çelebi'nin Kazaskerlik görevini kabul etmiş; ancak Musa öldürülünce onun da istikbali sönmüştür.

ŞEYH EFENDİ'DEN PROTEST TAVIR

Bu isyan, aynı zamanda isyanı Mesiyanik özellikler taşır, Mehdici bir hüviyettedir. Bedreddin, merkeziyetçi devletin zararlarını görmüş ve yaşamış, devletin parçalanmasına sebep olan bu yapıya protest bir tavır takınarak isyan etmiştir diyebiliriz. Kalkışma başarılı olur; ama etrafında toplananlar arasına casuslar sokulup yeni topraklar bağışlanacağı haberleri yayılınca çevresi günden güne azalır, sonunda ele geçirilerek yargılanır. 2 Ocak 1416 tarihinde, mahkemede idamına hükmedilen Şeyh Bedreddin, Serez çarşısında bir dükkân önünde asılarak idam edilir. Balkanlar'da Bedreddin sonrası bilhassa Deliorman civarında bir Alevi-Bektaşi damarı ortaya çıkar. Bazı kaynaklarda Bedreddinî olarak anılan gruplar, bu yapının içinde, bir arada zikredilir.

Bu arada Bedreddin ile tanışıp, fikirlerini paylaşan Aydınoğlu Bey'i Cüneyd, Karaburun'da, bizzat kendisinin yönettiği isyanlarda Börklüce'nin yanında yer alır. Osmanlı kuvvetlerine direnir, kendisine sancakbeyliği verilmesine rağmen kalkışmadan vazgeçmez. Atatoprağı İzmir ve Tire'den topladığı adamlarla Ayasuluk üzerine yürür, ancak 1425'te yakalanıp, idam edilir, kendisiyle birlikte Aydınoğlu toprakları da tarihe karışır. Böylece Bedreddin isyanının son askerî kanadı da bertaraf edilmiş olur.

HUBYAR SULTAN: HÜNKÂRI GÖRÜNCE SÖKÜN EDİP GELEN BİNBİR ÇİÇEKLİ TEKELÜ YAYLASI

Hubyar Sultan'ın 16. yüzyılda yaşadığı ve Celali İsyanları dönemlerinde bugün türbesinin de bulunduğu Tokat-Almus-Hubyar köyüne geldiği biliniyor. Hubyar Ocağı, 16. asrın başlarında kurulmasına karşılık oldukça kalabalık bir kitleye sahip. Hubyar Ocağı mensupları başta Tokat olmak üzere Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat, Samsun, Aydın, İzmir, Manisa, İzmit, Erzurum, Erzincan yörelerinde bulunur. Genelde "Sıraç" ismiyle de anılan Hubyar topluluklarında, başta Beğdili aşireti olmak üzere birçok Türkmen aşireti var. Anşa Bacılılar veya Babacılar adıyla anılan Sıraç toplulukları da Hubyar Ocağı'na mensupturlar, not düşelim.

Anşa Bacı ve kocası Veli Baba, 1800'lerin sonlarına doğru Hubyar'dan el aldıklarını belirterek dedelerinden ayrılıp bölgede bulunan bazı Hubyar taliplerini de yanlarına çekerler. Bunlar Tokat-Zile civarında ve Amasya yöresinde yoğunluktadır. Anşa Bacılılar, bu ayrılığa rağmen Hubyar'a ziyaretlerini

sürdürüyor ve kurbanlarını sunmaya devam ediyorlar. Yine de Anşa Bacılılar ile Hubyar dedeleri arasında büyük bir çekişme mevcut. Yörede bulunan Sünni vatandaşlarsa özellikle hastalık, sakatlık tedavisi ve çocuk istemek için Hubyar'a gelip, kurbanlarını sunuyorlar.

ALİ DİYE GÖRÜNDÜM...

Sivas-Doğanşarlılar, Hubyar'ın cuma günleri kendi ilçelerinde bulunan Ulu Cami'ye geldiğine inanır. Cuma namazlarını özellikle bu cami de kılarlar. Mabedin içine çeşitli bezler asarak; Hubyar'dan dilekte bulunurlar. Hubyar Dede'nin eskilerden Hızır Üryan Ocağı'na bağlı olduğu ve bu tarikatı yürüttüğü de söylenegelir. Bu durum gerek Hubyarlılar gerekse de Üryan Hızır dedelerinden bilinir. Hatta Üryan Hızır Ocağı'nın dedeleri ecdatlarının Hubyar ile birlikte fırına girerken; hırkasını çıkardığına ve böylece "Üryan" ismini aldığına inanılır. Hacı Bektaş Veli ile birlikte Anadolu'ya geldiğini söylenir. Öyle ki Hacı Bektaş Anadolu'yu erenler arasında taksim ederken Hubyar Sultan diğer erenlerden geç geldiği için ona verilecek tarik kalmayınca, Hubyar'ın da Alevi erkânını yürüttüğüne inanılır. Göğsündeki kılıç yarasını gören Hacı Bektaş, onun Hz. Ali olduğunu anlar ve, "Sen benim Hubyarım'sın!" der. Zira "hubyar", sevgili, yâr demektir.

Hubyar Ocağı'na mensup dede kızı arkadaşım Naz Atmaca, Hubyar ve Hızır'ın tek olduğunu, o sebeple de Tekeli isminin buradan doğduğunu anlatmıştı. Ayrıca Hubyar Sultan, taksimde talip olmaz; fakat tarikat yolunu aldığından ötürü onun nurunu, kerametini görenler yolunu sevip, ikrarını güden, hakkın doğru lehini bilenler talip olurlar. Virani'nin

yazdığı söylenen şu dizelerin de meşhur olduğunu ve sorduğum soruya cevap olabileceğini söylemişti arkadaşım:

Hubyar almadı taksim-i malı
Yazdılar hakkında verdiler yolu
Dokuzlarda sırda duran Tekelü
Hubyar'ı görünce yürümedi mi?

Ezcümle, ocaklılar Tekelü Yaylası'nın Hünkâr tarafından Hubyar'a yaşadığı diyarın verilmesi sonucunda yeşillenip çiçeklendiğine inanıyorlar, onlar arasında nesilden nesle anlatılan/aktarılan bir olay bu.

EJDERHADAN EVRAN'A BİR YOL VARDIR GÖRÜLMEZ

Bir defasında Hacı Bektaş, Ahi Evran'ı görmek için Kırşehir'e hareket eder. Bu hâl, Ahi Evran'a malum olur, o da gelip şehrin yakınındaki tepenin üstüne çıkar. Hacı Bektaş'la mülaki olunur, oturup sohbet ederler. Bu sırada Ahi Evran, "Erenler Şahı, ne olurdu burada bir pınar olsaydı da abdest almaya, içmeye yarasaydı." der. Bunun üzerine Hünkâr, eliyle işaret edip bir yeri eşer; arı duru güzelim bir su ortaya çıkar ve akmaya başlar. Ahi Evran, bu defa, "Erenler Şahı, bir gölgelik ağaç da olsa, sıcak günlerde gölgelenilirdi." dediğinde Hünkâr ululuğu, "Ne ola Ahi'm." der. Ahi Evran'ın kavak ağacından kesilmiş bir sopası vardır, Bunun üzerine bir yeri kazar, onu da alıp oraya diker, bir anda ortalık yeşerip yapraklanır. Bu olaydan sonra bir müddet daha sohbet ederler, sonra da vedalaşırlar.

Bu kavak büyür, büyük gölgelik bir ağaç hâline gelir ve uzun yıllar yaşar. Ayrıca o pınar da uzun zaman akar. Sonra Kırşehir'e biri gelip o ağacı evinde kullanmak için keser. Ahi Evran oğulları, durumu anlayıp ona, "İyi etmedin, bu yaptığın sana hayır getirmez. Orası Ahi Evran Padişah ile

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin oturup sohbet ettikleri yerdi, orası âşıkların, muhiplerin ziyaret yeriydi." diye söylenirler. Gerçekten de bir süre sonra o adam ölür, evi de yıkılır. Bununla birlikte ağacı kesenlerin sonu da iyi olmaz, bu iş onlara da iyilik getirmez. Aradan bir zaman geçtikten sonra pınar kurumaya yüz tutar. Fakat bu pınar yeri, bugün hâlâ belli, kaydını düşelim.

"KAPIYI AÇIP İÇERİ BAKARLAR, BİR DE NE GÖRSÜNLER?"

Ahi Evran'ın lakabını nasıl aldığını *Velâyetnâme* bize şöyle anlatır:

Ahi Evran, Kayseri'de kimsenin yapamadığı türden renk renk sahtiyan (derileri) işlemiştir. Bunları, üstü örtülü bir kapta muhafaza etmekteydi. Biri gelip kendisinden deri istese besmeleyle elini atar, ne renkte ve kaç tane deri istiyorsa çıkarır verir, parasını alırdı. Ne kadar deri istenirse istensin verirdi. O zaman her zanaat ehlinden ve her dükkândan vergi almak âdetti, kendisini çekemeyenler, Kayseri sancak beyine gelip, "Burada ulu bir üstat tabbâk var, işçileri çırakları çok; her gün dilediği kadar deri satıyor, malı çok fakat vergi vermiyor, ondan da vergi alsanız yerinde olur." diyerek onu şikâyet ederler. Bunun üzerine Kayseri Beyi, "Varın o da şu kadar mal versin. Yoktur derse bu şehre geleli işlediği derinin vergisini versin." diyerek birkaç adam gönderir. Görevliler, gelip görürler ki imalathanenin kapısı kapalı, ortada kimse görünmüyor. Kapıyı açıp içeri bakarlar. Bir de ne görsünler? İmalathanenin içi evren (ejderhalar) ile dolu. Hepsinin gözleri, külhan alevi gibi parlıyor (ateş saçıyor); ağızlarını açıp kendilerine karşı kükrüyorlar. Bunun üzerine akılları

başlarından gider, korkarak kaçıp beye gelirler, gördüklerini haber verirler ve anlarlar ki Ahi Evran, kuvvetli bir vilâyet eridir, keramet ehlidir.

Bu olaydan sonra Ahi Mahmud, "ejderha" anlamına gelen ejderin ateş gibi parlayan gözlerinden kinaye olarak "evran" lakabını alır, Ahi Evran olur. İşlediği deri mamulü mallardan isteyenlere istedikleri kadar verdiği hâlde hiç azalmadığını görenler, bunu kerametine yorarlar. Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran'ın aynı dünya görüşünü, aynı hayat felsefesini ve bu çerçevede aynı manevî ve ahlakî değerleri paylaştıkları söylenebilir. Bektaşilik içinde dolu içme, kemer bağlama, düşkünlük, yemin gibi uygulamaların Ahi geleneğinden alındığına dair kayıtlar söz konusu. Özetle birbirlerinden etkilendikleri belli olan bu iki yapı, tasavvuf tarihimizin en önemli birlikteliklerinden biridir.

KAYNAKÇA

BALİVET, Michel, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

BİRDOĞAN, Nejat, *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi: Ocaklar, Dedeler, Soyağaçları*, Mozaik Yayınları, İstanbul 1995.

BORATAV, Pertev Naili, Abdülkadir Gölpınarlı, *Pir Sultan Abdal*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017.

DANIK, Ertuğrul, *Öteki Tanrılar: Alevi ve Bektaşi Mitolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

DEDEBABA, Bedri Noyan, *Veli Baba Menâkıbnâmesi*, Can Yayınları, İstanbul 1996.

DENİZ, Dilşa, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi - Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Pir Sultan Abdal*, Çolpan Kitap, Ankara 2020.

FAROQHİ, Suraiya, *Anadolu'da Bektaşilik*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

GEZİK, Erdal, *Geçmiş ve Tarih Arasında Alevi Hafızasını Tanımlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli: Vilâyet-nâme*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.

GÜZEL, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

KALAFAT, Yaşar, Ahmet Turan, *Anadolu Coğrafyasında Manevi Mimarlar ve Halk İnanmaları*, Berikan Yayınevi, İstanbul 2013.

MELİKOFF, İrene, *Efsaneden Gerçeğe Hacı Bektaş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık: Popüler İslamın Balkanlardaki Destani Öncüsü - 13. Yüzyıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

_____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

_____, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

TATAR, Recep S., *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Kerametleri*, Su Yayınları, İstanbul 2013.

HIZIR'IN PEŞİNDE: HIZIR KÜLTÜNÜN KÖKENLERİ VE HATAY'DA HIZIR İNANCI

Halk inanışı Hızır'ı "peygamber"olarak kabul eder. Her ne kadar yaptıkları peygamber mucizelerinden farklılık arz etse de Anadolu'da Hızır Aleyhisselam'ın, "Hızır Nebi" ve "Hızır Peygamber" olarak anılması ona peygamberlik atfedildiğini gösterir. Folklorik anlatılarında âb-ı hayat içtiği için kıyamet kopana kadar yaşayacak olan Hızır, çağrıldığında hemen geldiğine inanılan, sıkışan kullara yardım eden, kimliği açığa çıktığında aniden kaybolan, insan kimliğinden sıyrılmış, yer yüzünü kendi emrine amade kılmış kara, hava ve özellikle denizlerde Allah'ın vekili, bir zaman ötesi kişidir.

Türk halk inancında ve özelinde Anadolu'da Hızır'ı ve onun tam bir portresini; Evliya menkıbnâmelerinde, destanlarda, destani romanlarda, halk hikâyelerinde, masallarda, efsanelerde, divan ve âşık edebiyatında buluyoruz. Bu sayılan malzemeler arasında Hızır'ın fiziksel özellikleri nadiren yaya, çoğunlukla atlı olarak tasvir edilirken, dilenci, fakir derviş veya aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar kılığında dolaştığı anlatılagelir. Hızır'ın ilahiyat temeli kuşkusuz İslâm dininin kutsal kitabına dayanır. Bu yaklaşım neticesinde bütün kaynaklarda hakkında anlatılanlar, inançlar, bilgiler en azından teorik olarak kutsal kitaba

oturtulmak istenmiştir. Kur'an da Hz. Musa ve Hızır kıssası bu konuda İslâm dünyasında bugüne kadar oluşan hemen bütün anlatılanların ve inançların temelini teşkil etmiştir.

İslâm'ın kutsal kitabı, hadis külliyatı, tefsirler gibi ilahiyat temelli ana kaynaklar; vekâyinâmeler, Kısasu'l-enbiyâlar, İskender tarihleri gibi tarih kaynakları; sufi tabakâtları, evliya menâkıbnâmeleri gibi tasavvufi eserler; divanlar, yazıya geçmiş destan, efsane ve halk hikâyeleri, folklor kaynaklarında ve yazıya geçmemiş sözlü kültüre ait şiir, âşık edebiyatına ait tüm ürünler Hızır'a ait temel kaynaklar olarak zikredilebilir.

HIZIR'IN SESİ...

Hızır yahut İlyas konusunda sağlam fikir edinmeye yardımcı olabilecek en önemli teorik bilgi elbette Kur'an da geçen el-Kehf (Mağara) Suresi'ne dayanır. Hızır'ı tanımak ve hakkında çeşitli tahliller yapmak, onu yorumlamak için bu sure ve özelliklerinin iyi bilinmesi gerekir. Bu sure, kutsal kitabın 18. suresi olup; 110 ayetten oluşan, tamamı Mekke'de inmiş, içeriği nedeniyle en çok merak edilen kutsal anlatılardan biridir.

Müslümanlar arasında çok ilgi çeken üç olayı anlatması nedeniyle halk inançlarında ve tasavvufi çevrelerce de yankılar uyandırmış hakkında yapılan yorumlar yüz yıllardır bitmemiştir. Bu üç olayı şöyle sıralayabiliriz:

Ashab-ı Kehf adıyla bilinen kişilerin başından geçenler.

Konumuzu oluşturan Hz. Musa ve Hızır kıssası.

Zü'l-Karneyn ile Ye'cuc-Me'cuc olayları.

Bu sure incelendiğinde; İsrailoğullarının peygamberi Hz. Musa, genç yardımcısı (Yûşa) ile birlikte kendisiyle buluşulması emredilen kişiyi aramaya çıkar. İki denizin birleştiği yer,

yani Mecmaü'l-Bahreyn bu buluşmanın gerçekleşeceği yerdir. Bu noktayı tanımak için Hz. Musa yanına azık olarak aldığı balıktan yararlanacaktır, balığın canlanıp denize kaçması bir işarettir. Ancak Yuşa, arkadaşı Musa'ya balığın denize kaçtığını söylemeyi unutur. Devam ettikleri yolda balığı yemek istediklerinde gencin aklına balığın canlanarak yeniden denize gittiğini ve şeytanın bunu kendisine unutturduğunu söyler.

Musa ve genç adam kayalara döndüklerinde orada aradıkları kişiyi görürler. Bu kişi, Allah tarafından rahmet ve gizli ilim verilen aradığı kuldur. Hz. Musa onu yanına almasını ve bildiklerini ona öğretmesini ister. Kul, buna yanaşmak istemezse de ısrara dayanamaz. Böylece âyet içinde verilen olayları birlikte yaşamaya başlarlar. Sonunda kul, Hz. Musa'ya oldukça ters gelen işleri ve sırlarını tek tek açıklar ve bunları Allah'ın emriyle yaptığını anlatır, sonra da ayrılırlar.

Bu kıssada üzerinde ısrarla durulması gereken nokta, âyet içinde hiçbir şekilde Hızır'ın adı geçmemesine rağmen bütün tefsir kitapları ve ilahiyat öğretisinde bu kişiye neden "Hızır" dendiğidir. Kul olarak anlatılan sırlara vâkıf kişinin Hızır olduğuna dair hüküm nasıl ve kimler tarafından verilmiştir? Bu sorunun cevabı hadis kitaplarıdır. İslâm kaynakları daha sonra birbiri ardınca aynı kaynaktan yani *Sahîhu'l-Buharî* ve *Sahîhu Müslim*'den alan bütün tefsir kitapları bu iki kaynağa dayanarak; ilim verilen Kul'un Hızır olduğunu söylerler. Bu hadis kaynaklarında yine Buharî'de geçen önemli bir nokta da Hızır'la buluşacakları yerde balığın canlandığı sırada verilen aktarımdır. "Kayalıkların dibinde küçük bir kaynak vardı ki buna hayat kaynağı derler; hiçbir şey yoktu ki, suyundan isabet etsin de dirilmesin. Balığa da bu sudan isabet etmişti." İşte, ilk defa mitolojik bir anlatı olan âb-ı hayat kavramına burada

rastlanır. Buharî, bu rivayeti aktarırken şüpheli olduğunu belirtir. Ancak önemli olan, bu mitolojik kavramın Arap toplumunda bilinmesidir. Uzun asırlar boyunca bu kıssanın tefsir kitaplarında tartışması yapılır.

TEOLOJİK TARTIŞMA!

Burada, Musa'nın peygamber Musa mı olduğu tartışılmıştır. Çünkü Hızır adıyla kutsal kitapta yer almayan bir kul olan Hızır'dan nasıl ilim alacağı tartışma konusu edilmiştir. Peygamberin Hızır'dan aşağı olmadığı konusu ilahiyat dünyasını meşgul etmiş ancak tasavvufi öğreti -ki Hızır ile ilgili anlatının bu günlere kadar taşınmasında en önemli kurumdur- anlatılan Musa'nın peygamber Hz. Musa olduğunu, Hızır'dan ilim öğrenmesinin nübüvvetin aşağı derecede olduğu anlamına gelmeyeceğini söyler. Tasavvufa karşı çıkanlar bile -ki onlara göre Hızır'ın bilgisiyle nübüvvet makamından daha üstün bir makamda olacağı endişesi taşıyorlardı- zaman içinde bu tasavvufi görüşü kabul etmişler ve konunun çerçevesi bu şekilde çizilmiştir.

Kıssanın eski efsaneler ile bağlantısı mitoloji ile ilgisi ve halk anlatıları kapsamında ele alınması görece daha yeni konular. Şarkiyatçılar çok merak ettikleri Doğu klasikleriyle beraber İslâm'ın kutsal kitabıyla, Tevrat ve İncil benzeri anlatılar nedeniyle de ilgilenmişler, el-Kehf Suresi'ni Hz. Musa'nın varlığı nedeniyle dikkate alıp kaynağını araştırmışlardır. Genel olarak Hızır inancının kökenlerini Gılgamış Destanı, İskender Efsanesi ve Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı efsanelerde aramışlar, birbirleriyle bu anlatıları karşılaştırmışlardır. Bu mukayeseyi yapanlar arasında Wensinck, Louis Massignon, Friedlaender gibi araştırmacılar, zaman zaman

birbirlerine hak vermiş, kimi yerlerde de birbirlerini tenkit etmişlerdir. Bu üç isim temel teşkil etmiş, onlardan sonra bu konuya ağırlık veren herkes adını zikrettiğimi araştırmacıların genel çerçevesini çizdiği konular üzerinden gitmişlerdir.

İKİ DENİZİN BİRLEŞTİĞİ YER NERESİ?

Aslı Akadca olan Gılgamış Destanı'nın Babil, Sümer ve Hitit dilinde de versiyonlarını içeren tabletler günümüze ulaşmıştır ve çevirileri yapılmıştır. Mezopotamya'nın güçlü kralı Gılgamış ile ilahi Enkidu arasındaki dostluk Enkidu'nun ölümüyle perişan hâle düşen Gılgamış'ı anlatır. Destanda kısaca; ölümsüzlük otu olduğunu öğrenen Gılgamış, bu otun yerini bilen "nehirlerin birleştiği yer"de oturan ve ebedî hayat süren Utnapiştim'i uzun maceralardan sonra bulur. Otun yerini öğrenir ve tehlikelerle dolu maceralardan sonra bir kuyunun dibinde su içindeki otu çıkartıp yılana kaptırır Amacına ulaşamayan Gılgamış ile ilgili bizi ilgilendiren kısım ölümsüzlüğü veren kaynağın "âb-ı hayat" değil bir ot olması ve "iki denizin birleştiği yer" olarak ifade edilen bölüme dikkat edilmesi gerekir. Kıssa ile benzerlik sadece bunlarla sınırlıdır.

Yine İskender efsanesinin ise Zü'l-Karneyn kıssası ile paralellikleri vardır. Zü'l-Karneyn kıssasında gerçekten efsanedeki gibi karanlıklar diyarına yapılan seyahatten söz edilir; ancak Kur'an'da bulunan bu kıssanın Hızır anlatısıyla bağlantısına dair işaret yoktur. Efsanenin Grek ve Süryanice metinlerinin kabaca özeti şöyledir: İskender, insana ölümsüzlüğü veren bir kaynağı âlimlerinden öğrenir. Ordusuyla bu kaynağı aramak için yollara düşen İskender, bir yerden sonra ordusundan ayrı düşer ve yanında sadece aşçısı kalır ki bu aşçı bazı metinlerde "İdris" olarak geçer. Yanlarında

olan tuzlu balığı hazırlamak için aşçı balığı yıkamaya götürdüğünde, balık suya değer değmez canlanır ve kaybolur. Aşçı, bu suyun, aranan hayat suyu olduğunu anlayıp içer ve olanları İskender'e anlatır. Geri dönüp suyu arayan İskender ise bu kaynağı bulamaz ve aşçıyı öldürmek ister; ancak İdris'i öldürmeyi bir türlü başaramaz ve yoldaşının boynuna taş bağlayıp onu denize atar. Aşçı, deniz cini olur ve ebedî hayatına artık bu şekilde devam eder.

Bu anlatının İslâmi versiyonu ise Hızır, İlyas ve Zü'l-Karneyn bağlantılı bir aktarımı kapsar. Nuh Peygamber'in torunu olan ve Yunan soyundan gelen İskender-i Zü'l-Karneyn, ebedî hayat veren bir çeşmenin varlığını öğrenir. Rivayete göre; Allah bunu Sam kökenli birine nasip edecektir. Zü'l-Karneyn halasının oğlu olan ve Hızır diye anılan Elyesa (İlyas) eşliğinde ordusuyla bu kaynağı aramaya çıkar. Hayat çeşmesi "Karanlıklar Diyarı"ndadır. Fırtına yüzünden Hızır'dan ve ordusundan ayrı düşen Zü'l-Karneyn, tıpkı Hızır gibi uzun maceralar yaşar. Hızır'ın ilahî bir ses duyması ve bir nur görmesi neticesinde bu ilahî tılsım, onu çeker ve bir yere götürür. Burada olan çeşmenin "hayat çeşmesi" olduğunu anlayan Hızır, sudan içer ve suya girerek yıkanır. Böylece hem ebedî hayat hem insanüstü güçler kazanır. Bir süre sonra karşılaştıklarında Zü'l-Karneyn olanları öğrenir ve çeşmeyi aramaya çıkar; fakat bulamaz, kaderine razı olan Zü'l-Karneyn bir süre sonra hayatını kaybeder.

HIZIR'I KİM TEMSİL EDİYOR?

Araştırmacıların ileri sürdüğü üçüncü köken ise 11. yüzyılda yazıya geçirilen; ancak kökü daha öncelerine dayanan bir efsanedir. Tevrat'ta peygamber olarak geçen İlyas'ın ko-

numuzla ilgili öyküsü ne var ki bu kutsal metinde geçmez. İlyas, Haham Yeşua ve Ben Levi ile arkadaştır. Yolculukları sırasında Elya (İlyas) bazı tuhaf işler yapar, Yeşua'nın buna canı sıkılır ve sebeplerini sorar. İlyas ise bu yaptıklarının tanrının izniyle olduğu cevabını verir. Kur'an'da da aktarılan Musa kıssanın benzeri olduğu hemen fark edilecektir.

Kur'an'da bulunan kıssanın tahlili, şarkiyatçılar ve araştırmacılar tarafından genel kabul gören anlatılardır. Hz. Musa; Gılgamış, İskender ve Yeşua'yı; Hızır ise Utnapiştim, İdris (Andreas) ve İlya'yı temsil etmiştir. Bu üçlü köken araştırmalarının dayandığı anlatıların tamamı Hızır-İlyas konusuyla ilgilenen herkesi meşgul etmiş, ilahiyattan folklora bütün yazılanların kaynağını oluşturmuştur.

Anadolu'da en renkli anlatılardan biri olan Hızır kültü, Hatay'da biraz daha farklı yaşanır. Hatay'da yoğun olarak yaşayan ve Nusayriler olarak adlandırılan Arap Alevileri için de Hızır çok önemlidir ve yörede elli civarı türbede Hızır kültü yaşatılır. Diğer türbelerde olduğu gibi burada da sağlık, kısmet, şans adak gibi inanç ritüelleri sergilenir. Samandağ ilçesi sınırlarında bulunan türbe, en önde gelen Hızır makamı sayılır, kıssa ve anlatılarda geçen "iki denizin birleştiği yer"in burası olduğuna inanılır.

"HIZIR, ALLAH'LA GÖRÜŞEBİLEN NADİR RUHLARDAN..."

Nusayri zümreleri Anadolu Aleviliğinden biraz daha farklı olmakla birlikte Hızır kültünün yaşatılmasında benzer ritüellere sahiptirler. Hatay'da da Hızır'ın tazim edilmesi ve önemle üzerinde durulması konusunda Nusayriler başı çeker örneğin. Onlara göre Hızır kültü hakkındaki düşünce diğer bölgelere

göre farklılık arz eder. Konu hakkındaki şu parça önemlidir: "Hz. Hızır bir evliya değil bir peygamberdir ve ölmemiştir. Ölümsüzlüğü öyle ifade edildiği gibi ölümsüzlük suyundan içmesinden değil nurdan oluşundandır. Hz. Hızır, Allah'la görüşebilen nadir ruhlardan birisi olarak kerimdir, konuşandır. Ancak bu niteliğine rağmen onun nuru Hz. Musa'dan üstün, Hz. Muhammed'le aynı olsa da tüm evliyaların sultanı olan Hz. Ali'nin nurundan aşağıdır."

Kimi bilgilerde 40, kimi bilgilerde 51 olarak verilen türbe sayısıyla Hızır'ın yörede ne ifade ettiği anlaşılıyor olsa gerek. Yeşil anlamına gelen lakabından dolayı Hızır'ın Şiilik inancında üstün bir yeri var. Aynı zamanda Hızır'ın ölümsüz olduğu için de bu kadar çok makamı olduğu vurgulanır.

Hızır'a Anadolu'da "Hıdırlık" adı verilen yüksek tepelerde de rastlanması, Anadolu halk anlatılarında yağmur yağdırdığı inanışını da kapsar. Hatay'da bu kadar çok Hızır türbesi olması oldukça ilgi çekmiş, genel olarak camiye gitmeyen Nusayrilerin ibadetlerini bu türbelerde yapmak istediğine yönelik söylentiler yaygınlaşmıştır. Bizzat dinlediğim Nusayriler arasında böyle bir talep olduğunu duymadım; türbelerde sadece sevdikleri için şifa ve adak ibadetlerini yaptıklarını söylediler.

ŞİFANIN KAYNAĞI...

Bu türbeler arasında en önemlileri Samandağ ilçesi ve Harbiye'deki türbelerdir. Bu türbelerin en önemli özelliği inanışa göre; Kehf Suresi'nde geçen Hızır-Musa buluşmasının olduğu yerdir. Musa ve Hızır'ın buluştuğu yerin yani MecmaBahreyn'in 'Samandağ' olduğuna inanılır. Türbenin girişinde bununla ilgili bilgiler mevcut. Samandağ'ın, Asi Nehri'nin denize dökülen yer olması, insanların kabulünde

Mecmaü'l-Bahreyn'in burası olmasını kuvvetlendirmiştir. Bu türbe etrafında çeşitli inanışlar vardır. Türbenin içinde sanduka bulunmaz, onun yerine Hz. Musa ve Hızır'ın üzerine oturduklarına inanılan bir kaya vardır. Buraya gelenlerin öncelikle türbenin etrafında üç veya yedi kez dönmesi gerekir. Arabayla gelinmişse bu uygulama arabayla gerçekleştirilir. Araçla dönüldüğünü bizzat gördüğüm gibi makam çevresinin kaide taşı ve eşiğin öpülmesi, içeride hastalık çeken bir vatandaşın örtüler altında yatması, yürüyemeyen çocukların yürütülmesi de gözlemlediğim ritüellerden. Ayrıca türbenin içinde mum ve buhur yakma âdeti var. Bu durum, Hatay'daki Hızır türbelerinde görülürken Anadolu'da birçok türbede yasaktır. Buhur yakmanın nazarlardan koruduğu inancı mevcut. Son olarak; dertlerin yazıldığı not ve mektupların makam üzerine bırakıldığına da şahit oldum.

Türbenin arkasında deniz başlar; ancak türbe hizasında denize girmenin tehlikeli olduğuna ve girenlerin boğulacağına inanılır. Aynı zamanda cuma günleri su seviyesinin yükseldiği ve türbenin etrafının sular içinde kaldığı da anlatılıyor. Samandağ ilçesinin Hıdırbey köyündeki tarihî çınar ağacını da yine Hızır inancının bölgede etkisi ve halk anlatılarındaki yerini belirlemek açısından ele almak gerekir. Burada bulunan çınarın Hızır rivayetinde anlatılan ve Hızır'ın yeşillenip budaklanan asasının olduğuna inanılır. Velhasıl Hatay'ın en önemli özelliği, inançların keskin çizgilerle ayrılmadığı bir nokta olmasıdır. Hatay, bu özelliği ile çok özel. Hızır, üç farklı şekilde Hatay'da yaşamaya devam ediyor. Nusayri Alevi vatandaşların Hızır'ı, Sünni vatandaşların Hızır'ı ve Hristiyan vatandaşların St. George'u yaşatılıyor. Hâliyle Hıdırellez bayramı olan 6 Mayıs gününe tüm Anadolu'da olduğu gibi Hatay'da da oldukça önem veriliyor.

KAYNAKÇA

ÇELEPİ, Mehmet Surur, "Hatay'da Hızır İnanışları", International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishor Turkic, Volume4/3, Spring, 2009.

GÜLTEN, Sadullah, Türklerin Ali'si: Destanlar, Efsaneler, Menkıbeler, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.

KARAUĞUZ, Güngör, Âdem'in Çocukları: Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur'an'a Göre, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017.

OCAK, Ahmet Yaşar, İslam Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

BEYKOZ'DA HAZRETİ YÛŞA İBRANÎ MİTOLOJİSİNDEN SEMAVİ DİNLERE

İstanbul; Müslümanlar için siyasi olduğu kadar sosyal, kültürel ve dinî geçmişten ötürü Türkiye'nin en önemli kentlerinden biridir. Yaşayış tarzlarından banisi olunan yapılara, bıraktıkları yazılı eserlerden söylencelere/menkıbelere, türbe ve makam sahiplerinin şehirde yoğun şekilde bulunması bu kentin önemini oldukça arttırmıştır. Bu nedenlerle İstanbul; cami, medrese, türbe ve tekkeleriyle sadece Türkiye'nin değil dünyanın en önde gelen inanç merkezlerinden biridir ve bu özelliğiyle birçok ziyaret mekânına sahiptir. Müslüman ahali, şehirde en çok türbe, cami, tekke ve medreseleri ziyaret ederken sağlık, toplumsal, sosyal ve kültürel nedenlerle türbe ziyareti yapmak da oldukça öne çıkar. Bu durum, Anadolu'da asırlardır İslâm cilası altında yaşayan eski inanç kalıntılarının (bez bağlama, türbe etrafında dönme, mum yakma, ekmek kırma vs.) bariz etkilerini de barındır.

BOĞAZ'IN DÖRT MUHAFIZI...

Türbe sözcüğünün kökü, toprak anlamındaki "türab" kelimesidir. Türbe; veliler ile özdeşleştirilse de padişah, vezir gibi abidevî şahsiyetlerin mezarları için de kullanılır. Halk inanışına göre; türbelerde yatan kişilerin tarihsel gerçekliği değil, maneviyatla alakadar olmaları önem arz etmiştir. geçmişten bugüne "Allah dostu" terkibiyle anılan velilerin yattığı türbelerin başında *Boğaz'ın Dört Muhafızı* gelir. Bu inanca göre, Beykoz'daki Hazreti Yûşa, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayî, Beşiktaş'taki Yahya Efendi, Rumelikavağı'ndaki Telli Baba Boğaziçi'nin manevi bekçileridir.

Türbeler genellikle kimlikleri belli olan sahabe ve velilerin yattığı türbeler ile hayalî türbeler olarak ikiye ayrılır. Hayalî veya gerçek mezarı Anadolu'da olmayan velilere ait bu türbeler çoğu zaman makam olarak anılır. Sadece Anadolu'da Sarı Saltuk'un 12 farklı makam türbesinin olması ve hepsinin de farklı il ve ilçelerde bulunması durumu açıklamaya yeter sanırım. Buna rağmen bu türbelerde kimin yattığı belli olmasa da halkın bu yerlere teveccühü güçlü bir bağla devam eder. Kimlikleri ve tarihî şahsiyetleri sabit olan türbelerde genelde Kur'an okuma ve dua etme gibi ibadetler yapılırken; kimliği tanımlanamayan çoğu türbede engellileri sağaltma, bez bağlama, türbe etrafında dönme, türbe etrafında yatma, mum yakma, ekmek kırma, kilit açma gibi geçmiş inanç tortularının rahatlıkla müşahede edilir. Ziyaretlerin temel amacı kutsal abidevi bir şahsı ziyaret etmek olabileceği gibi çoğu zaman dilek dileme, sağlık bulma, sıkıntılara, geçimsizliğe, parasızlığa ve kısmetsizliğe çare bulma ümidiyle gerçekleştirilir.

ARZIMEVUD'UN FATİHİ

Yüzyıllardır ziyaret mekânı olmuş birçok seyyahın anlatımına konu olan Beykoz'daki Hazreti Yûşa kabri de en çok ziyaret edilen türbe-makamlardan biridir. Üstü açık yapısıyla farklılık arz eden, demir parmaklılarla çevrili 17 metrelik dev bir mezarda yattığına inanılan Hz. Yûşa, Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarının başına geçen ve Eski Ahit'te Neviim olarak kaydedilen bölümün ilk peygamberidir. Torah (Yasa), Neviim (Peygamberler) ve Ketuvim (Yazılar) olarak üç bölümden oluşan Eski Ahit'in Peygamberler bölümünün ilk anlatısı olan Yûşa (Yeşu) ilk defa, İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı sonrası Sin çölündeki Refidim'e gelmeleri sırasında tarih sahnesinde görülür. Refidim'de İsrailoğulları ile savaşan Amelek'e karşı Hz. Musa'nın görevlendirdiği Yeşu bu savaştan zaferle ayrıldıktan sonra artık sık sık Hz. Musa'yla anılır Kırk yıllık bir çöl hayatından sonra Musa, Tanrı'nın emriyle Yeşu'yu kendisinden sonra İsrailoğullarının lideri olarak seçer.

Kenan topraklarına bir dizi akın yapan Yeşu, Hz. Musa tarafından Arzımevud'un ele geçirilip; İsrailoğulları arasında paylaştırılması görevi alır ve "Fatih Yeşu" adıyla anılmaya başlar. Musa'nın ölümü sonrası vaat edilen diyarlara Yeşu'nun yardımıyla girileceğini müjdeleyen Tanrı, Yeşu'ya hitaben: "Kulum Musa'nın sana emrettiği şeriatın tamamını yerine getirmeye dikkat et. Gittiğin her yerde başarılı olmak istiyorsan bu şeriattan ayrılma, sağa sola sapma. Şeriat kitabında yazılanları dilinden düşürme ve tamamını yerine getirmek için gece gündüz onu düşün." der. Arzımevud'a giren ve Kenanlıların gücünü kıran Yeşu, mucizelerde gösterir, Amorilere karşı yapılan savaşın her türlü eylemin yasaklandığı cumartesi günü başlamadan bitmesi için duasıyla güneşin düşman yeni-

linceye kadar batmamasını sağlar. Musa'nın halkını denizden geçirdiği gibi Yeşu da Şeria nehrinden kavmini geçirir, yine Arzımevud'u fethedip İsrailoğulları arasında pay eder.

"MUSA'NIN GENÇ YARDIMCISI"

Tevrat'ta kendisinden hem peygamber hem askerî lider olarak bahsedilen Yeşu, Musa gibi Rabb'in kulu olarak nitelenir, Ebal dağında sunak inşa etmesi, Tevrat'ı yetmiş dilde taşlara kazdırması ve şeriatı kavmine tebliğ etmesi onun peygamberlik özelliklerinden. Bu sebeplerden Musa'dan sonra peygamberliğin ona geçtiği kabul edilir. Kutsal kitapla beraber Yeşu, Yahudi anlatılarında Musa'nın yardımcısı olarak geçer ve Musa sonrası üzülen kavmi savaştırarak vaat edilen topraklara sokar, Musevi belleğinde Yeşu hem peygamber hem de fatihtir.

Kur'an'da Yûşa adının geçmediği biliniyor; ancak ona işarette bulunulduğu da genel kabuldür. Musa ve Hızır kıssasında da "Musa'nın genç yardımcısı" diye bahsedilen kişinin Yûşa olduğu ifade edilir.

DEV DAĞI'NDA BİR PEYGAMBER

195 rakımıyla Yûşa Tepesi, tarihin eski devirlerinden beri çeşitli inançlara bağlı, kutsal bir yer olarak kabul edilir. Hristiyanlık boyunca var olan bu itikat, kentin İslâmlaşmasıyla da devam etmiş, Hz. Yuşa'nın kabri dev bir yatır olarak sürekli ziyaret almıştır. Eskiden beri dağların zirve noktalarında yaşayan "dev"lere dair inancın ve "dağ" kültlerinin birleşmesiyle oluşan anlatıların Hz. Yûşa ile birlikte İslâm inancına evrildiği fark edilir. Batılıların "Dev Dağı" yahut yukarıda anlatmaya

çalıştığımız gibi "Herkül yatağı" ismiyle andıkları tepeye Türklerin Yûşa adını neden verildiği ise tam olarak bilinmez.

Dağ kültü ile genel çerçevede bir aktarım yapmaya çalışıldığında, birkaç durum ortaya çıkar. Türkler kendi atalarının evvela kutsal olarak seçilmiş dağlarda yaşadığına veya ilk o dağ kütlesi üstünde atalarının ortaya çıktığına da inanır. Nitekim "orman" olarak anılmasına alıştığımız Ötüken'in de bir dağ olduğu bilinir. Bu bağlamda "Ergenekon" akla ilk gelen anlatılardandır. Yine bir dağ içinden zorlukları aşarak çıktığımız devirlerin öyküsü, önemli millî destan parçalarımızdan birisini teşkil eder.

MÜNZEVİ MESKENLER

Dikeyliğin güçlü simgesi, ormanlarla kaplı, ulaşılmaz ve gizemli, dorukları göklere varan ve dolayısıyla göğü alttan destekleyen ve evrenin merkezinde bulunan dağ; Türk ve Moğol efsanelerinde mühim bir rol oynar. Yeryüzü çekirdeğinden göğe doğru bir yükselişi temsil eder ve tırmanarak onu tanrıya yaklaştıran bir tür erişmeyi simgeler. Dualar oradan daha iyi işitilir; ölüler de sonsuz ikametgâhlarından, özellikle onu bulamadıkları zaman, daha az uzaklaşmış olurlar. İlkel insanın yaygın fikirlerinden birisi de hava durumunu, özellikle yağmuru kontrol eden Tanrı'nın en iyi şekilde bulutların toplandığı dağ tepelerinde yatıştırılacağıdır. Dağların ikincil özelliği, İslâm ve Hristiyanların ortak olarak paylaştığı, münzevilere meskenlik etmesidir. Bundan bağımsız olan, bir dağın veya doruğun bir devin mezarı olarak dünyevi "folklorik" kavramsallaştırılmasıdır. İlk bakışta "kara" bir figür olarak düşünülse de yukarıda ileri sürülmüş çağrışımların dinî etkileri altında insanüstü oranlarda bir azize dönüşür.

Bir dağ tepesinde etrafı taşlarla çevrili yer, aziz veya evliyanın mezarı olarak kabul edilir, bu duruma birçok bölgede şahit olmaktayız. Üstelik bu dev mezarlara yahut makamlara Anadolu'nun çeşitli yerlerinde rastlanır ve hepsi yine tepelerde bulunur. Söz konusu dev anlatılarının kahraman gazilere dönüşmüş, İslâm öykülerine evirilmiş mezarlar olduğuna da tanıklık ediyoruz. Beş buçuk metrelik mezarıyla Battal Gazi, Üçler Tepesi'ne inşa edilen külliyesinde yatarken; o tepenin antik Herakles kültüne ait bir mabet olduğu bilinir. Bahçede sıralanmış devşirme malzemelerin eski mabedin kalıntılarına ait olduğu hemen fark edilecektir. İznik'te şehre hâkim bir tepe üstünde makamı bulunan ve normal bir insandan kat be kat uzunluğa sahip mezarda yattığına inanılan Abdulvahap Gazi'ye ait makam (gerçekte burada mezarı yoktur) yine bu anlatılara örnek olarak verilebilecek türdendir. Belirli olan bir husus, Boğaz'ın en yüksek tepesinin her devirde ve her inançta kutsal bir değer aldığı, bu yüzden de orada tarihin karanlıklarından beri bir sunak, bir mabet, bir kilise ve bir tekke ile caminin birbirlerini takip ettikleridir.

18. YÜZYILDAN BUGÜNE...

Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin bulduğuna inanılan türbeden 17. yüzyılda Evliya Çelebi de bahseder. Galland, Hammer gibi birçok yazar ve gezginin seyahatnâme, anı ve tarih kitaplarında Yoros Kalesi ile birlikte Yûşa peygamber de kendine yer bulmuştur. Bu ziyaretgâhın Tevrat ve Yahudi literatüründe adı geçen Yûşa olmadığı, aslında kendisine ait beş makam daha olduğu, ancak onun 110 yaşında öldüğü ve Efraim Dağı'nda Timnatserah'a defnedildiği artık kabul edilen gerçeklerdir.

Velhasıl; eski dev anlatılarının, kahramanlık söylencelerinin savaşçı gazi inancıyla oluşan bu kabrin adının neden Yûşa olduğu bugün net olarak bilinmiyor. Mevcut tekke ve mescit, Yirmisekizçelebizâde Sadrazam Mehmed Said Paşa tarafından 1755-56'da yaptırılmış, kabrin etrafı duvarla çevrilmiş, tekke çevresinde odalar inşa edilerek buraya postnişin atanmıştır. Büyük bir yangın geçiren mescit ve tekke Sultan Abdülaziz zamanında tekrar inşa edilmiş ve zamanımıza kadar gelmiştir.

KAYNAKÇA

BİLLİON, G., GRUSON, P., (2018), *Eski Ahit'i Okumak İçin Birinci Ahit'i Açıklayan Metinler*, (P. Pommerol), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2018.

EYİCE, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

GRAVES, R., R. Patai, *İbrani Mitleri (Tekvin-Yaratılış Kitabı)*, Çev. Uğur Akpur, Say Yayınları, İstanbul 2013.

HARMAN, Ömer Faruk, "Yûşa" , *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XLIV, s. 43-45.

HASLUCK, F.W., *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I.*, Çev. T. Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

KÖSE, A., A. Ayten, *Türbeler/Popüler Dindarlığın Durakları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KOLEKTİF, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt V, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. A. Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.

MEŞK-İ ÜSTAD MUHAMMED SİYAH KALEM MİNYATÜRLERİNDE DEMONİK VARLIKLAR VE DERVİŞLER

Tarihî İpek Yolu.

Bu yoldan sadece ipekli dokumalar, çeşit çeşit baharat, yeşim taşı gibi ticarî ürünler geçmez, inançlar, sufiler, büyüler, eski dünyaya ait öyküler, söylenceler de burada yolculuk ederdi. Yolculardan biri farklı bir şey yapmıştı, ustalığını kâğıda işlerken bize onlarca yıldır anlamlandırmaya çalıştığımız bir minyatür tomarı bıraktı.

Namı aldı yürüdü, ona "Siyah Kalem" dediler.

İlk defa 1910 yılında Münih sergisinde ilim âlemi ve belki de bütün dünya tanıdı Siyah Kalem adını. Yapıtları, Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde bir dizi minyatürler serisi olarak bulunduğunda yaklaşık yüz yıldır ilim âlemini hem şaşırtan hem de birçok sorunla karşılaştıran bu sanatçı kimdi?

Amel-i Üstad Muhammed, Amel-i Üstad Muhammed Siyah Kalem, Meşk-i Üstad Muhammed Siyah Kalem, Kâr-ı

Üstad Muhammed Siyah Kalem, Kâr-ı Üstad Muhammed, Kâr-ı Siyah Kalem gibi isimler ile anılan Üstad, bu minyatürleri nerede, hangi zaman diliminde yapmıştı? Topkapı Sarayı'na ne zaman ve nasıl gelmişti? Minyatürde bulunan ilginç figürler kimi, neyi ifade ediyordu? Oktay Aslanapa'dan Filiz Çağman'a, Zeren Tanındı'dan, Beyhan Karamağaralı'ya, Mazhar Ş. İpşiroğlu'dan Kühnel'e, Ernst Diez'den Emel Esin'e kadar onlarca ilim insanını, kendine bunun gibi birçok soruyla bağlıyordu? Esrar perdesi, bazı alanlarda aralanamamış minyatür tomarlarıyla karşımızda hâlen güçlü bir şekilde durmaktadır.

Hikâye yaklaşık yüz yıl önce başlar aslında. Birkaç minyatür, Avrupa'da çeşitli toplantılarda gösterilir ve bazı ilim adamları, bu albümlerin en azından bulunan minyatürler üzerinden çalışmalarına devam ederler. Bu sebeple Siyah Kalem Avrupa'nın ilgisini çeker. Sınırlarımız içerisinde ise Halil Edhem, bu alanda çalışan isim olmuştur. Siyah Kalem'in bütün serveti, Topkapı Sarayı'nda 2152.2153.2154.2160 numaralarda kayıtlı dört albümden oluşur, bütün hikâye, bu numaraları kayıtlı albümler üzerinden yazılır ve Avrupa bunları tanır. Ancak ilk kertede bu çizimler hakkında yeterli sonuç elde edilemez. Avrupalı âlimlerin görüşleri bu konuda tutarsızdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Siyah Kalem bir şekilde yeniden gündeme gelir; fakat hatalı bir zamanlamadır bu. Bu zaman diliminde, Topkapı Sarayı Müdürü Tahsin Öz, 2153 numaralı albümde iki adet Fatih Sultan Mehmed minyatürü nedeniyle albüme Fatih ismini vermiş ve bu nedenle Siyah Kalem neredeyse unutulma noktasına gelmiştir.

ORTA ASYA KÜLTÜR HAVZASINDAN BİR HATIRA

İstanbul'un 500. Fetih yıldönümü için bu albüme yoğunlaşılmasıyla Siyah Kalem tekrar keşfedilir, büyük âlim Zeki Velidi Togan ilk değerlendirmelerden birini yapar. Togan'a göre; Siyah Kalem'e ithaf edilen bu albümler, son Timurlu hükümdarı Bediü'z-Zaman Mirza'nın koleksiyonunda bulunan başka minyatürler ile birlikte Akkoyunlu Yakup Bey'in cönklerinden ibarettir. Zeki Velidi Togan, bu cönklerin Yavuz Sultan Selim tarafından İran seferi sonrası Topkapı Sarayı'na getirildiğini belirtir. Ve daha sonra âlimlerce artık tamamen kabul edilecek olan Türkistan sahasına ait ve Çin-Uygur geleneğine bağlı eserler olarak yorumlanacaktır. Zeki Velidi Togan ve daha sonra Emel Esin, Filiz Çağman, Zeren Tanındı gibi yerli ve yabancı âlim için tablo netleşmeye başlar. Mekân, Orta Asya kültür havzasıdır. Topkapı Sarayı ve başka Avrupa kültür dairelerine saçılan bu minyatür tomarları, Türkistan sahasında yaşayan insanların günlük hayatlarından kesitler sunar. Belirli bir mekân veya arka plan olmaksızın dervişler, demonik varlıklar, Şamanlar, Budistler, göçer kitleler minyatürlerde kalın hatlar, abartılı çizgiler ile hayat bulur onun sahnesinde. Bütün çizimler, bir hikâye anlatır ve çeşitli menzillerde hareket hâlinde olan bu figürler Üstad'ın malzemesidir. Ancak ismi tam olarak belirlenemeyen, eserlerde imzaların farklı üsluplarla sonradan atıldığı anlaşılan, ilk yapıldıklarında daha büyük boyutlarda olduğu tespit edilen resimlerle ilgili şöyle bir detay söz konusu: Bu albümler içine sonradan gelişi güzel yapıştırılan minyatürlerde göze çarpan iki figür çok önemli. Üstelik bu figürlerden biri, bu minyatürlerin Topkapı Sarayı'na nasıl geldiği konusunda esrar perdesini biraz aralayacak türden. Bu minyatürlerde, çeşitli

insan hâlleri, ejderler, cinler, sufi grupları bazen mübalağalı çizilmişler isteyerek deforme edilmiş gibi. Uygur resim sanatı ve onu besleyen Çin etkisi bariz görülür, büyük ve kalın vücut hatları ve abartılı ayaklar ilk dikkat çeken öğelerdir. Elbette daha fazla ayrıntı sanat tarihçileri, ressamlar tarafından incelenir ve yorumlanır.

CİNLERİN USTASI!

Siyah Kalem'in isimsiz kahramanlarından bariz şekilde göze çarpan iki figürden birisi Demonik varlıklardır. Minyatürlere bakıldığında o kadar dikkat çeker ki bu figür, bugün hâli hazırda Üstad'ı, "Cinlerin ve Demon'ların Ustası" olarak anma eğilimi yaygındır. 2004 yılında yapılan ve aslında bugüne kadar onu tanımlamada, kitlelere ulaştırmada en büyük iş olan bir sergi "Ben Mehmed Siyah Kalem, İnsanlar ve Cinlerin Ustası" adını taşır. Melekler, ejder figürleri çok fazla yer almasa da insan vücudu formunda olan cin figürü oldukça hareket kazanmış hâlleriyle minyatürlerde karşımıza çıkar. Karanlık dünyayı, kötülüğü temsil eden cin tasvirlerinin İran, Hint, Çin, Tibet resim sanatında da görünüyor olması, sanatçımızın yaşadığı, dolaştığı ve sanatının etkilendiği havzayı anlamlandırmak açısından önemlidir. Çok defa belli bir aksiyonun içinde, enerjik, kuvvetli, korkunç yaratıklar olarak tasvir edilmeye çalışılan cin figürü, büyük başlı, boynuzlu, ejder başı kuyruklu, neredeyse tamamı tüylü vücut hatlarına sahip, bazıları alev saçan gözleri ile çizilir. Cin betimlemeleri oldukça farklıdır, bunların çeşitli halleri Üstad'ın minyatürlerinin özelliğidir. Kimi kopuz çalmakta, kimi dalaşmakta, kimi at kaçırmakta, kimi dans etmektedir ki bu hâlleri onların Anadolu korku öykülerine aynı şekilde

girmesini sağlamış, günümüze kadar bu şekilde anlatılara konu olagelmiştir.

Bu değişik hâlleri ile birlikte giyim kuşamları da yine Üstad'ın insanlarına göre; daha farklı, daha fazla ayrıntı barındıran kıyafetli ve aksesuarlı olarak çizilir. Kavga eden, at parçalayan, hatta Saba Melikesi Belkıs'ın kaçırılması olayını anlatan minyatürlerdeki cin figürü; Türk Dünyası sahası içinde en çok bilinen Demonik varlıktır. Geçmişinin çok eski dönemlere kadar gittiğini çeşitli kaynaklardan takip edebildiğimiz cin, İslâmî kültür çevresinde kült hâline gelmiş bir varlıktır. İslâm dünyasında, görünmeyen ancak insanlarla bir arada yaşayan ve iyilik de kötülük de yapabilen bir varlık olarak sunulması; İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an'da da onlardan bahseden on sekiz sure ile anılması nedeniyledir. Hem kutsal kitapta indirilen ayetler hem Üstad'ın minyatürlerinde cin, insanlar gibi gruplar oluşturabilen ve çeşitli işler yapabilen, savaşabilen varlıklar olacak çizilir. Hz. Süleyman'ın ordularında savaşan ve çeşitli ağır işlerde çalıştıklarını bildiğimiz cin, dumansız ateşten yaratılmış ve topluluk hâlinde yaşayan insanlarla birlikte anılan varlıklardır.

Kutsal anlatım çerçevesi içinde ele aldığımız cin tasvirini mitoloji ve folklor çerçevesi içinde incelediğimizde referansımız Pertev Naili Boratav'dır. Boratav; Türk aktarımında cin tasvirinin iyi ve kötü niyetli doğaüstü yaratıkların tanımlanmasında tercih edilen addır diyerek ilk tanımlanmasını yapar. İnsanla olan ilişkisi muziplik ve oyun üzerinedir, derken bazen aynı yaratığın iyi ve kötü olma özelliğini birlikte taşıdığını veya tarafsız kalabildiğini yazar. Daha çok sihirli olayların ve inanışların temel alındığı efsane ve masallarda geçerken çoğu zaman peri ile karıştırılabildiğini belirtir.

Ancak Türk kültüründe Peri'nin masallara ait bir kavram olduğunu eklemeyi unutmaz. Folklor öğelerinde kendine yer bulan demonik varlıklardan karşımıza bazen Mekir çıkar. Türkistan sahalarından Anadolu'ya Tokat ve Kars yörelerine kadar gelip bu bölgede anlam kazanması incelemeye değer bir durumdur. Anadolu'nun birçok yöresinde Al Karası, Mekir, Şeytan, Çarşamba Karısı, Çarşamba Cadısı, Kara-Kura olarak anlatılan varlıkların tümü genel anlamda Cin tasvirini temsil eder ve bu adlar, Cin tasvirinin halk tanımlamalarından başka bir şey değildir.

ÖLÜLER DİYARININ FOTOĞRAFI

Orta Asya sahasında bu Demonik varlığın ne gibi anlamlar yüklendiğine diğer inançlar ve farklı kültürlerin sanatlarında, mitolojilerinde nasıl yer aldığına baktığımızdaysa hem resim hem edebiyatta benzer şekilde ele alındığını konunun uzmanı Emel Esin belirtir. Esin; Siyah Kalem'in minyatürlerini yorumlarken, köpek dişler, fırlak gözler ve hatta bazen alında üçüncü bir gözle, kızıl saçlı, adaleli, benekli ve tüylü olarak "Uygur Yek" adı verilen canlıyla aynı demonik varlık olduğunu anlatır. Uygur demonlarının etobur, karma organlara sahip, insan bedenli hayvan kafalı, Hint giyim kuşamına sahip ve aksesuarlar takan varlık olarak tasvir edilip; ölüler diyarına ait şeytanî Uygur öküzü ve geyik canavarının boynuzlarıyla göründüğünü belirtir. Bu hayvan kafalı insan vücutlu Uygur Yek'lerinin ve demonlarının Moğol anlatılarıyla karışmış öykülerdir. Heykelcik ve çizimleri, bu varlıklara benzeyen mukavvadan yapılmış maskeler takıp dans eden Uygurların topraklarına gelen Timurluları etkilemiş ve şaşırtmıştır. Üstadın çizimleri yani demonları aynı bu Timurluların gördüğü

Uygur eserlerindeki canlılığı yansıtır. Emel Esin, "Cinlerin ve devlerin Hz. Süleyman'a özgü güçlerle kıyaslanabilecek bir biçimde, kontrolü Çinli derviş Baba Maçin'e ve bazı Abdallara atfedilir." diyerek özel bilgi sunar. Bazı resimlerde elleri bağlı, ayakları zincirli olarak tasviri ve kuşaklı görünmeleri muhtemelen cinlerin kontrol altında tutulduğunu simgeler. Çünkü bazı insanlar, şeyhler bu tür varlıkları kontrol altında tutulabilmektedir. Seçkin Sarpkaya iyi bir araştırma ortaya koyarak hazırladığı kitabı *Türklerin Şeytani Masalları (Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar)* isimli kitabından alıntılayarak bu konu ile ilgili son sözü söyleyebiliriz: "Cin Türk mitik tasavvurunda özellikle İslâmiyet'in etki alanında kalan bölgelerde en geniş yayılma alanına sahip demondur. Birçok demonun vasfi cinlere atfedilirken, diğer demonların da cin türünden olduğuna inanılır."

DÜZENE KARŞI ÇIKAN SUFİLER

Minyatürlerde diğer dikkat çeken gurubu Orta Asya derviş tiplemesinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. İnançların yolculuk ettiği bu sahada ki Hac yollarından biri de bu tarihî ipek yolunu kapsar, çeşitli batınî grupların ve sapkın dervişlerinde seyahat rotasıdır. Bu dervişlerin en dikkat çekeni, sıra dışı grup Kalenderîlerdir. Ahmet Yaşar Ocak, "İçinde yaşadığı topluma ve kültüre, siyasal düzene karşı çıkarak dünyayı kale almaya değer görmeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla da açığa vuran, bunu mistik bir zihniyet dünyasına dönüştüren tasavvuf akımı." sözleriyle tarif eder. Ağırlıklı olarak; 12. yüzyılın sonlarıyla 13. yüzyılların ilk yarısı içinde yaşayan bu gezgin, serseri,

Batını sufi grubu "Kalenderîlik" adıyla bir tarikata ad veren Cemâlü'd-Din-i Sâvi'dir.

Hind ve İran mistik düşüncesinden etkilenerek ortaya çıkan ve İslâm düşüncesi altında teşkilatlanmasından başka bir şey olmayan Kalenderîlik, Buda ve Zerdüşt inançlarını da kendi bünyesinde eritmeyi başarır. Kalenderîlerin 13. yüzyılda Uygurların eski başkenti Koço'da (Kara-Hoca) yaşadıkları bilinir. Hatta sonradan ortaya çıkacak olan Nakşibendilik dışında bu civardaki en kalabalık sufi grupturlar ki bu durum İbn Batuta gibi seyyahlarla da sabittir. Bu Kalenderî grupların eski Budist kültürün temsilcileri olduğu çeşitli arkeolojik buluntular, duvar resimleriyle ortaya çıkarılır. Eski Budist mabetlerini zaviyeye çeviren Kalenderîler, Budizm sembollerini, efsanelerini, mistik düşüncelerini İslâmileştirerek kullanmaya başlarlar. Ancak bunlar derin tasavvufî düşünceler taşıyan ve çok büyük mistik, yüksek zümre Kalenderîler değil, eski Uygur Bahşı'larını andıran, boyunlarında kollarında ziller ve âşık kemikleri asılı, bilezikler, halhallar takan, davullar ve zillerle dans eden basit halk tipi kişilerdir ki Siyah Kalem minyatürlerinde genel olarak tasvir edilen tiplerdir.

Milattan önce VI. asırda Hindistan'da dilenci rahiplerden oluşan iki tarikat teşekkül etmiştir. Bunlardan biri Jayna tarikatıdır, iki kolu vardır: Beyaz Giyinenler, Hava ile Giyinmişler (yani üryanlar). Jayna; yenen, galip demektir. Sert bir riyazete fazla önem veren ve en büyük amilleri aç kalmak suretiyle neredeyse intihar etmek olan bu iki felsefik yol kendi anavatanında hemen hiç bulunmayan ama dünyada çok fazla taraftar bulan Budizm'i yaratır. Dinin kurucusu Siddharta, gençliğini neşe ve refah içinde geçirmiş bir prenstir. Evini ve çocuğunu terk edip; tüm dünyevi zevkleri bir kenara bırakarak

sıkı bir perhiz yapar. Yemez içmez bir durumda mezarlıklarda vakit geçirerek sonunda Nirvana'ya ulaşır. Budist rahiplerde görülen dilencilik, bir ihtiyar eşliğinde toplananların bölüşülmesi, herhangi bir işte çalışmama gibi durumlar Kalenderîlik içinde de görülen âdetlerdir. Kalenderîliği teşkilatlandıran Cemâlü'd-Din-i Sâvi'nin de mezarlıklarda vakit geçirdiğini unutmayalım. Tarih boyunca, Haydarî, Torlak, Nimetullahî gibi sufilerin tümü Kalenderî olarak adlandırılmıştır. Bunların anarşik ve marjinal özellikler sergiledikleri, dans ve dilenciliğin ortak özellikleri olduğu, dört vuruş olarak adlandırılan kaş, saç, kirpik ve sakallarını kazıdıkları bilinir. Bu sufiler; Siyah Kalem'de kendine has üslubuyla kâğıtlara aktarılır. Orta Asya'da İslâm'ın ortaya çıkışıyla Türk-Budist ve gezgin Müslüman mistiklerini birbirinden ayırmanın zor olduğu anlaşılıyor.

Emel Esin, değerli araştırmalarında Budist Uygurlarda "Bir tözlüg bolmak" teriminin İslâm'da "Vahdet-i Vücud" ile karşılandığını ortaya koyar. Uygur ülkesinin İslâmlaşması, 1469 yılları civarıdır ve Abdal-Kalenderî dervişleri bu bölgelerde çok faaldir. Keza Doğu Türkistan'ın Moğol prensleri bu tarikata girerler. Kalenderîler, birçok Hind ve özellikle Budizm felsefesini barındıran kozmoloji ve onlarca ilkeyi daha bünyesine alan; ancak farkında olmadan bunları İslâmi cila altında yaşatmışlardır. Horasan Melamiliğini de içlerine katan Kalenderîler, Fergana, Merv, Herat, Buhara, Semerkant, Sind, Afganistan, Kudüs ve nihayetinde Anadolu'yu doldururlar.

ÜSTAD'IN TOMARLARI KALENDERÎ DERVİŞİNİN ELİNDE

Bu "marjinal sufiler", Üstad'ın çizimlerinde acılı bakışları, yarı çıplak ve bazen yırtıcı hayvan postuna sarılmış vücutları, menzilden menzile hareket hâlindeyken taktıkları küpeleri, bilezikleri, keşkülleri, bazen kına yakılan saçları, dazlak kılsız baş ve yüzleriyle yer alır. Bazen kopuz çalıp dans ediyorlar, bazen birbirleriyle konuşuyorlardır. Ellerinde silah olarak kullandıkları nacakla görebildiğimiz Kalenderî dervişlerin çizimlerini içeren Üstad'ın tomarları, yine bir Kalenderî dervişi olan son Timurlu Hükümdarı Bediü'z-Zaman Mirza ile bize kadar ulaşmıştır. Bu son Timurlu, Hüseyin Baykara'nın oğludur. Onun Kalenderî ve Siyah Kalem'le bağlantılı olan kaderi, Özbek Şeybanîlerin Timurlulara son darbeyi vurmasıyla şekillenir. Önemli mistik tasavvufî akımları ve bu akımlardan meydana gelen onlarca sufiyi bünyelerinde barındıran Şah İsmail'e, yani Safevîlere sığınmış ve burada geçirdiği yıllarda ona danışmanlık yapmıştır. Şah İsmail'in Şeybanî hanlığını yıkmasında Mirza'nın danışman olduğu kaynaklarda yer alır. Bediü'z-Zaman Mirza, Herat'tan, Tebriz'e sığınırken; Siyah Kalem minyatürleri üzerinde birçok ismin olduğu cönk ve çizim tomarlarıyla birlikte gelmiştir. Bu gelişte yanında onlarca bu işleri yapabilen sanatçı da vardır ve bu sanatçılar, Akkoyunlu-Timurlu-Safevî saraylarında çalışırlar. Tebriz'e giren Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim ile birçok değerli yazma, bu çizimler, sanatçılar ve bu son Timurlu hükümdar İstanbul'a gelmiştir. Selimnâme minyatürlerinde birlikte görülen iki hükümdarın samimi konuşmaları dikkat çekicidir. Osmanlı sarayı tarafından gereken saygıyı gören son Timurlu hakanı, İstanbul'da vebadan ölmüş, Eyüp'e defnedilmiştir.

Özetle; Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan Türkler arasında İslâm ile ters düşmeyen, eski inanç kalıntıları, batıl itikatlar yaşayagelmiştir. Çeşitli sufiler, geleneklerini oradan oraya taşırken toplumların müziği, resmi, edebiyatı da etkilenmiştir.

KAYNAKÇA

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı El Kitabı*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1993.

BORATAV, Pertav Naili, *Türk Mitolojisi*, Bilgesu Yayınları, İstanbul 2012.

ELIADE, Mırcea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2. Cilt, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

EMECEN, Feridun, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.

İPŞİROĞLU, Mazhar Ş., *Bozkır Rüzgârı Siyah Kalem*, Ada Yayınları, İstanbul 1985.

KARAMUSTAFA, Ahmet T., *Tanrının Kural Tanımaz Kulları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

KAYA, Korhan, *Buddhizm Sözlüğü*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2017.

KOLEKTİF, *Ben Mehmet Siyah Kalem, İnsanlar ve Cinlerin Ustası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Kalenderiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

SARPKAYA, Seçkin, *Türklerin Şeytani Masalları -Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar*, Karakum Yayınları, İstanbul 2021.

SCHIMMEL, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Külliyat Yayınları, İstanbul 2016.

ZARCONE, Thierry, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

ŞAH KALENDER ÇELEBİ: OSMANLI ANADOLUSU'NDA İHTİLALCİ BİR MEHDİ

Satürn ile Jüpiter'in birleştiği gün dünyaya gelmesi nedeniyle talihli ve kudretli olduğu düşünülen I. Süleyman, seferin başlangıcı için müneccimlerin fısıldadığı uğurlu zamanda, yani 23 Nisan 1526 günü büyük bir debdebe ile payitahttan ayrılarak, Macaristan seferine çıktı.

29 Ağustos günü Osmanlı orduları savaş meydanı olan Mohaç ovasında hazırdı. Osmanlı-Habsburg rekabetinin ilk adımı olan bu sefer, Süleyman'ın Avrupa'ya yönelik stratejisinin önemli adımıydı ve Osmanlı ordusu artık Avrupa'yı yöneten siyasi gücün kapısına dayanmıştı. Macar ordusu bu sefer ile yok edilmiş, soyluların çoğu savaş meydanında kalmıştı. Macar şehirlerinde devam eden işgal ve yağma coşkusu, Osmanlı ordusunun Drava Nehri civarına geldiğinde yerini sessizliğe ve endişeye bıraktı.

Payitaht'tan ulaklar gelip; Sultan'a Hacı Bektaş evladı Şah Kalender'in Rum ve Bozok eyaletini içine alan bölgede isyan bayrağını açıp Kazova'ya diktiğini anlatmışlardı.

ANADOLU BİR KEZ DAHA KIYAMDA...

Peki, Anadolu yarımadası neden isyanın evi olmuştu? 13.yüzyıl sonrası Anadolu'daki nüfusun; iktisadi, sosyal ve siyasi bunalımlar neticesinde birtakım başkaldırılara destek olduğu bilinen bir gerçek. Bu başkaldırıların Mehdici eylemlerin bir parçası olduğu fikri üzerinde pek durulmamış, birçoğu sadece ekonomik ve dinî tabanlı Kızılbaş ve Celali ayaklanmaları adıyla değerlendirilmiştir.

Anadolu'yu kasıp kavuran ilk Mesiyanik hareket Baba İlyas Horasanî'nin başını çektiği Babailer ayaklanmasıdır. Hâliyle Baba İlyas, bu topraklardaki ilk Mehdi hareketini başlatan kişidir. Nedenleri dinî olduğu kadar sosyal ve ekonomikti ve bu başkaldırı son olmayacaktı.

Türkiye'nin sosyal tarihi ile ilgili en önemli ayaklanma hareketlerinden biri olan Kalender Şah İsyanı'nı kısaca şöyle özetleyebiliriz: Mezkûr huruç Yavuz Sultan Selim zamanından başlayıp Kızılbaş-Alevi Türkmenlere yönelik artan siyasi baskı ve birtakım vergi yükümlülükleriyle, tımarların el değiştirmesi neticesinde gayrimemnun halka daha da sıkıntılı süreçler yaşatılmasıyla ilgilidir. Kabaca hattını çizmeye çalıştığımız bu neden sıralamasında Mehdici hareketlerin arka planının bilinmesi özellikle önemlidir.

MEHDİ: PSİKOLOJİK VE MELANKOLİK BİR TAVIR

O zaman şu soruları sıralayalım: Mehdi kimdir, nasıl Mehdi olunur, Mehdi nasıl bir tiptir? Kimler, neden mehdilik davası güder? Hicaz'da, Afrika ve Anadolu'da görülebilmesi, Ali evladından gelenlerin, Emevî hanedanından birtakım

kişilerin Mehdi ilan edilmesi İslâm açısından nasıl incelenmelidir?

Bu tip sorulara cevap aranmadan Anadolu'da sosyal hareketlerin tamamını Kızılbaş veya Celali isyanı olarak geçiştirmek oldukça eksik kalmış bir tarihçilik olacaktır. Devletlerin tarihlerine baktığımızda, Mehdi'nin, sosyal ve ekonomik krizin eşiğinde bocalayan, sosyal açıdan çökmeye yüz tutmuş, siyasi aktörlerin yetersiz ve çürümeye başladığı zamanlarda kendine zemin bulduğu hemen fark edilir. Zaten dinî bir otorite olan bu şahıs ilahî düzeni sağlamak için "Yaradan" tarafından kendisine iletilen yetkiyle yönetime el koymayı hak bilir ve buna gerçekten inanır. Bu Mehdi tipi şarlatan yahut sahtekâr değildir. Bunların psikolojik yapısı bugün görülebildiği kadarıyla melankolik; hatta Ahmet Yaşar Ocak'ın deyimiyle bunlar şizofrenik ve karizmatik tiplerdir. Kendisine ve düşüncelerine sonuna kadar inanan bu Mehdi tipi, ölüm pahasına davasına inanmakta, bulunduğu konumun önemine göre ve güçlü kişilikleriyle on binleri peşlerine takmayı başarmaktadır.

Diğer bir tip ise yukarıda sayılmaya çalışılan olumsuz nedenleri bahane ederek eğitimsiz halk yığınlarını, din sömürüsü ve takiye ile bir araya getirerek, bazen maddi güç ile kendini Mehdi ilan eden, devleti yıkmak veya doğrudan yönetime el koymak amacındaki şarlatan bir tipolojidir. Bu iki Mehdi tipi de devletlerin tarihlerinde kendine sık sık yer bulmuştur.

İslâm tarihinde terim olarak Mehdi kavramının ortaya çıkması Hz. Osman zamanında vuku bulur. Uç fikirleri ile tanınan Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin şehadetinin ardından bir tez geliştirir. Hz. Ali'nin ölmediğini, kıyametten önce

gelerek bu zulüm dolu dünyada adaleti tekrar kuracağını söyleyen Sebe, İslâm'ın gelmesinden elli yıl gibi kısa bir sürede İslâm kültürüne Mehdi kavramını dâhil eder. Bu kişinin Mehdi kavramıyla birlikte Hz. Muhammed sonrası yönetimin Hz. Ali'de olması gerektiği ve Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın 'gaspçı' oldukları fikrini yayan ilk kişi olduğu anlatılagelir.

İslâm tarihinde Mehdici görüşlerin siyaseten ve sosyal patlamalarla ortaya çıkması ise Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Emevîler tarafından şehit edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. İslâm Peygamberi'nin çok sevdiği torununun miladî 680 yılında siyasi nedenlerle katledilmesi Emevîlere karşı bir tepki ve nefrete neden olur. İran'ın İslâm ordularının seferleriyle yıkılan Sasaniler ile öncesinde Med ve Pers uygarlıklarında yer alan destan parçalarının, halk söylencelerinin; hatta kimi kaynaklarca Mezopotamya uygarlıklarına kadar götürülen "Beklenen Kurtarıcı" inancının temellerini izlemek zor olsa da ilk Mehdici hareketin Hz. Ali evladı Muhammed b. Hanefiyye'yi Mehdi ilan eden Muhtar Hareketi olduğunu biliyoruz.

MEHDİLİĞİN İNANÇ HÂLİNE GELMESİNDE KEYSÂNİYE'NİN ÖNEMİ BÜYÜKTÜR

Hz. Hüseyin ve masumların öcünü almak için ayaklanan Muhtar es-Sekafî, Emevîlere karşı, siyah sancağı açmış önemli bir mihenk taşıdır. Daha sonraysa Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğini, Radva dağında yaşadığını, kıyametten önce Mehdi olarak geri gelip dünyada adaleti sağlayacağını söyleyen Keysân ile yeni bir sürecin başladığını göreceğiz. Çünkü Mehdi kavramı artık siyasi hareketlerin

içinde çok sık kullanılacaktır. Mehdiliğin inanç sistemi hâline gelmesinde Keysâniye'nin önemi büyüktür. Dikkatle bakıldığında İslâm dünyasında Mehdici-Mesiyanik hareketlerin çok kısa sürede yer bulması oldukça şaşılacak bir gerçektir. Yine ilginç bir durum Anadolu'da yaşanmaktadır, Şia inancı içinde yer alan ve bir gün geleceğine inanılan 12. imam olan Mehdi'ye inanma eğilimi hem Sünni hem Alevi inancında kendine yer bulur.

Artık ortaya çıkan Mehdi kavramı; iktidarı ele geçirmek isteyenlerin, zulme ve kötü yönetimlere maruz kaldığını düşünen gayrimemnun kalabalıkların elinde önemli bir güç olacaktır. Şia kadar kendi bünyesinde yer etmese de Sünni İslâm da Mehdi konusuyla ilgilenmiş, bundan geri kalmamıştır. Emevîler "Süfyanî" adıyla kendi Mehdilerini ortaya çıkarmışlar ve bunları bazı sahte hadisler ile desteklemişlerdir. İleride görüleceği gibi Osmanlı sultanlarının en güçlüsü addedilen Kanuni'nin de zamanı gelince, Mehdi ilan edilmesini burada eklemek yararlı olacaktır.

Anadolu'da Şah Kalender'e gelinceye kadar Baba İlyas, Simavna Kadısıoğlu Bedreddin ve bu topraklarda olmamasına rağmen düşünce akideleri, halife ve şairleriyle bu toprakları etkilemeyi yüzyıllarca başaran Hurufilik kurucusu Fazlullah tarihin en ilginç Mehdi tipleridir. Ortak özelliklerine baktığımızda, başarısızlıkla beraber, feci şekilde öldürülmek, canlı canlı derileri yüzülmek, yakılma ve yerlerde sürüklenmek olmuştur. Özellikle Kalender Çelebi hareketini düşünerek, Bektaşilik içinde eriyen Hurufilik akımının kurucusu Fazlullah, sadece Mehdi değil aynı zamanda İsa ve Allah'ın yeniden zuhuru olduğunu söylemeye başlamış, Gurgân lehçesi ile

yazdığı *Câvidannâme*'yi kutsal kitap olarak tanıtmış, sonunda bağlanarak birkaç parçaya ayrılmak suretiyle can vermiştir.

MEHDİ'NİN SLOGANI: HAK, ADALET, ÖZGÜRLÜK!

Ortaya çıkan tüm Mehdi hareketlerinde, zulüm, ezen ve ezilen kavramlarının yanı sıra ahir zaman ve kıyamet beklentisinin Mehdi ile halk ilişkisi farklı şekillerde de görülür. Örnekleri çok olmasa da Serdebarilerin Mehdi geldiğinde, binsin diye, şehir kapısına cuma günleri bağladıkları beyaz at olayı ilginçtir. Yine Osmanlılar, İstanbul'u aldıklarında kıyametin kopacağını düşünenlerin sayısı hiç de az değildi. Çünkü Araplarca şehrin düşüşü hüküm gününe kalmıştı ve bu düşünceler, Osmanlılar arasında bilinmekteydi. Halkın böylesi hareketlere katılması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Kitleleri almadan yapılan her eylemin düzenli ordusu, teşkilatı şöyle veya böyle bir devlet geleneği oluşturmuş siyasi birliği dağıtması çok zordur. Mehdi'nin bilgisi, karizması kadar halkın katılım gücü de önemlidir. Çünkü hareket; zaten başlangıçta, "halk için kıyam" söylemiyle başlar. Mehdi; kalabalıklara ilahî kudret tarafından gönderildiğini, adaletsiz bu zorba düzeni değiştirip adil, eşitlikçi, paylaşımcı bir düzen kuracağını söyler. Ona büyük bir saflıkla inanan kitleler harekete geçer ve kurtarıcının yanında yer alır. Bu arada hareket içinde, adalet, eşitlik gibi kavramların umurlarında bile olmadığı; kıyam başarılı olursa bundan kendine bir gelir veya makam beklentisi içinde olan çıkarcı halk yığınları da yer alır. İşte, bu iki halk grubu eylemin toplumsal tabanıdır.

MEHDİ TEORİSİNİ SİLAHLI EYLEME DÖNÜŞTÜREN İLK KİŞİ!

Şah Kalender isyanıyla Şah İsmail'in arasında uzun bir zaman farkı yoktur. Şii cereyanların

Hâkim olduğu coğrafyada, Sünni olarak başladıkları dinî hayatlarını Kızılbaş olarak devam ettiren Safevî hanedanının büyük şahı İsmail, Mehdi teorisini silahlı bir eyleme dönüştüren ilk kişidir. İran'ın Şii ideoloji kaynaklı Mehdi düşüncesi bu inancın imamiyet teorisi ile doğrudan ilgilidir. Ancak Şah İsmail bunu kendi ihtilalci yapısına ek mistik düşüncelerle donatmış, çok iyi yazdığı Türkçe şiirleri de kullanarak, fikriyatını silahlı bir harekete dönüştürmüştür. Görevli Dai ve halifeleriyle Anadolu'ya sıçrayan Kızılbaş hareketi; sosyal, siyasi, ekonomik patlamaların yaşanmasına neden olmuş, sonunda Hacı Bektaş dergâhı postnişini Şah Kalender Çelebi Osmanlı zamanında bu toprakların büyük Mehdi hareketini yine yukarıda sayılan sebepleri de yanına alıp; kıyama durmuştur.

Anadolu'da, Moğol zamanında başlayan politik buhran ve bunalımlar, çiftbozanlık açmazının, Osmanlı fetihlerinin ara verildiği II. Bayezid zamanında tekrar tehlikeli bir hâl aldığı bilinir. Bayezid'in saltanatının son on beş yılında gördüğü ayaklanmaların nedeni dinî ve ihtilalci Şah İsmail hareketiyle birlikte, çiftbozan açmazının ve değeri aralıklarla yükseltilip düşürülen para politikalarıdır. Bu siyasi düzeni feci derecede sarsacak toplumsal olayların artması, şehir güvenliği sorunlarını doğurmuş, Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud bile bu zaman diliminde ağırlığı ve hazinesiyle tayin olduğu Manisa sancağına giderken soyguna uğramıştır.

Şah İsmail, 1499'da harekâtına başlayacak, Anadolu içlerinde görülmesiyle beklenen Mehdi'nin geldiği şayiasına uyan ve sayıları hiç de azımsanmayacak ölçüde bulunan Türkmenler de nüfus ekmek bulmak ümidiyle Şah'a koşacaktır. Huruca dâhil olanların büyük çoğunluğu Teke ve Hamid illeri Türkmenleriydi. Kanunî, nüfus hareketlerini önlemek için çok sıkı tedbirler alarak göçü durdurmaya çalışmış; önleyemediği durumlarda göçerleri Yunan kıyılarına, Modon ve Koron kalelerine sürmüştür.

YOKSULLUK KADER OLAMAZ!

İktisadî bunalımlar üzerine Şah sevgisiyle hareketlenen Türkmenler, gemi azıya almış, yağma talan ve ayaklanmaya başlamışlardı. Osmanlı'daki bu isyanlar, bir nevi dinî (Kızılbaş), sosyal tabanlı kalkışmalara dönüştürüvermiş; ancak her kesimden adamın katıldığı bu isyanların toplumsal ayaklanma olarak değerlendirilmesi gerektiğini dinî söylemlerin araçlardan bir olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Hoca Sadeddin 'reaya'nın eşkıyalığa çıkmasında ve güvenliğin bu kadar ortadan kalkmasında, II. Bayezid'in kendisini ibadete vererek; yönetim ve denetimi tamamen vezirlerine bırakmasını fırsat bilen vilayet idarecilerinin rüşvet almalarının ve görevlerini kötüye kullanmalarının büyük etkisi bulunduğunu söylemiştir. Yine dirlikleri ellerinden alınan tımarlı sipahilerin de eşkıyaya yardım ve hatta onlarla iş birliği yaptıklarını ileri sürmüştür.

Bu söylemler; ayaklanmaya katılanların sadece Kızılbaş olmadığını, işin içinde tımarlıların da bulunduğunu, sorunun ekonomik ve sosyal nedenlere dayandığını da gösterir. Keza, kötü yönetimin etkili olduğunun belirlenmesi de tarihçilik adına son derece önemlidir. Bu yönetim modeli bir süre sonra

aksiyon adamı olan I. Selim'i tahta taşıyacaktır, hatırlatalım. Her şeye rağmen Sultan Bayezid, dinî önlemler almayı ihmal etmez. Kalender'in soyuyla da ilgili olan Dimetoka Kızıldeli dergâhından Balım Sultan'ı Anadolu'ya getirterek; Bektaşiliğin teşekkülünde mühim bir rol oynar. Sultan, Hacıbektaş türbesi çatısını kurşunla kaplatarak; sadece Sultan, Kızılbaşlığa meyleden kitlelerin gönlünü kazanmaya, onları Anadolu'da tutmaya çabalar.

Şehzade Selim'in zorla elde ederek çıktığı taht, bazı kargaşalara neden olur. Siyasi kargaşa, toplumsal ve ekonomik kaosa dönüşmekte gecikmez. Saltanat için hak iddia eden Şehzade Ahmed, çifbozanları "yevmlü" adıyla silahlandırarak taht kavgasında bunları kullanır. İlginçtir; Ahmed'in oğlu Şehzade Murad'ın babasının davasını Amasya-Tokat yöresinde güttüğü, Kızılbaşlardan taç giydiği iddiası kitaplara konu olmuştur. Örneğin, İsmail Hakkı Uzunçarşılı bir belgeye dayanarak bu konuyu işler.

Birinci Selim'in Anadolu'da çok sert tedbirlere başvurduğu ve kovuşturmalar yaptığı bilinir. Sancaktayken Şah davasını iyi tahlil etmiş, her toplumsal ayaklanmayı kendisine Kızılbaş hareketi gibi gösteren devlet adamlarına uyarak büsbütün gazaba gelmiştir. Büyük Mısır seferi sırasında ise bundan sonraki birçok sosyal hareketin adıyla anılacağı Şeyh Celâl Ayaklanması çıkmıştır. *Hasanbeyzâde Tarihi*'nde; isyanın lideri, kendisinin çekildiği bir mağarada, zuhur edecek olan Mehdi'yi beklemeye memur olduğunu söyleyip yaymaya çalıştığı belirtilir. Sonuçta, Bozok çevresinde Türkmenler arasında patlayan isyan, Kızılbaş eğilimlilerinde içinde olduğu yaklaşık yirmi bin insanı peşine takmış, Şeyh Celâl önderliğinde, Yeşilırmak-Kızılırmak arasında, önemli bir sosyal

harekete dönüşmüştür. Neticede kalkışma kanla bastırılmış, lider Celâl de öldürülmüştür.

OSMANLI'YA "POST"A KOYAN ŞEYH!

Alınan vergiler, çiftbozan sorunu, iktisadî bunalımlar, artan uzun süreli seferler, Türkmenlerin inanç dünyasına devlet eliyle müdahaleler, yeni isyan önderlerini bulmakta gecikmez. Bunlardan biri Hacı Bektaş dergâhı postunda oturan Şah Kalender Çelebi eliyle sahnelenir. Alevi toplumunun önde gelen pirlerinden olan Kalender Çelebi, Bektaşiliğin teşekkül etmesinde kilit rol üstlenmiş, Balım Sultan'ın 1516-1517 yılında hayatını kaybetmesiyle otuz dokuz yaşında posta oturmuştur.

Hacı Bektaş evladı olduğu kayıtlarda geçmesine rağmen Kalender Çelebi'nin soy konusu tartışmalıdır. Bir iddia onun beşinci göbek Hacı Bektaş evladı olduğudur, bu soy ağacı şöyledir:

Hacı Bektaş
Seyit Ali Sultan (Kızıldeli)
Seyit Ali Sultan oğlu Resul Bali
Seyit Ali Sultan oğlu Mürsel Bali
Mürsel Bali oğlu Balım Sultan
Mürsel Bali oğlu Kalender Çelebi.

Osmanlı kaynaklarından Solakzâde Kalender Çelebi ile ilgili "Kadıncık Ana'dan burun damlasıyla olan Nefesoğlu Habib Efendi evladından olmakla hayli kuvvet ve kudret sahibi idi." diyerek onun başka bir soyağacına işaret eder:

Kadıncık Ana oğlu Habib Efendi
Habib Efendi oğlu Resul Çelebi
Resul Çelebi oğlu Balım Sultan
Balım Sultan oğlu İskender Çelebi
İskender Çelebi oğlu Kalender Çelebi.

Bu soy listesinin karışık, tutarsız ve tarihsel kaymalarının olduğu bilinmekle beraber şüphe ile bakılamayacak gerçeğin Kalender Çelebi'nin Hacı Bektaş soyundan olduğu, pirlik makamında oturması ve Aleviler için en büyük makam olan Hacı Bektaş postnişinliği yapmasıdır. Karışıklığın yaşanmasına en büyük sebeplerden biri de Balım Sultan'ın kardeşi veya torunu olduğu yolundaki söylemler ve yazıya aktarılan kaynaklardır. Örneğin *Peçevî Tarihi*'nde onu Balım Sultan'ın torunu olarak görürüz.

Söz konusu konu Ali Haydar Avcı tarafından genişçe ele alınmış ve bir biyografi ortaya konmuştur. Avcı, bir dizi tahlilden sonra Kalender Çelebi'nin soy ağacını kendisine göre şu şekilde verir:

Hacı Bektaş
Hacı Bektaş ve Kadıncık Ana oğlu Habib Efendi
Hacı Bektaş ve Kadıncık Ana oğlu Hızır Lala
Hızır Lala oğlu Seyit Ali Sultan
Seyit Ali Sultan oğlu Resul Bali
Seyit Ali Sultan oğlu Mürsel Bali
Mürsel Bali oğlu Yusuf Bali
Resul Bali oğlu Balım Sultan
Yusuf Bali oğlu Kalender Çelebi.

Kalender Çelebi'nin soyu hakkında verilebilecek bilgiler burada verilenlerden ibarettir.

ANADOLU'NUN KALBİNDE, EVET İSYAN!

Huruca giden yolda Anadolu Alevileri açısından dönüm noktası olan Kalender Çelebi hareketinin eylem sahası şöyledir: Kırşehir-Kara Öyük'ten başlayan kalkışma,Ankara'nın bir bölümü, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Maraş'ın içinde bulunduğu Sivas'ı kapsar.

Sivas sancağının merkezini teşkil ettiği Rum Eyaleti ise; 16. yüzyılın ilk yarısında Sivas'la birlikte Divriği, Tokat, Amasya, Bozok, Canik, Malatya, Arapkir, Harput, Alaca, Keskin, Karahisar-i Şarkî sancaklarından oluşan Anadolu'nun merkezini, çekirdeğini teşkil eden büyük bir eyalettir. Bayezid devrinden itibaren I. Selim ve Kanuni zamanlarında çıkan Kızılbaş Türkmenler ile beraber diğer halk ve tımarlıların çıkarttığı dinî, siyasi, ekonomik ve Mehdici hareketlerin tamamı ya bu bölgelerde çıkmış yahut bu bölgeyi mutlaka etkileşmiştir.

Resmî kayıtlar bize Anadolu, Rum Eyaleti ve Bozok Sancağı gibi kaynayan noktaların ekonomileri hakkında da bilgiler verebilir. Artan seferler neticesinde beslenen ordunun sayısı, vergi gelirleri bize isyan hakkında ipuçları sunar.

Suraiya Faroqhi, 1984 yılında, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında devlet gelirlerini eyalet bazında vermiştir. Buna göre;

Karaman - 15,6 milyon akça

Rum - 36,3 milyon akçe

Zülkadriye - 9,5 akçe
Diyarbekir - 24,1 akçe
Anadolu - 79,8 milyon akçe
Rumeli - 198,2 milyon akçe
Şam - 52,2 milyon akçedir.

Yine Ömer Lütfü Barkan, 1953-57 yılında kaleme aldığı kitap ve makalelerinde konuyu ele almış, aşağıdaki veriler ortaya çıkmıştır. Daha Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında bütçede darlık olduğu bilinen bir vakadır. Kayıtlarda, ilk bütçe örneği Kanuni zamanına, 1527-28 yıllarına aittir ve bu durum, Kalender Çelebi isyan zamanlarına denk gelmiştir. Mali tablo, elbette isyan hakkında bir şeyler söylemektedir. Üstelik devletin vergi gelirlerinin sadece yüzde 51'ini denetleyebildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Mehdici bir hareket olan isyanda ekonomik nedenlerin yine başat rol oynadığı açıktır.

Evet, Kanuni'nin tahta çıktığında para darlığında olduğunu kaynaklar ifade ediyor. Çare bulmak için "arazi tahriri" yenilemek suretiyle gelirleri arttırma çabaları, Anadolu'da daha büyük patlamalara neden olmuştur. Bunun da nedeni hem tımarlı sipahilerin hem çiftçilerin zararlı çıkmasıdır. Çünkü köylerin vergi gelirini eski defterlerdekinden fazla gösterme emrini almış bulunan il yazıcıları, böylece sipahilerin beratlarında kayıtlı yerlerden ifrazlar bularak hazineye geri aldıkları gibi, tarım ürünlerini, tarlaların dönümlerini fazla göstererek de çiftçilerin ödeme yükünü ağırlaştırıyorlardı. Hatta bir çift koşum hayvanının işleyebileceği yer anlamına gelen "çiftlik" tavanını aşmış buldukları toprakları da geri alıyorlardı. İşte, Sultan Süleyman'ın tahta çıktığının ilk se-

nelerinde kıyametlerin kopmasına ve toplumsal patlamalara neden olacak olayların sebeplerinden biri bu malî durumdu.

MEHDİ, HANGİNİZ?

Sultan Süleyman, isyan öncesi Macaristan Seferi'ne giderken; çağdaş kaynak Nişancı Celalzâde Mustafa, bu seferi Osmanlıların Mehdi'nin krallığını tesis etmek ve cihanşümul hükümdarlık kurmak perspektifinden okur. Mustafa, sefer için yola çıkılırken sultanı "mehdi-yi ahirü'z-zaman" ve "sahib-kıran" olarak niteler. Cengiz, Timur gibi dünya hâkimi hükümdarlar için kullanılan "sahib-kıran" unvanı Sultan Süleyman zamanı ve geçmişin ihtişamı arasında bağ kuran bir terimdir. İlk defa Timur tarafından ortaya atılan bu kavram, Kanuni iktidarının ilk on yılında sık sık gündeme gelecektir. Mohaç Seferi'ni yazan Celalzâde, Süleyman'ın mesiyanik ve peygamberlere özgü özelliklerini belirtir. Padişah'ı saltanatı kıyamet gününe kadar sürecek ahir zaman Mehdisi olarak betimler, İslâm'ı her çağda yenileyen kişi olduğunu ekler. O hem Doğu hem Batı'ya hükmeden, cihangir hırkası giymiş dinî ve siyasi otorite sahibi, hakiki bir halifedir. Bu "sahib-kıran" terimi, içindeki yoğun Mehdici hava sayesinde Osmanlıların evrensel hâkimiyet ve cihan fethi iddialarını yansıtması açısından da kayda değerdir. Yani isyanın çıktığı zamanlarda Anadolu'da tek Mehdi Şah Kalender değil, mülkün sahibi sultan da evrensel hükümdarlık için Mehdi konumundadır.

İsyan önderi "sahib-i zaman" ve "mehdi-i zaman" Kalender Çelebi, yukarıda saydığımız dinî etkisinin yanı sıra, ekonomik bunalımlarla beraber Dulkadirli Türkmenlerinin dirliklerine el konulması neticesinde, tımarlı sipahilerin de destekledikleri hurucunu aşama aşama büyümüştür. Dulkadirliler,

bu kalkışmada en büyük rol oynayan unsur hâline gelmiştir. Celalzâde'nin deyimiyle "Türkmen illeri fetholunmuştu." Bir bürokratın kalkışma sonundaki hadiseyi, Türkmen ellerinin fethedildiği şeklinde kayda geçirmesi, aslında devletin Türkmenlere bakış açısının da özeti gibidir.

Kırşehir, Nevşehir, Kayseri, Maraş, Bozok, Tokat, Kazova civarında Şah Kalender Çelebi'nin öncülük ettiği ayaklanma, Kanuni seferdeyken başlar. İsyanın taşıyıcı ayağını konargöçer aşiretler, kendilerinin yoğun baskı altında olduğuna inanan Kızılbaş kitleler, dirliklerini kaybeden Dulkadir Türkmenleri ve tımarlı sipahileri oluşturmuştur. İsyanın başını çekenler ise Torlak, Kalenderî, Abdal, Haydari, Alevi-Kızılbaş topluluklar yani Osmanlı'nın mülhit dediği gruplardır.

Çiçekli, Akçakoyunlu, Masadlı, Bozoklu, Hasanlu, Karacalu, Beşatlu gibi önde gelen Türkmen topluklar isyana doğrudan destek vermekle beraber, yörede bulunan pek çok Türkmen aşiretin de eyleme katıldığı bilinir.

"TEKKEDEKİ DERVİŞLER SANCAKLARI KALDIRDILAR"

İlk çatışmalar, Sivas-Tokat arasında başlamış, sonucunda Rum Eyaleti'nin neredeyse tamamına yayılmıştır. Müneccimbaşı tarihinde Kalender Çelebi için "Saltanat iddiasında bulunup nevbet çaldırdı." derken, Celalzâde "Tekkedeki dervişler sancakları kaldırdılar, davullar ve nefirler çalarak içlerindeki fesadı dışarıya verdiler... sözün kısası bunlar yolları tuttular... Ortalığı kasıp kavurdular." notunu düşer. Peçevî ise Kalender Şah'ın kalabalık bir topluluğun başı olduğunu, Işık,

Abdal diye anılan ne kadar inancı ve eylemi bozuk kimseler varsa onun yanında toplandığını belirtir.

Sivas üzerine yönelen ayaklanmacıların üzerine Rum-Sivas Beylerbeyi Yakup Paşa saldırmış, Anad Boğazı denilen yerde Paşa, Kalender güçlerine yenilmiştir. Üzerine gelen Hüsrev Paşa, Pasin ovasında Kalender güçlerini bozar gibi olsa da Kalender'in çabuk toparlandığını görüyoruz.

Kalender ve güçleri Tokat civarında Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa komutasında büyük bir Osmanlı ordusunu Karaçayır'da yener. Sonrasında kendilerine katılan Karaman ve Halep beylerbeyleriyle Tokat civarında gördüğümüz Behram Paşa, Cincife denilen yerde 8 Haziran 1527 tarihinde büyük bir muharebede tekrar yenilir. Öyle ki Karaman Beylerbeyi Mahmut Paşa, Alaiye Beyi Sinan Bey, Amasya Beyi Koçi Bey, Birecik Beyi Mustafa Bey, Anadolu Tımarları Defterdarı Nuh Bey, Karaman Tımarları Kethudası Mehmet Bey gibi üst düzey Osmanlı yöneticiler, savaş meydanında hayatlarını kaybederler. Behram Paşa, canını zor kurtarır, kaçarak Tokat kalesine sığınır. Kalender Çelebi silah, çadır, her türlü malzemeyi ele geçirir.

Psikolojik üstünlüğü ele geçiren Kalender Çelebi'nin etrafındaki kalabalık artar, liderlerini yenilmez olarak görürler. Kalender'in artık gerçekten Mehdi olduğuna hemen herkes inanmaya başlar. Bu savaş zamanında, otuz yaş civarında olduğu hesap edilen Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı yere yakın mıntıkada süren mücadeleye kayıtsız kalması elbette olanaksızdır. Onun şiir ve deyişlerinde işlediği "Mehdi", Kalender Çelebi'dir.

ALEVİLER, İÇİNE KAPANIYOR

Hareketin Anadolu'da tehlikeli bir hâl alması üzerine isyancıları bertaraf etmesi için Sadrazam İbrahim Paşa gönderilir. Paşa, 3 bin yeniçeri ve 2 bin sipahi ile İstanbul'dan yola çıkar. Kalender Çelebi'nin perişan ettiği asker ordugâha sokulmaz, yalnız 5 bin kapıkulu Paşa'nın yanında bulunuyordur. Kurnazlığı ve manevraları dillere destan İbrahim Paşa, Kalender Çelebi ordusu içinde en büyük unsur olan Dulkadirli Türkmen savaşçılarını kopartmak için boy beylerini ordugâha davet eder. Kendilerinden evvelce alınan dirlik ve tımarları ne olursa olsun geri verileceğini ilan eder. Kalender ordusu, böylece geceden geceye çözülmeye başlar.

Kalender Çelebi, bu atmosfer içinde belki İran; hatta Bağdat topraklarına geçmek veya başka sebepler ile geldiği Maraş-Elbistan Başsaz yaylasında Osmanlı güçleri ile tekrar karşı karşıya gelir. 8 Haziran 1527 tarihindeki bu son karşılaşmada, yanında artık büyük kalabalıklar değil çok az kuvvet kalmış bulunan Kalender Çelebi, mağlup edilir, başı kesilmek suretiyle siyaset edilir. Çelebi'nin yanında bulunan Dulkadirli beylerinden Veli Dündar da öldürülenler arasındadır.

Özetle biri siyas hedefleri doğrultusunda, "sahib-kıran" ilan edilen Mehdi ile halkın sözlü geleneğinde ezilenlerin, zulme uğrayanların Mehdi'sinin hikâyesi, Anadolu'da bugün yaşayan Alevi toplumu için de dönüm noktası olur. Bundan sonra yerleşim olarak ulaşılması zor, çorak bölgelere kaçan Aleviler, içe kapanırlar ve olabildiğince geri çekilirler.

"Niyaz etmek", Alevilikte "Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali" demektir. Kalender Çelebi az sayıda deyişlerinden biri olan; Pirlere niyaz ederken Allah, Hz. Ali, Hz. Muhammed'e

selam verir. Sözlü kültürün bir parçası olan deyişin bu zaman diliminde popüler hâle geldiğini görüyoruz. Kim bilir Alevi toplumun içinde uzun zaman daha yaşayacak ve onlar için, belki herkes için başkaldırının, umudun, hakça ve adaletle yaşamanın simge deyiş ve sözleri olacaktır.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

AVCI, Ali Haydar, *Şah Kalender İsyanı*, La Yayınları, İstanbul 2017.

CELALZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l-Mesalik*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2011.

DAFTARY, Farhad, *Şii İslam Tarihi*, Alfa Tarih, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul 2016.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berkay, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* II. Cilt, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

KAYA, Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar*, Çev. Ahmet Tunç Şen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

KINGSLEY Bırge, John, *Bektaşilik Tarihi*, Çev. Reha Çamuroğlu, Ant Yayınları, İstanbul 1991.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

_____, *Kalenderiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

_____, *Selçuklular Osmanlılar ve İslam/Tespitler, Problemler, Öneriler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

OSMANLI KURULUŞUNDA ABDALÂN-I RUM TAİFESİ

14. yüzyıl, Anadolu...

Doğu Roma topraklarına Rum Diyarı dendiği zamanlar...

Moğol, Anadolu'yu işgal etmiş. Bizans savunma hatları neredeyse çökmüş, Selçuklunun hükmü kalmamış. Umutla yeni alevlenen bir kandil peşinde herkes; Türkmenler, Alpler, Gaziler, Bizanslı Tekfurlar, Hristiyanlar ve tabi Abdallar...

Kösedağ savaşında Moğollar önünde hâkimiyetini kaybeden Selçukluların yerine Moğol önünden kaçan Türkmen ve obalar, uçlarda Türkmen beyliklerini kurdular. Selçukiler, hükmünü kaybedince, oluşan otorite boşluğunda Anadolu'nun batısına büyük göç dalgaları da başladı. Doğu Anadolu ile beraber Horasan, Harezm bölgelerinden Moğolların önüne çığlık ve kanla kattığı kitleler, Batı Anadolu uç bölgelerini doldurdular.

Bu halk yığınlarıyla beraber Fakih, Ahi, Şeyh, Baba, Dede ve Abdal ünvanlı sufiler de Anadolu'da göründü. Onların ses verdikleri yerlerden biri de henüz küçük bir beylik olan Osmanoğulları'nın hudutlarıydı.

RUM ABDALLARI TARİFİNİ YAPAN İLK KİŞİ ÂŞIKPAŞAZÂDE'DİR

Bilindiği üzere; Abdal, bir sufi kavramıdır. Abdal terimini Rum Abdalları olarak ilk kullanan Âşıkpaşazâde Derviş Ahmet'tir. Köprülü'nün başlattığı araştırmalar, yazdığı maddeler, monografiler ve yapılan başka araştırmalar neticesinde Abdal terimi derviş manasına gelecek şekilde kullanılır olmuştu. Bu kullanım Orta Asya, Orta Doğu ve Anadolu'da muhalif sufi akımı Kalenderîlere mensup zümreleri de kapsadı. Kavramın kapsayıcılığı Ahmet Yesevî ile başlayıp; Horasan erenleri olarak addedilen Haydarîlik, Kalenderîlik, Yesevîlik, Vefaîlik tarikatlarına mensup dervişlerin 13. yüzyıl Anadolu'sunda farklı isimler altında teşkilatlanmasından başka bir şey değildi. Daha sonra bu sufi oluşumların neredeyse tamamının burada anmadığımız başka batınî gruplarla beraber *"Bektaşilik" adı altında tamamen eridiği görülecektir.*

1240 yılında başlayan Babailer isyanını çıkartan Rum Abdallarıdır. Osmanlı ve diğer beylikler dünyasında görünmeden hemen önce Selçukîleri yıkıma götüren birkaç olaydan biri bu isyandır ve yaşanan sosyal patlamanın sorumluları olarak Anadolu'ya ruh üfleyen dört zümreden biri Rum Abdalları adıyla tarih sahnesine çok önceden adım atmışlardır.

Abdal tabir edilen önderler; İran ve Hint mistisizmi ile karışık panteist bazı öğretileri içinde barındıran; ama İslâm'ı benimsemiş zümredir. Bugün artık çok iyi bildiğimiz "Halk İslâm'ı" denen yani şehirlerde pek görülmeyen konargöçer arasında yaygın İslâm'ın, kitabi unsurlarından uzak basit bir anlayışla öğretilerini sürdüren bu sufiler, tuhaf kılık kıyafetleri ile dikkat çekmişlerdir. Bu grupların aynı zamanda atalarının Şaman öğretilerini de kolay unutamadığı da bir gerçek olarak

karşımızda duruyor. Bütün bu unsurları içlerinde barındıran Abdallar, 16. yüzyıla değin hatıralarını ve söylencelerini korumuşlar ve kuruluşa damga vurmuşlardır.

"NE KADAR ABDAL TAİFESİ VARSA HEPSİ HÜCUM ETTİLER"

Kemalpaşazâde'nin *Tevâhir-i Âli Osmân* eserinde kısaca ve vurucu olarak açıkladığı "Bursa'nın fethinden sonra burada nimet çoğalınca, ne kadar Abdal taifesi varsa hepsi hücum ettiler." açıklaması Abdalân-ı Rum taifesinin neden Osmanlı coğrafyasında karşımıza çıktığının ipuçlarından en önemlisini verir. Her ne kadar Bursa fethinden öncede Abdal taifesinden bazıları tarih sahnesinde yer alsa da (Geyikli Baba ve Abdal Musa Bursa'nın fethinde bulunan dervişlerden ikisidir mesela) bu yapılan tanımlama bazen 50/60 kişilik bazen 150/200 kişilik dervişlerin gazalara katılmasında etken rollerini açıklar.

Babai önderi Baba İlyas Horasanî'nin neslinden Âşıkpaşazâde'nin yaptığı dörtlü tasnif ile başlar her şey. Gâziyan-ı Rum, Bâcıyân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum'dan gayrı savaşçı grubu oluşturur. Abdalân-ı Rum. İslâm'ın batını çehresini oluşturan bu serseri derviş gruplar, hiçbir zaman tarihten silinmemişlerdir. Genelde şehirli topluma muhalif inanç sistemleri benimseyen bu zümre, meczup davranışlar sergilemekte, dünya görüşlerini kılık kıyafetlerine de yansıtmaktaydılar. Saçlarını, kaşlarını, kirpiklerini, sakal ve bazen (nitelendikleri Sufi gruba göre) bıyıklarını kazıyan bu insanlar, tam da Kalenderî denilen, içlerinde Yesevî, Haydarî, Vefaî unsurlar barındıran, çoğu zaman çıplak, edep yerleri örtülü, omuzlarında bir hayvan postu, fal ve dilencilikle geçinen, kimi zaman da ahaliye göre bazı musiki aletleriyle gürültü yapan tiplerdi.

Ellerinde nacak, bellerinde keşkül ile dolaşan gruplar olarak Vahidi gibi nice müellif kitaplarında Rum Abdalları olarak diğer Sufiler ile tasnife tabi tutuluyor, ahali çoğu zaman onlardan nefret ediyor, Selçuklu devlet erkânı ve valiler onları bela olarak görüyor, şehirli tasavvuf ehli onları insan yerine bile koymuyordu. Onlar ise bütün dünyevi nimetleri teperek sadece Allah'a kavuşmak için Yaradan'ın yarattığı kendi özlerini arıyorlardı. Bunu yaparken bir avuç yiyecek ile orduları doyuruyor, yere vurdukları asa ile su çıkartıyor, tam bir kam geleneği olan güvercin, turna donuna girip mekân değiştiriyor, dağları yürütüyor ve konuyla alakalı en önemli nokta olan "tahta kılıç"la fetihler yapıyorlardı.

KURULUŞ'UN ABDALLARI...

Kuruluşta oynadıkları rol ne kadar görüldü ve ne kadar bilindi hâlen tartışılıyor. Selçuklu döneminde Anadolu'da var olan Mevlevî, Rıfaî, Kâdirî gibi tarikat ve sufi gruplar, şehirlere yerleşmiş, bahşedilen zaviyelerde, kendi kurdukları tekkelerde vakıflardan, bağışlardan beslenen nispeten rahat yaşarken; abdallar nispeten daha zor şartlarda varlıklarını sürdürüyorlardı.

Evet, Abdal taifesi böyle bir yere bağlı değildi. Onlar; doktrinleri doğrultusunda seyahat ve keşküllerine doldurulan yiyecekle hayatlarını idame ettirmeye çalışıyorlar, ellerindeki nacakla vahşi hayvan öldürüyorlar, gerektiğinde dövüşüyorlar, fal bakıyorlar, şehir ve kasabalarda korkunç gürültüler eşliğinde naralar atıyorlar nerede sabah orada akşam vakit geçiriyorlardı. Kemalpaşazâde'nin belirttiği üzere Bizans sınırında bulunan çift çubuk kendilerine cazip gelmiş ve Bitinya havalisini doldurmuşlardı. Onlar can alacak can vereceklerdi, ama şehir konforuna alışmış Bizans sınırında olmayı isteme-

yen diğer sufilerin aksine kuruluş dönemi gazi-sultanlarına omuz vereceklerdi.

Abdalların, Osmanlı kuruluş döneminde Osman ve Orhan gaziler için de meşrulaştırıcı, yani ikballerini pekiştiren bir rol oynadıkları açıktır. Beyliğin savaşçı gücü Alp ve Nökerlerin babalara mürit olduğu yer yer görülür. Turgut Alp-Geyikli Baba ilişkisi buna misaldir. Yine Konur Alp veya Mihailoğulları gibi akıncı aileleri bu babalara müritlik yapmaktaydı. Ömer Lütfi Barkan'ın onlarca makale ile aktardığı "Kolonileştirici Derviş" tipinin örneği olan bu insanlar Osman Gazi, Orhan Gazi'ler ve Murat Hüdavendigar gibi lider özellikli karizmatik kişiliklerin ardına takılmış, yapılanmalarını zamanla ocağı hiç sönmeyen zaviyelere dönüştürmüş, baba çorbası dağıtmış, geleni geçeni, konanı göçeni eksik olmamış, derbentlerde geçitlerde tekke kurmuş, nihayetinde Osmanlı'nın Klasik Çağı'nda da yerlerini ulemaya bırakmışlardır.

İlk Osmanlı kroniklerinden Neşri, Oruç, Âşıkpaşazâde ve diğer anonim tevarihlerde de zikredilen bu zümrenin, yukarıdaki isimlerden bir asır önce Elvan Çelebi, yani Baba İlyas'ın torunu tarafından "Abdal" diye anıldıkları, her gittikleri yerde Türk diliyle fikirlerini yaydıkları, aynı zamanda da üstlendikleri savaşçı derviş rollerini sürdürdükleri, nihayet menâkıb kitaplarında yer aldıkları bakidir.

O GÜZEL BABALAR, GEYİKLERE BİNİP GİTTİLER...

Kaynakların bize aktarabildiği kadarıyla Rum Abdal taifesinden Baba İlyas'a bağlanan geçmişi ile kilit rol oynayan önemli kişiliklerden biri de Geyikli Baba'dır. Baba İlyas ve Vefâiye tarikatıyla bağlantılı olan Geyikli Baba, menkıbesine

göre geyiği binek olarak kullandığından veya geyikler ile gezdiğinden ötürü kendisine bu lakap verilmiştir. Yalnız, Yunus Emre divanında geçen "Geyüklü'nün ol Hasan söz ayıtmış kendüden / Kudret dilidür söyler kendinün söz nesidür..." dizesinden hareketle adının Hasan olduğu anlaşılıyor. Osmanlı Beyliği arazisinde Rum abdallarının en ünlülerinden olup İnegöl havalisine yerleşmiş bulunan Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin kendisini tanıtmasını isteyen adamlarına hitaben: "Baba İlyas müridiyim Seyyid Ebu'l Vefa tarikatındanım" diye cevap vermesi Abdal taifesinin hangi cereyanlarda olduğunu da açıklamaya yeter. Zamanlama olarak elbette Baba İlyas müridi olma durumu mümkün değildir; ancak bağlandıkları akideler açısından bu söylediği oldukça önem arz etmektedir. Çünkü Geyikli Baba da diğer Rum abdalları gibi Babai Hareketi'ne mensup olduğunu ifade etmiş olur.

Onun Bursa'nın fethine iştiraki konusu ise; dervişleri ile beraber Kızılkilise adlı bir mıntıkada gerçekleştirdiği fetih; Hilmi Ziya Ülken tarafından bir tahrir defteri satırları arasında bulunmuştur. Gazanın karşılığı olarak; Geyikli Baba ve dervişlerine Orhan Gazi tarafından "Baba meyhordur deyu iki yük arakı ve iki yük şarap" yollanmıştır. Bu, Geyikli Baba'nın heterodoks bir derviş olduğunu gösteren bir detaydır, zira meyhor "sarhoş" demektir. Ancak Baba'nın gönderilenleri bir kazanda yağ ve bal yaparak; Orhan'a geri göndermesi de yine menkıbelerde kendine yer bulur.

Orhan Gazi ile Geyikli Baba arasındaki ilişki bir süre daha devam etmişti. Bu hukuk biraz da arada olan Turgut Alp vasıtasıyla gelişmiştir. Başlangıçta Orhan Gazi ile ilişki kurmak istemeyen Geyikli Baba, sonunda razı olmuş ve bu görüşmeden memnun kalan Orhan Gazi, Geyikli Baba'ya

İnegöl çevresini vakıf olarak bağışlamak istemiştir. Ancak Geyikli Baba buna razı olmamış ve bir alanı göstererek; dervişleri için küçük bir araziyi zaviye kurmak için talep etmiştir. Diğer Türkmen şeyh ve abdalları gibi meczup bir sufi olduğu anlaşılan Geyikli Baba'nın ahvali kısaca budur.

BEKTAŞİLİKTE ULU PİR: ABDAL MUSA

Geyikli Baba, nasıl Baba İlyas Horasanî kimliği ile Vefâiye tarikatı temsilinde, kilit bir rol oynuyorsa, Rum Abdalları içinde diğer kilit rol oynayan kişi, Hacı Bektaş geleneğini temsil eden Abdal Musa'dır. Musa Baba olarak da bilinen Abdal Musa'nın Yeniçerilerin oluşum aşamasına adı karıştığı için Osmanlı Kuruluşu'ndun erken devirlerine damga vurması oldukça doğaldır.

Bektaşiliğin kurumsallaşması düşünüldüğünde Abdal Musa hakkında ilk araştırmayı ortaya koyan Fuat Köprülü'dür.

Menkıbesi bugün elimizde olan ve bunu yayınlayan Abdurrahman Güzel en iyi monografilerden birini ortaya koymuş Abdal Musa'nın müridi Kaygusuz'un yazdığı onlarca dörtlükle beraber bize sunmuş, bu kaynaklarımızı çoğaltma açısından önem arz etmiştir. "Kim ne bilür bizi ne soydanuz / Ne bir zerre od'dan ne hod Su'danuz / Bizüm hususumuz marifet söyler / Biz Horasan mülkindeki Boy'danuz / Neslimüzi sorarsan asıl Hoy'danuz..." diyen Abdal Musa, Abdurrahman Güzel'e göre Horasan'dan, Ahmet Yaşar Ocak'a göre ise Geyikli Baba gibi Hoy'dandır.

Abdal Musa, Âşıkpaşazâde tarihinde Bursa fethinin arifesinde dervişleriyle gelip Bursa'nın alınmasında rol oynamıştır. Baba İlyas soyundan gelen Âşıkpaşazâde eserinde onu ken-

di dedesine değil, Hacı Bektaş-ı Veli çevresine bağladığını belirtir Âşıkpaşazâde, Abdal Musa'nın Hatun Ana müridi olduğundan bahsederken Sulucakaraöyük'ü neden bırakıp Bursa fethine geldiğini yazmasa da yukarıda belirttiğimiz nedenler ile birlikte düşüncelerini bu civar halkları üzerinde etkili olması maksadını taşımış, aynı zamanda bu yeni beyliğin yaratacağı fırsatlardan istifade etmek istemiş olabilir.

Abdal Musa da Geyikli Baba gibi birtakım askerî faaliyetlerde bulunmuş, gaza ve fetihlere katılmış; ama Bursa havalisinde duramamış, önce Manisa'ya ardında hayatının sonuna kadar yaşayıp defnedileceği Genceli'ye -bugünkü adıyla Tekkeköy- gidip yerleşmiştir.

Bahsedilen velâyetnâmesindeki menkıbevi hayatı bu civarda yaşananlar üzerinedir.

ÖNCE TAHKİKAT SONRA KAÇIŞ

Abdal Musa, Hacı Bektaş tekkesinde yetişmiş onun gibi Haydarî zümreye bağlı heterodoks kimlikli yapısıyla ahali tarafından tuhaf bir derviş olarak bilinmiştir. Bu mıntıkada önce kabul edilmemiş sonra bazı kerametler göstererek, orada kalmıştır.

Bu, Sünni İslâm'la uyuşmayan Babai dervişlerinin Osmanlı Beyliği'nden sürülmesi meselesi dikkate değer bir konudur. Kaynaklar, bunların toplumda başka türlü bir İslâm anlayışına sahip olmalarının hoş karşılanmadığını, Orhan Gazi'nin de bunları takip ettirdiğini yazar. Bu denetim ve takibat Abdal Musa'nın Bursa'dan ayrılmasına neden olmuştur, denebilir. Ancak Geyikli kendisine verilen İnegöl havalisinde arazisinde yaşamaya devam etmiş, tekkesi hizmeti sürdürmüştür.

Bazı kaynaklarda Abdal Musa'dan büyük evliya olarak bahsedilmesi Bursa ve çevresinde yeni efsaneler üretilmesine zemin hazırlamış, neticesinde Bursa'da kendisine bir makam türbesi yapılmıştır. *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*'nde adı geçmeyen ve o dönemde yeteri kadar saygın veya tanınmamış olan Abdal Musa için zamanla her şey değişmiş *Abdal Musa Velâyetnâmesi*'nde Hacı Bektaş'ın yeniden doğmuş hâli olarak gösterilmiştir. En başta tanınmış müritlerinden Kaygusuz Abdal, Kul Hüseyin gibi nice Bektaşi şairleri tarafından kutsanmıştır. Anadolu Alevi zümreleri tarafından da önemli sayılmış, saygı görmüş ve en büyük evliyalardan biri olarak kabul edilmiştir. Abdal Musa Cemi, Abdal Musa Kurbanı gibi önemli ritüellere adı verilmiştir. Bununla beraber onun adını taşıyan Abdal Musa Ocağı en saygın ocaklardan biri olmuştur. Abdal Musa, bugün kendi türbesinin olduğu Elmalı-Tekkeköy'de Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi beş saatlik mesafeden görünen altın alemli ahşap kubbe altında, Hacı Bektaş fukarası olarak ebedî uykusuna devam ediyor.

KUMRAL ABDAL: KERAMET SAHİBİ BİR TÜRKMEN BABASI

Osmanlı Kuruluş tarihi açısından en sırlı ve önemli vazifelerden birini tıpkı Şeyh Edebali gibi Kumral Abdal ifa eder. Zaten Âşıkpaşazâde, onu Edebali'ye mürit gösterir ki bu da Kumral'ın Babai zümresinden olma durumunu ortaya koyar. Tanrı'dan kut alma eski Türk devlet geleneğinde karşımıza çıkan bir durum malum. Burada da yeni bir Türk devleti filizleniyordur. Nitekim Osman Gazi kutlu bir rüya görür ve onun meşhur düşünü yorumlayan ilk kişi Kumral Abdal'dır. Bazı kaynaklarda geçen adıyla söylersek; Kumral

Dede Osman Bey "sultan" olacağı müjdesini vermiştir. Osman da bu muştunun karşılığında mükâfat Kumral'a bir arazi bağışlamış; fakat okuma yazması olmadığı için de kılıcını vermiştir. Yenişehir civarındaki Ermeni Derbendi denilen bölgeyi Osman Gazi'den bağış olarak alan Kumral Abdal burada zaviyesini inşa etmeye başlamıştır.

Kumral Abdal; Geyikli Baba ve Abdal Musa kadar popüler olmasa da Osman Gazi'nin geleceği için söyledikleriyle onun kılıcına sahip olmuş, Babai zümresine bağlı Edebali müridi, savaşçı ve keramet sahibi bir Türkmen babası olarak hafızalarda yer etmiştir.

ABDAL MURAD: TAHTA KILIÇLI DERVİŞ

Abdal taifesi içerisinde, menkıbelere dev kılıcı ile konu olan Abdal Murad, Geyikli Baba'nın çağdaşıdır. Onun kırk müridi ile Buhara'dan geldiği anlatılır ve Bursa'nın fethinde pay sahibi dervişlerdendir. Orhan Gazi ve Sultan Murat zamanlarında Bursa yakınlarında bir tepe üstüne kurduğu mütevazı alanında münzevi bir hayat yaşadığı anlatılır. Evliya Çelebi, zaviye ve türbesinin önemli bir ziyaret yeri olduğunu söyler. Seyyahımıza göre Abdal Murad, Horasan erenlerinden olup Bursa fethinde bulunmuş, meczup karakterli bir dervîştir. Evliya Çelebi, türbe içinde üç arşın gelen bir kılıçtan bahseder ki Sultan Ahmed uğur getirsin, diye kılıcın bir arşın kadarını kesip hazineye götürmüştür.

KARACA AHMET: ÜSKÜDAR'IN GÖZCÜSÜ...

İstanbul gibi henüz fetih edilmemiş bir bölgede adının geçmesi, türbelerinden birinin burada olması ve savaşçılığı dışında

hekimlik yeteneği itibariyle dikkat çeken Abdallardan biri de Orhan Gazi devrinde yaşamış sufilerden Karaca Ahmet'tir.

Rivayete göre; Acem diyarında hükümdarlık yapan Süleyman el-Horosani'nin oğlu olarak zevk sefa içinde bir hayat sürerken, bir şekilde dervişliğe yönelmiş, ardından Anadolu'ya gelerek Geyve-Akhisar'ın fethinde bulunmuştur. *Menâkıbnâme*'si dışında ondan bahseden eserlerden biri de *Velâyetnâme*'dir. Burada kaydedildiğine göre; Karaca Ahmet, Anadolu'nun gözcüsü ve Şeyh Nureddin'in mürididir.

Saltuknâme'de ise aslan üstüne binip yılanı kırbaç olarak kullandığı yolculuk sonunda Hacı Bektaş'a uğramıştır. Hünkâr, "Biz de cansızı yürütürüz." diyerek duvar üstünden Karaca Ahmet'e gitmiştir. Bu, Orta Asya şaman motifi karışmış anlatılardandır, belirtelim

Saruhanoğullarına ait bir vakfiyede Karaca Ahmet'in 1371 yılında hayatta olduğu belirtiliyor. Bu da Hacı Bektaş ile görüşmüş olmasının tarih açısından mümkün olmadığını söyler bize.

Babailer İsyanı sırasında, Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş'tan önce Anadolu'da erenler içinde gözcülük yapıyor olup gelişini haber vermesinde yine zaman açısından şüpheler vardır.

Osmanlı Kuruluş Dönemi'nde "Doğu Roma" ordularıyla yapılan Palekanon Savaşı'ndan sonra Üsküdar'a gelmiş, bugün kendi adıyla anılan türbe ve mezarlıkların olduğu bölgeye yerleşmiştir. Karaca Ahmet, tekkesinde hem mürit yetiştirmiş hem de hastaları tedavi etmekle uğraşmıştır. Yerleştiği bölge ise Doğu Roma ile Osmanlı sınırları arasında tampon bölge işlevi görmüştür. Bu özelliğinden ötürü, dönemin devlet ricalinden veya önemli konumda bulunan birisinin gözlerini iyileştirmesi ile kendisine vakıf olarak mülkler ihsan edilmiş

ünü günden güne artmıştır. Bu şöhretinden ötürü Gelibolulu Âli tarafından "Rum Abdallarının Kutb-ı Namdar" denmiştir.

"KARACA AHMET ULU VELİ/ USLU OLUR GELEN DELİ"

Sadece Üsküdar'da faaliyet göstermeyip; Rumeli fetihlerinde de gördüğümüz Karaca Ahmet, bu şöhret ve saygınlığı o yörede de edinmiştir. Hatta Aziz George'la özdeşleştirilmiş ve Hristiyan ahali bu sayede İslâm ile daha yakın temaslar kurabilmiştir. Rumeli fetihleri ve hasta tedavilerinden bir zaman sonra tekrar Anadolu faaliyeti başlamış Afyon'da kendi adıyla anılan bölgede şifa dağıtmaya devam etmiştir. Bir süre sonra kendisini Manisa bölgesinde göreceğimiz Karaca Ahmet, Manisa ve Akhisar'ın fethine katılmış, son Saruhan hükümdarı İshak Bey zamanında kendisine bu bölgede yerler Tahsis edilmiştir. Buradan hareketle Akhisar Karaca Ahmet'in yaşadığı son bölgedir, diyebiliriz. Manisa, Uşak, Afyon, Akhisar, Isparta, Kırşehir, Göynük, Makedonya ve Üsküdar'da adına türbe ve makamlar olan Karaca Ahmet özellikle akıl hastalarına iyi gelen tedavi yöntemleri nedeniyle "Karaca Ahmet ulu veli / Uslu olur gelen deli" denmiştir. 1371-1390 yılları arasında vefat ettiği sanılan Karaca Ahmet'in Mecdi Mehmet Efendi *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri* eserinde mezarının Akhisar'da olduğunu belirtilir. Ölümünden sonra hasta tedavilerinin üstlenilmesi işini oğlu Eşref ele almış, bugün önemli ocaklardan biri olan Hıdır Abdal ocaklarına isim veren bir oğlu daha olduğu da birçok kaynakta yer alır. Diğer önemli sufi ise Birinci Murad devrinde yaşamış olan Postinpuş Baba'dır. Onun Kalenderîler gibi posta sarınması, bize hangi akımdan olduğunun ipuç-

larını verir. Abdal Murad'ın oğlu olduğu kabul edilen Abdal Mehmet de Orhan Gazi zamanında Bursa fethi sırasında yerini alan Doğulu Baba, tıpkı diğerleri gibi yaptıkları ve menkıbeleriyle bize ulaşan bazı Anadolu abdallarıdır. Şüphesiz ki diğer beyliklerden de yazılı kaynak çıksa nice Abdal'ın o mıntıkalarda faaliyetinden bahsediyor olacaktık.

Sonuç olarak Rum abdalları önce Selçuklu Devleti'ni parçalamaya götüren Babailer akımı içinde, sonra da Osmanlı'nın kuruluşunda yer almışlardır. Anadolu'da artan nüfus baskısı ve toprak uygulamalarından kendi kendine yetemeyen insanları peşlerine takmış, bu sosyal-dinî içerikli kıyam bastırıldıktan sonra da kendilerini batıya atmışlardır. Birçok Türkmen ile beraberde Moğol önünden kaçarak Batı Anadolu Bizans sınırlarına gelmişlerdir. Burada bulunan Karesi, Menteşe ve Aydınoğluları gibi beylikler içinde kendilerine yer bulmuşlar; ancak istikbali parlak Osmanlı Beyliği içinde daha fazla aktif olarak kuruluşa damga vurmuşlardır.

Yukarıdaki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi, Osman Gazi ve Orhan Gazi'den elde ettikleri ihsanlar, daha fazla dervişin Bitinya havalisinde görünmesini sağlamıştır. O kadar fazla değer görmüşlerdir ki çoğu zaman vakfedilen arazileri hükümdarlar kendi elleriyle vermişlerdir. Ömer Lütfi Barkan'ın anlattığı iskân meselesi, yani kısaca bir bölgeyi devlet kadar olmasa da şenlendirme, ekip biçme, geleni geçeni doyurma gibi nedenler ile Osmanlı Beyliği bu dervişana yurt olmuştur.

Fuat Köprülü, Ahmet Yaşar Ocak, Haşim Şahin, gibi alanında otorite isimler onlarca madde ve monografilerinde Abdalların organizasyonunu ve aksiyon hareketlerini anlattı. Kuruluş hükümdarlarının anlayışlı siyasetleri ile bu insanlar sadece Anadolu'da değil Balkan coğrafyasında da yayılışta

önemli rol oynadılar. Bu durum, devletin gelişimine sağladıkları katkıları göstermesi açısından önemlidir. Fakat İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da belirttiği üzere her zaman işler yolunda gitmemiş, zaman zaman bunların arasından bayrak ve sancakları alınmış, uygunsuz davranışları nedeniyle sürülmüşlerdir. Nihayetinde eski geleneklerinden kopamayan ve heterodoks bir din anlayışı içinde olmuş bu insanlar, Osmanlı ve evveliyatında Selçukluları da kapsayacak şekilde Anadolu topraklarının en ilginç mistik gruplarından birini oluşturmuşlar ve 15-16. yüzyıllarda artık tamamen Bektaşilik içinde erimişlerdir.

KAYNAKÇA

GÜZEL, Abdurrahman, *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Alfa Tarih, İstanbul 2016.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017.

MÉLIKOFF, Irène, *Uyur İdik Uyardılar*, Demos Yayınları, İstanbul 2021.

İNALCIK, Halil, Kuruluş/*Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, Hayy Kitap, İstanbul 2010.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2018.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Alfa Tarih, İstanbul 2015.

ŞAHKULU İSYANI: KIZILBAŞ ŞEHZADELERDEN YOK EDİLEN ORDULARA VE ŞEHİRLERE BİR MEHDİ RÜYASI

Osmanlıların, Anadolu'yu merkezîleştirmeye çalıştığı dönemde Şah İsmail de İran'da Mehdi ideolojisini ihtilalci bir yapılanmaya büründürüyordu. Şah yanlısı olarak isyanını tertip eden ancak kalkışmayı zaman içinde kendi siyasi menfaatleri doğrultusunda yönlendirdiği anlaşılan Şah Kulu Baba Tekeli, Osmanlı arşiv belgelerinde "Şeytankulu, Sofu, Karabıyıkoğlu" olarak anılır. Devir, II. Bayezid'in Anadolu'ya son askerî harekâtının olduğu zamanlardır. Bayezid, oğulları arasında yaşanan taht kavgalarının gölgesinde, Selimşah'la Çorlu'da savaşa tutuşmadan hemen önce gerçekleşen bu isyan, Selim'i diğer taht adayları karşısında üstün duruma getirmesiyle de önemlidir.

Teke İli; Antalya odaklı olan, Finike, Kaş, Kalkanlı, Elmalı, Istanoz (Korkuteli-Korkut-İli) ve Karahisarıteke merkezlerini de içine alıyor. Yaygın adıyla Teke Sancağı'nda, 1511 yılında başlayan isyanın önderi Şahkulu, bir Kızılbaş şeyhi

olup yaklaşık altı ay boyunca Anadolu'yu kasıp kavurmuş, Osmanlı kuvvetlerini birkaç defa dağıtmış, Bursa önlerine kadar gelmesiyle Osmanlı payitahtını da tehdit eder hâle gelmiştir. Onun bu harekâtı sadece Osmanlı bürokratik sistemine ve ordusuna zarar vermemiş, halkın da bu ayaklanma nedeniyle talana, tecavüze maruz kaldığı kaynaklarda işlenmiştir.

ŞAH KULU, OSMANLI'YA KORKU SALIYOR

Şah Kulu'nun siyasi ihtiraslarıyla devleti ele geçirmeye çalışan bir isyan önderi olduğu, onun bu hareketinin Şah İsmail'e doğrudan bağlı olmadığı bugün artık çeşitli kaynaklar ve arşiv belgeleri ile de anlaşılmıştır. Halk üzerinde derin tahribata yol açan bu harekete geniş bir perspektifle bakmak icap ediyor: Hurucun içinde, bezgin ve beslenmede zorluk yaşayan reayanın, köylülerin olması ironi değil, Şah Kulu'nun korku salma stratejisinin bir parçasıdır. Şah İsmail, geniş bir tabana yaydığı hareketinde Kızılbaş müritlerinin ve tımarlarını kaybetmiş büyük Türkmen aşiretlerinin de omuz vermesiyle ses getiren bir eyleme imza atmıştır. Harekât; büyük oranda Osmanlı'nın merkezîleştirme stratejisine tepki olmuştur.

Mesiyanik hareketlerin tümünün dayandığı sosyal, toplumsal, dinî ve ekonomik nedenlerin tamamını uhdesinde barındıran bu isyan hareketinin lideri Şahkulu'nun bunca insanı etki altına alarak bir devleti kısa süreli de olsa dağıtması, bölgede uzun zamandır yapılanmasına ve etkilendiği Erdebil sufileriyle babasına bağlanabilir. Tekeli Türkmenlerinden olan babası Hasan Halife'nin Antalya yakınlarında Yalınlıköy'de bir tekke kurduğu ve Şah İsmail'in ataları Şeyh Haydar ve Şeyh Cüneyd'in yanında bulunup daha sonra bu-

rada bir mağaraya çekildiği zikredilir. Yalınlıköy'de dünyaya gelen Şahkulu, köydeki mağarada dinî telkinlerle Safeviyye tarikatının görüşlerini yaymaya başlar. Bazı kaynaklarda hem babasına hem de ona II. Bayezid'in maddî yardımda bulunduğu, hatta bir zaviye ve imaret yaptırdığı kaydedilse de bu hususu doğrulayacak bir belge mevcut değil, şimdilik. Fakat Safevîlerin büyük bir dinî tehdit unsuru hâlinde ortaya çıkmasından önce II. Bayezid'in bütün tarikatları desteklediği biliniyor.

GAYRİMEMNUN KİTLELER MEYDANLARA İNİYOR

Sultan'ın, ünü her tarafa yayılan bu iki ruhanî isimden hayır duası almak için onlara her yıl altı ya da yedi bin akçe sadaka yollamayı âdet edindiği kaynaklara yansımıştır. Selçuklu devrinde 13. yüzyıldaki gibi 16. yüzyılda da hemen hemen aynı bölgelerde gayri memnun kitleler toplanmış, yeni bir Mehdi dalgası sahneye çıkmıştır. Tokat, Amasya, Sivas, Çorum, Karaman ve Bozok sancakları Kızılbaş olarak nitelenen kitlelerin belki yerinde bir deyimle doğrudan çalışma alanıydı. Üstelik bu bölgeler her zaman iktisadi hayatı tarım ve hayvancılık üzerine olan kitleleri beslemeye yetmiyor, toprağı ve iklimi nedeniyle yılda sadece bir kez sınırlı sayıda ekilebilen ürün üzerinden yürüyen bir ekonomik hayat, en temel ihtiyaçları bile karşılayamıyordu. Tımarları ellerinden alınmış aşiretler, artan nüfus baskısı, yetersiz ve devşirme devlet adamlarının uyguladıkları vergi ile merkezîleştirme politikaları kriz üstüne krize neden oluyordu.

Nihayetinde uygun zamanın geldiğini, artık adaleti tesis edeceğini söyleyen karizmatik dinî bir şahsiyetin ardından kitleler bu yüzyıl boyunca sürüklenip durmuşlardır. Adı geçen

bu Anadolu sancak ve kentlerinde yaşayan Kızılbaş unsurlar, Osmanlı'yı "gaspçı" olarak görüyor, kendilerine devlet bakışı açısıyla "akılsız Türk" denmesinin öcünü alırcasına her fırsatta isyan çıkartıyorlardı.

Esasında bu kadar isyanın bu yüzyılda sürmesinin en önemli dinî sebebi Şah İsmail'in kurduğu devlet ve yarattığı Şii ideolojiyi yayma mücadelesiydi. Ekonomik ve dinî nedenlerle olduğu kadar siyasi buhran zamanlarını da kollayan bu tür Mehdici hareketler için uygun zamanlardan biri de taht mücadeleleridir. Şah İsmail'in görevlendirdiği Şii Dâiler, yukarıda sayılan bölgelerde olduğu kadar Doğu vilayetlerini de sarmışlardı. İlginç olansa oğullarına Âlemşah, Selimşah, Şehinşah gibi isimler koyan Bayezid'in Kızılbaşlara bakış açısıdır: Balım Sultanı, Dimetoka'dan getirterek Bektaşi yapılanmasına ön ayak olması, nihayetinde de bu unsurlarla mücadele içinde kalmasıdır. Oğullarından Şehzade Ahmed'in Amasya Sancakbeyi olarak etrafını saran Kızılbaş itikatlı sofularla iç içe yaşam sürmesi, hele oğlu Çorum Sancakbeyi Şehzade Murad'ın Bektaşilerden taç giydiğine ve Kızılbaşlığa temayülü olduğuna dair anlatılar, olayları daha bir ilginç kılıyor.

OSMANLI'YI ELE GEÇİRME OPERASYONU!

Amasya'da meydana gelen bu yapılanma, Şah İsmail'in ileri karakoluna dönüşen şehirde, Sünni kesimin kızıp bazı çatışmalar yaratmasına sebep olmuştur. Hatta birçokları Şehzade Ahmed'in Şiileri koruyucu tedbirlerinden çekinerek Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim'in yanına sığınmıştır. Antalya Sancakbeyi Şehzade Korkud'un bir ara sancağını bırakıp; Mısır'a gitmesini de fırsata çeviren Şahkulu ve çevresi,

bu bölgede halk yığınları üstünde kontrolü ele geçirmiştir. Zaten bölgede yoğun olarak yaşayan Kızılbaş itikatlı ve Şah İsmail yanlısı Türkmenler, çiftçi, köylü ve yerel aşiret beyleri gibi gayrimemnun kitleler ile faaliyetlerini arttırmıştır.

Teke bölgesini terk eden Şehzade'nin ardından bunun Sultan'ın öldüğüne yoran veya böyle duyulması işine gelen Şahkulu, İmparatorluğun başıboş kaldığını ileri sürmüştür. Denebilir ki amacı bu fırsattan yararlanarak; Osmanlı Devleti'nin ele geçirmekti.

Taraftarları; Şahkulu'nun "Allah", "Peygamber" ve "Mehdi" olduğunu iddia ediyorlar, memleketin içine düştüğü felaketten; ancak onun sayesinde kurtulacağına inanıyorlardı. Mağara içerisinde "paralel yeryüzü tanrısı" edasıyla oturan Şahkulu, Antalya ve çevresinde faaliyet gösterirken; bir ara Şehzade Korkud'un adamları tarafından basılmış; yirmi adamı Osmanlı kuvvetlerinin eline geçen Şahkulu kurtulmuştur. Şahkulu; bu olaydan sonra halifelerini, kendilerine bağlı yerel beylerin askerlerini ve tımarlılarını yanına çağırmıştır. Ordusuna toplanan güçlerin görüntüsünün korkunçluğu raporlara ve mektuplara yansımıştır. Bu askerler; kırmızı başlıkları, uzun pos bıyıkları, yalın ayak ve yırtık elbiseleriyle geçtikleri yerlerde hem görüntüleriyle hem arşiv belgelerine yansıyan yaptıklarıyla ahali arasında dehşet saçıyorlardı. Artık kıyama duran Şahkulu ile ardılları, Antalya'dan başladıkları harekâtı hiç durmadan devam ettirmiş, Sivas'a kadar önüne gelen tüm şehirleri tahrip etmiş, yaşayan ahaliyi ve Osmanlı güçlerini âdeta silmiştir.

Gelişigüzel tertiplenmemiş bu isyanın her safhasının düşünülerek oluşturulduğunu, Şahkulu'nun her tarafa mektuplar yazarak davet gönderdiğini, casuslar vasıtasıyla yandaş

olduğunu düşündüğü kimselere hazırlanma emrini verdiğini arşiv belgeleri üzerinden takip edebilmekteyiz. Osmanlı tahtında Sultan'ın artık değişme zamanının geldiğine inanan ve hareketlenen şehzadelerin de özellikle Korkud'un Antalya'dan tekrar ayrılarak Manisa'ya gitmesi, Şahkulu tarafından Sultan'ın ölümünün işareti olarak yorumlanmış ve taraftarlarına da bu şekilde aksettirilmiş, devletin başsız kaldığı söylemiyle kitle yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Antalya kadısı, Şahkulu yandaşlarının ayaklanma liderinin ilah ve peygamber mertebesinde olduğu mesajını yaydıklarını bildirirken; Payitaht'a gelen diğer raporlarda kendisi 'Mehdi' diye geçer. Şehzade Korkud'un görev yerini terk etmesiyle Şahkulu'nun propagandası, etrafına toplanan tımarlı sipahiler ve köylüler üzerinde etkili olmuş, başına toplanan isyancılarla Korkud'un otağ ve ağırlıklarına saldırılmış, kadın ve kızlar esir edilmişlerdir. Bu vaziyet karşısında, Antalya Subaşısı Hasan Bey ve şehzadenin defterdarı imdada yetişmiş, ancak Osmanlı tarafı bozguna uğramış, Hasan Bey yaralanmış, Korkud'un bazı eşyaları yağmalansa da ağırlıkları ele geçirilememiş, halk ve Şehzade'nin maiyetinden geride kalanlar, Antalya kalesine sığınmışlardır. Hisarın kapıları kapanmış, Şahkulu da şehri kuşatma altına almıştır. Bu sırada meydana gelen hâdiseler raporlara yansımıştır. Defterdar ve Antalya kadısı acele bir şekilde Korkud'dan yardım istemiş, Defterdar eğer yardım gelmezse şehrin düşeceğini bildirmiştir.

Bu sırada kazanılan başarılar sonucu Şahkulu taraftar sayısını iyice arttırmış, etrafına toplananlarla Antalya kalesi önünde kuşatmayı kaldırarak; Anadolu'ya hareket etmiştir. Anadolu'da zuhur eden bir Mehdi'nin varlığı, siyaseten zaten bir tehlike olarak saray çevresinde görülüyordu. Üstüne üstlük

Antalya kalesinin kuşatılması, yaşanan talan, tecavüz, Kur'an yakma gibi bütün değerlerin ayaklar altına alınması, gönderilen raporlar, sarayı büsbütün telaşlandırmış, öfkelendirmiştir.

KARAGÖZ PAŞA'NIN HÂLİ NİCEDİR?

Bu isyanı bastırması için Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa görevlendirilmiştir. Karagöz Paşa'ya yardım amacıyla Şehzade Korkud ve Şehzade Ahmed'e emirler verilmiş; ancak iki şehzadenin de sancaklarında olmaması, Paşa'nın hayatına mâl olacaktır.

Şahkulu; Keçiborlu, Sandıklı, Keçisıçanlı, Ulusıçanlı ve Altıntaş'ı diğer şehirlerde yaptığı gibi yakıp yıkmış, nihayetinde Karagöz Paşa'nın birlikleri ile karşı karşıya gelmiştir. Kızılbaşlar; Karagöz Paşa'ya ait askerleri önce Burdur, sonra bizzat kendisinin komuta ettiği savaşta Kütahya'da yenmiş, Karagöz Paşa'nın 22 Nisan 1511 tarihinde bazı kaynaklara göre önce başı vurulmuş, ardından vücudu kazığa vurulup Kütahya kalesi önünde yakılmıştır.

Şehzade Korkud, bu yenilgi haberinin yankıları bitmeden yardıma gelen diğer sancakbeyleriyle yeni sancağı olan Saruhan'a geçmiştir. Ayrıca şehzade Ahmed'in Amasya'yı taht mücadelesi için terk ettiği sırada burada bulunan Kızılbaş kitleler, Ahmed'in oğlu Şehzade Murad'ı da "kendileri gibi" yaparak etrafına toplandıkları haberi yayılmıştır. Bayezid'in oğlu Karaman Sancakbeyi Şehinşah'ın ayaklanmacılarla birlikte hareket ettiği ve Kızılbaşlığa temayül ettiği raporları da saraya ulaşmış, nihayetinde Sadrazam Hadım Ali Paşa serdarlığa tayin edilmiştir.

Korkud'un üzerine daha fazla gitmeyen Şahkulu ve ardılları Bursa üzerine yürümüş, Marmara ve havalisinde panik başlamıştır. Bursa'ya doğru ilerlerken sultanın hayatta olduğunu öğrenen Şahkulu, aynı zamanda sadrazamın üzerine geldiğini anlayınca yön değiştirmiş, müttefiki olduğu Şehinşah'ın sancakbeyi olduğu Konya'yı almaya karar vermiştir. Hadım Ali Paşa'nın bundan sonra hızla Bursa'dan çıkmış, Şehzade Ahmed'in kuvvetleriyle Kütahya tarafında Altıntaş'ta buluşmuştur. Nihayetinde uzun bir takipten sonra, Sivas-Çubuk taraflarında Şahkulu kuvvetleri, 2 Temmuz 1511 tarihinde tam manada Osmanlı ordusuyla karşı karşıya gelmiştir. Bu kanlı mücadele sonrası, ayaklanma hem saray hem Şahkulu için son bulmuş olsa da, perişan hâlde kalan Osmanlı birliklerinden bazıları Şahkulu kuvvetleriyle bir miktar daha mücadele etmiştir. Hatta oklar vasıtasıyla karşılıklı yapılan savaş sırasında Şahkulu'nun bir kez de burada öldüğü kaynaklara yansımış, Kızılbaş kuvvetleri güç bela Şah İsmail'in yanına sığınmıştır. Ancak Kızılbaşlar, burada bir kervan soydukları gerekçesiyle Şah İsmail'in emriyle katledilmişlerdir.

ŞAHKULU İSYANI'NDA ŞAH İSMAİL'İN ROLÜ VAR MI?

Osmanlı Anadolu'sunda ilk büyük Mehdici kıyamın sahibi Şahkulu'nun, bu kalkışmayı, Şah İsmail adına mı yaptığı konusu, çeşitli araştırmalarda tartışılmıştır. İsyanın Şah İsmail bağlantısı bir varsayımdan ibarettir. Elbette olmadığı da bir önermedir. Lakin eldeki veriler ve belgeler, isyanın şu an için Şah İsmail ile bağlantısının pek de mümkün görünmediğini destekler mahiyette. Şah adına yaptığı kalkışma, İsmail için özellikle önemlidir. Anadolu'dan kendisine âdeta koşan

kitleler ile Karaman sancağı gibi siyasi istikrarı bir türlü sağlayamayan bir bölgede, bu yığınların bir bölümüyle patlayan isyan, oldukça işine gelmiş olmalıdır. Zaten kendisi Anadolu merkezli bir devlet kurma fikri yahut kendisine bağlı politik bir oluşumun peşindeyken gelen başarısızlık üzerine Akkoyunlu Türkmen Federasyonu'nu dağıtmış, siyasetini kendine daha yakın bir bölgede gerçekleştirmiş ve başarılı olmuştur.

Saraya yansıyan raporlarda kendini mehdi ilan ettiği apaçık belli olan Şahkulu'nun, Şah İsmail ile bağlantısı konusu ciddi şüpheler barındırır. Bu dönem, Şah İsmail, takipçileri tarafından âdeta ilah mertebesine çıkarıldığı dönemdir. Şah İsmail'in kendini beklenen Mehdi ilan ettiği en basit çıkarımla şiirlerinden anlaşılmaktadır. Mehdi olduğuna, kıyamet gününe, Anadolu'yu ele geçireceğine dair yazdığı şiirler, bu "ahir zaman" mehdisinin mevcudiyetini kendi adına ortaya koyar. Diğer taraftan Şahkulu'nun yaptığı propaganda saraya gönderilen belgelerden takip edilebilmektedir. Müritleri Allah'ın onda hulul ettiğine inanmakta, "ahir zamanın" kurtarıcısı olarak görmektedir. Evet, Şahkulu da kendini Mehdi ilan etmiş ama isyanı Safevîler adına çıkarmamıştır. Zamanında Bayezid'e korkulu rüyalar yaşatmış Cem Sultan'ı destekleyen Karaman ve Turgutlu gibi beylikler ve onlarla hareket eden Türkmenler, bu sefer bu isyanı toplumsal, sosyal ve ekonomik nedenlerle desteklemiş, Mehdi ideolojisi ise isyanın birleştirici unsuru olmuş, bir anlamda meşrulaştırıcı rol oynamıştır. Şah İsmail'in niyeti Anadolu'yu kısmen ele geçirmek yahut kendi ideolojisine uygun bir uydu yerleşime dönüştürmektir. Şahkulu ise doğrudan Osmanlı saltanatına göz dikmiş; bunu da tahtın sahipsiz kaldığı, "kendi ömrünün artık kısaldığı", "ahir zamanın" geldiği şeklinde propaganda

yaparak gerçekleştirmek istemiştir. Özellikle "ömrünün kısaldığına" ve "birkaç günlük ömrünün kaldığına" yapılan vurgu, Şahkulu'nun kıyametin yakında kopacağına inandığını gösterir. Hatta II. Bayezid zamanında meydana gelen ve "küçük kıyamet" olarak anılan 1509 Marmara Depremi'ni de kendi propagandasına eklemiş, ustaca her fırsatı Mehdi'nin ortaya çıkışında görülen kriz anlarına raptetmiştir.

KIYAMETİ BEKLERKEN!

Hicrî 900 yılı (1494-1495) kıyamet beklentileri için verilen bir başka tarihti. Hristiyan gelenekte de benzeri "son saat" ile ilgili tarihler, II. Bayezid'in saltanatı dönemine denk düşüyordu. Üstelik bu beklenti daha Şah İsmail'in zuhurundan önce, Mehdici hareketlerin görülmesine de yol açmıştır. Kıyamete bir yıl kala hicrî 899 yılında bir Mehdi ortaya çıkmış, bundan iki yıl önce de bizzat II. Bayezid, "Mehdi" olduğunu iddia eden birinin suikast hareketine maruz kalmıştır. Nihayetinde hicrî 1000 yılının son yüzyıl olduğu inancı hâkim olmaya başlamıştır. Eserini Şahkulu isyanından birkaç sene önce yazan İdris-i Bitlisi, II. Bayezid'i zamanın kurtarıcısı olarak lanse ederken Firdevs-î Rûmi, "veli" lakaplı sultan için *Kutbnâme* adlı eserini kaleme alıyordu.

Daha Amasya'da şehzadelik yıllarında, Yezdli Kabulî adlı şair, Bayezid'e sunduğu kasidesinde ilginç bir şekilde Şehzade Bayezid'i "dinin Mehdisi, kıyamet gününde dostluk ve muhabbetin Allah nezdinde zuhur edeceği, Hz. Ali gibi zamanın Mehdisi olduğu, Hz. Ali'nin kılıcının onun elinde bulunduğu" şeklinde övmüştür. Buradaki ifadeler açık şekilde Safevî hareketinden hayli önce Anadolu'da Şii eğilimli vurguları hatıra getirir.

Osmanlı Devleti içinde, Bayezid öncesinde Çelebi Mehmed, sonraki dönemde ise Kanuni Sultan Süleyman gibi sultanlar ile haremden dışarıya adım atmamış III. Murat da mehdi ilan edilmiştir. Asırlardır sufiler arasında beklenen kurtarıcı ve mehdi hareketi; II. Bayezid devrinde, İran'da Safevîler ve özelinde Şah İsmail ile başarılı olmuştur. Sultan Bayezid devrinde yaşananlar bu kaotik ortamı beslemiş, nihayetinde Şahkulu isyanı patlak vermiştir.

KIZILBAŞLIĞA MEYİLLİ ŞEHZADELER

Siyasi kriz ortamı, Kızılbaşlığa meyilli şehzadeler, taht için verilen mücadele ve Korkud'un sancağını terk etmesiyle Sultan'ın öldüğü şayiasının yayılması, yakın zamanda meydana gelen deprem, uygun ânı bekleyen damarı hareketlendirmiştir. Şah İsmail ile bağlantısı olmayan, sadece Safevî hareketinden esinlenmiş bir kıyam olan Şahkulu İsyanı, bir buçuk ay gibi kısa bir sürede etkili olmuş, Anadolu toplumsal ve siyasi hayatında derin izler bırakmıştır.

Bir Türkmen babası olan Şahkulu, takip ettiği Şah İsmail gibi "ihtilalci mehdilik" vasıflarını barındıran, ancak Şah'a rakip olan bir şeyhtir. Hatta Rumeli topraklarında kendine taraftar bulabilmesi onu ciddi bir rakip hâline getirmiştir.

Sonuç olarak, tımarları ellerinden alınmış boy beyleri, merkezîleştirme politikaları çerçevesinde ellerinde ne varsa kaybettiğini düşünen Tekeliler, çeşitli seferlere maruz kalan Karamanlılar ve topraklarında yaşayan Turgutlu gibi aşiretler, isyanın askerî kanadını oluşturan gayrimemnun kitlelerdi. Ciddi askerî bir lojistikten mahrum; ancak dinî ideoloji ile bir arada tutulabilen kitlenin düzenli devlet birlikleri karşısında

başarılı olması, Şahkulu'nun karizmatik dinî önder başlığı altında incelenebilecek vasıflara sahip olduğunu söyler bize. Şahkulu'nun Osmanlı'nın sona ereceği ve adaleti yeniden tesis edecek bir "Mehdi" olarak tahtı teslim alacağına inancı kuvvetli tesirler yapmıştır. Ancak kıyamet beklentileri içinde olan entelektüel çevre ile geniş halk kitlelerine ulaşamadan Şahkulu'nun savaş meydanında kaybolmasıyla rüya sona ermiştir.

KAYNAKÇA

ÇIPA, Erdem, *Yavuz'u Yaratmak: Osmanlı Dünyasında Saltanat Veraseti / Meşruiyet ve Tarihi Hafıza*, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

EMECEN, Feridun, "Şahkulu Baba Tekeli", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 38, sayfa 284-286.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ, *Künhü'l-Ahbâr*, Haz. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Kalenderîler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

SOLAKZÂDE TARİHİ, Çev. Vahit Çabuk, Yay. Haz. Halit Atlı, İstanbul: İBB Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2016.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, Haz. M. Sabri Koz-Haşim Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

PİR SULTAN ABDAL NEDEN ÖLDÜRÜLDÜ?

Pir Sultan Abdal'ın hayatı hakkında net bilgilere sahip değiliz. 15. yüzyılın sonlarında doğduğu, 16. yüzyılın ortalarına kadar yaşadığı kabul ediliyor. Ancak onun halk tarafından fazlasıyla sevilmesi, deyişlerinin ve menkıbelerinin dilden dile aktarılması, izlerinin günümüze kadar gelmesinde en büyük etken olmuştur. Rivayetlere göre asıl adı Haydar olan Pir Sultan, Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Banaz köyünde doğmuş, ailesi de buraya Yemen'den gelip yerleşmiştir.

Pir Sultan hakkında söylenenler tereddütlerle doludur. Hızır Paşa'nın "Hangi Hızır?" olduğu, şiirlerindeki 'Şah' isminin gerçekte kimi/neyi kastettiği tam olarak bilinmese de devrin siyasi ve ideolojik özellikleri bazı yorumlar yapılmasına dayanak olmuştur. Buna göre; 'Hızır' adı Sivas valisi Hızır Paşa'yı, Şah ismi de İran şahı Tahmasb'ı imler. Fakat Pir Sultan'ın bilhassa telmih sanatına başvurarak meydana getirdiği "deme"ler de Şah sözcüğünün Hz. Ali ya da İmam Hüseyin yerine kullanıldığını akla getirir. Yine Pir Sultan Abdal'ın çok sevilmesinden dolayı ölümünden sonra "Pir Sultan", "Pir Sultan Abdal", "Abdal Pir Sultan" gibi adlar-

la yeni âşıkların ortaya çıktığı da bazı edebiyat tarihçileri tarafından aktarılır. Pir Sultan Abdal şiirlerinde Türkçeyi ustalıkla kullanmış coşkun ve akıcı bir dille hem dünyanın faniliğini hem de bakiliğini çok güzel işlemiştir. Bu özelliğiyle o, Aleviliğin incelenişinde önde gelen bir kaynaktır.

Pir Sultan'ın yaşamı, çeşitli rivayetlere ve Alevi hafızası olan sözlü kültüre dayanarak defalarca ele alınmıştır. Onun başkaldırısı üzerine resmî tarih ve arşiv vesikaları sesi çok çıkmaz. Bu kaynaklarda genel olarak, çok daha büyük ayaklanmalar yer almıştır. Bu bağlamda, Pir Sultan'ın haykırışı, yani deyişleri olmasa hareketi çoktan unutulup giderdi, denebilir. Arşiv vesikaları ve resmî tarihte yankısını bulmayan bu isyan ve onun hakkında söylenenler, saha araştırmalarında, özellikle Pertev Naili Boratav'ın yaptığı yolculukla biraz daha görünür olmuştur. Bu anlatıların söylediğine göre; Alevi belleğinde canlı tutulan Pir Sultan, gerçek adıyla Haydar, Banaz köyü'ndendir. Alevi dervişler topluluğu ulularındandır. Sosyal ve dinsel nitelikli bir ayaklanmanın başında yer almıştır. Bu huruç, Kanuni Sultan Süleyman ile Şah İsmail'in yerine tahta çıkan oğlu Şah Tahmasb'ın hükümdarlık yıllarında olmuştur.

AÇILIN KAPILAR ALİ'YE GİDELİM!

Pir Sultan'ın müridleri içinde, Sivas ve Hafik arasında yer alan Sofular köyünden Hızır adlı bir dervişi vardır. Hızır, talihinin peşinde İstanbul'a gitmiş, Dersaadet'te yıldızı parlamış, paşa ve Beylerbeyi olmuştur. Söylenceye göre; Pir Sultan, Hızır'a hitaben paşa ve vezir olacağını ve gelip kendisini astıracağını önceden söylemiştir. Gerçekten de kendisi bir ayaklanmanın başında yer aldığında eski müridi 'paşa' olarak ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiş, Pir Sultan, Sivas'ta

Toprakkale'ye kapatılmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Yine söylenceye göre, Hızır Paşa, Pir Sultan'dan içinde 'Şah' geçmeyen üç nefes okumasını istemiş, bunu yaparsa hayatını bağışlayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Pir Sultan, sazını getirtmiş ve Şah'ı öven üç nefes okumuştur. Şah İsmail ile I. Selim arasındaki savaşın Anadolu'yu alt üst ettiği bir dönemde, 'Şah'tan neyin kast edildiğini genelde karıştırılıyor. Şah'tan murat; İran'ın yöneticisi değil, Şâh- ı Merdan, yani Hazret-i Ali'dir.

Sonuç olarak; Pir Sultan Abdal, Sivas'ta asıldı, Hızır Paşa adı da lanetlendi. Pir Sultan; menkıbelerinin, efsanesinin yaşadığı Banaz'da hâlâ olanca heybetiyle karşımızda duruyor. Bu arada köyde, onun neslinden geldiği söylenen bir aile de mevcut. Ama Pir Sultan'ın asıldıktan sonra birkaç yerde göründüğü, darağacına hırkasını asarak kaybolduğuna dair anlatılar da mevcut. Pir Sultan'ın üç oğlu ve bir kızı olduğu söylenir. Buna göre; oğullarından Seyid Ali'nin Banaz çam korusunda, Pir Mehmed'in Tokat Daduk köyünde, diğer oğlu Er Gayıp'ın Dersim'de, kızının yine Banaz'da yatıyor. Kızı Sanem babası asıldığında bir deme söylemiş ve bu oldukça ünlenmiştir. Ancak Sanem'e ait bu deme ve oğlu Pir Mehmed'in gerçekten yaşadığına dair manzume bazı kaynaklarda yer alsa da bu konu muğlaktır. Bununla birlikte anlatılarda enteresan bir kısım daha var: Sofular köyünde Hızır Paşa'nın evi ve kapısında bulunan esrar tarlası! Aktarılanlara göre; Hızır Paşa'nın esrar müptelası olmasından hoşlanmayan Pir Sultan, Hızır'ın 'kapısının önünde bite' duasını okur ve burada bir afyon tarlası oluşur. Esrar bitkisi; kesip biçilmesine rağmen tekrar tekrar burada yeniden bitermiş.

SONUN BAŞLANGICI: KARS SÜRGÜNÜ VE BAZI TARİHÎ İZAHLAR

Hızır, "Önce pirimdir." diye astırmadığı Şeyh'ini sürmek istemiş, Banaz'a iki Tatar göndermiş ve Pir Sultan'a Kars'a sürüldüğü haber verilmiştir. Bir süre Kars'ta kalan Pir Sultan'ın geri döndükten sora asıldığı rivayeti de vardır. Ancak bu sürgünün gerçekten yaşandığı tam olarak tespit edilememiştir. Fuad Köprülü, Hızır Paşa'nın 1603 ile 1617 yılları arasında Osmanlı tahtında oturmuş bulunan I. Ahmed zamanında yaşamış olduğunu tahmin eder. Sofi Aziz Hüdâî Efendi, padişaha hitaben yazdığı bir mektupta, Rumeli'deki Batıni zümrelerin, yani Bedreddin müritlerinin 'ahvalinin' Hızır Paşa adında birinden sorulmasını tavsiye eder. Yine *Naima Tarihi*'nde, Bursa'daki eşkıyayı önlemek için Hızır Paşa'nın Üsküdar'a geçtiğine dair rastlanan bir kayıt var.

Köprülü, Pir Sultan'a ait makalesinde 16. ve 17. asırlarda yaşamış birçok Hızır Paşa'lar arasından, şairle ilgili olanın tespitinin şimdilik imkânsız olduğunu aktarır. *Sicill-i Osmanî*'de adı geçenler arasında I. Ahmed zamanında hayatta bulunanlar iki şahsiyettir. İlki, 1583/84'te Van Beylerbeyi ardından Konya Beylerbeyi, 1602'de Tuna muhafızı,1605/6'da Budin muhafızı olan ve 1607/8'de ölen Hızır Paşa'dır. *Sicill-i Osmanî*, bunun 1607'de Üsküdar'a memur olduğunu kaydeder. *Naima*'da, Bursa'daki eşkıyayı tutmak için Üsküdar'a geçtiği haber verilen Hızır Paşa ile bu, aynı kişi olmalıdır. Diğer bir Hızır Paşa ise, Kapucubaşı, akabinde Vidin valisi olmuş, 1621'de Leh Muharebesi'nde bulunmuş bürokrattır. Görülüyor ki bu iki şahsın Sivas'taki Kızılbaş hareketiyle ilgileri bulunduğuna dair bir kayıt yok. Ayrıca önemli bir problem de Sivas'ın köyünde doğan bir çocuğun yahut o civarda yetişen

bir gencin Paşa olabilmesi sürecidir. Hızır Paşa'lar anılırken; görev yaptıkları makam ve bölgeler de aktarılır. Fatih devri itibariyle bu görevler; devşirme kökenlilere sarayda aldıkları eğitimden sonra verilen payelerdir. Hızır'ın Sivas bölgesinde Pir Sultan'ın yanında ona kulluk edip daha sonra Paşa olması menkıbenin bir motifi olsa gerektir.

KRONOLOJİK HATALAR

Sicill-i Osmani'nin kaydettiği Hızır Paşalardan biri de 1551-1568 arasında yaşamış, memuriyet yılları Kanuni'nin saltanatı zamanına rastlayan görevlidir. Bu Hızır Paşa, Köstendil, Şam, Bağdat Beylerbeyi olmuştur. Öteki üç Hızır Paşa ise III. Murad ve III. Mehmed'in saltanatları sırasında vali ve beylerbeyilik makamlarında bulunmuş olan şahıslardır. Bunların hiçbirinin, Pir Sultan'ın muazzam dörtlüklerinde bahsettiği ve rivayetlere konu olan Hızır Paşa olduğuna dair bir kayda rastlanmaz. Pir Sultan'ı astıran Hızır Paşa'nın kim olduğu problemi olduğu gibi yerinde duruyor. Büyük bir tahminle diyebiliriz ki tespit etmeye çalıştığımız Hızır Paşa, Kanuni devri devlet adamlarındandır. Çünkü kayıtlarda bizi bu hükme vardıran işaretler mevcut. Pir Sultan'ın şiirlerine konu ettiği 'Şah'ın, 'Şah Tahmasb' olduğuna dair verilen bazı ipuçları var. Yavuz ile Şah İsmail arasında geçen ve Safevî Şahı'nın hezimeti ile neticelenen mücadeleler, bu iki hükümdarın ölümlerinden sonra yeniden canlanmış ve 16. asır boyunca sürüp gitmiştir. Yalnız bu kavga; Yavuz ile Şah İsmail arasında yapıldığı gibi bir meydan muharebesi şeklinde değil uzun yıllara yayılan bir mücadele görünümündedir. Safevî Şahı'nın barış zamanlarında dahi Anadolu'da Şah İsmail zamanında başlamış olan Kızılbaş hareketini

canlı tutması neticesinde iki devlet arasında gerginlik daima devam etmiştir.

Sultan Süleyman, İran'a karşı 1534'te Bağdat'ın alınmasıyla sona eren bir sefer yaptı. Bağdat; bilindiği gibi Akkoyunlulardan Şah İsmail'e geçmiş ve Osmanlılar tarafından ilk defa bu tarihte İran Şahı Tahmasb zamanında zapt edilmişti. Ancak çatışma ve savaşlar bir türlü bitmedi 1548'te Osmanlı kuvvetleri, Safevîlerin elindeki Van'a girdiler. Ancak her zaman olduğu gibi mevsim ilerleyip; Osmanlılar huduttan kuvvetlerini çeker çekmez Tahmasb, Adilcevaz, Muş ve Ahlat'ı ele geçirmiştir. Bu hamle Kars'ı almak üzere yola çıkan Osmanlı ordusunu da bozmuş ve Safevîler Kemah'a kadar ilerlemiştir. Kemah yakınlarında Safevîler Çerkez Osman Paşa kuvvetlerine mağlup olmuşlardı. 1549-1551 yılları arasında Tahmasb, Osmanlıların geri aldıkları Erciş, Ahlat, Adilcevaz kalelerini tekrar ele geçirmek maksadıyla Anadolu'ya girdi. 1552'de Erciş halkı, Safevîler ile anlaşarak şehri teslim etti. Adilcevaz'daki Osmanlı kumandanı şehri müdafaa ettiyse de Ahlat da Erciş gibi Şah'ın kuvvetlerine teslim oldu. Şah'ın oğlu İsmail Mirza, Ahlat'tan Erzurum'a yürüdü. Erzurum kumandanı İskender Paşa'yı pusuya düşürüp ordusunu dağıttı. Trabzon, Malatya, Bozok, Karahisar Beyleri savaş meydanında can verdiler.

Bu olağanüstü hâl üzerine Sultan Süleyman, Safevîlere bir sefer daha yapma kararını verdi. 1554 yazında Kars'a vardı ve buradan Tahmasb'a harp ilanını bildiren mektubunu yolladı. Temmuz ayında padişah Arpaçay'a gittiği sırada Şah Tahmasb kuvvetleri, Karaman askerini pusuya düşürüp mağlup etti. Şah, Lûr dağlarına çekilirken; Süleyman, harap edilmiş bir memlekette kıtlık içinde bunalmak korkusuyla

kuvvetlerine çekilme emri vermek zorunda kaldı. Bunun üzerine Tahmasb padişaha bir mektup yolladı. Burada memleketin harap olması, Kars ve çevresinin hem Safevî hem de Osmanlı ordusunun tahrip etmesi Şah'ı oldukça kızdırmış ve onu intikam alacağını söylemeye itmiştir. Ancak mektupta aynı zamanda sulh da isteyen bir tavır vardı. Nitekim 1555 yılı Mayıs'ında Osmanlılar ve Safevîler bir barış antlaşması imzaladı. Böylece iki hükümdar da Mehdi olmadığını anlamıştı. İşte Şah İsmail ve Yavuz Selim mücadelesinden sonra İran-Osmanlı harplerinin yirmi yıllık savaş safhasını bu anlaşmazlık zamanı teşkil eder. El değiştiren şehirler, zaman zaman ordular arasında yaşanan çatışmalar, Anadolu'da Safevî tahriklerinin günden güne alevlenmesi bu mücadele tarihinin ana karakterini verir.

ŞAH, RUM'A YÜRÜRKEN...

Pir Sultan Abdal'ın ve bu asırda yaşamış başka şairlerin şiirlerinde bu kavganın havası vardır. 'Kurtarıcı' diye vasıflandırılan Şah'ın gelmesini bekleyiş, Osmanlı hükümetinin siyasetine isyan, İran Şahı'na maddi-manevi tam bağlılık, bütün bunlar o devrin atmosferine uygundur. Pir Sultan'ın yazdığı "Şah'ın Urum üstüne yürüyüşü"nden Şah Tahmasb'ın 1548-1551 yılları arasında Anadolu'ya yaptığı akınlar kastedilmiş olsa gerek. Şah kuvvetlerinin 1548'de Kemah'a kadar ilerlemiş olmaları herhalde Anadolu Kızılbaşlarına artık Şah'ın kendilerini kurtarmaya geldiğini müjdeleyen bir hâdise, büyük bir olay olarak algılanabilirdi. İşte, bu şiirde Abdülbaki Gölpınarlı'nın işaret ettiği gibi esasen "koca Haydar torunu" diye Şah Tahmasb belirtilir. Bu şiirler, "Şah'ın Rum'a yürümesi" ve "yeryüzünü kırmızı taçların" bürümesi, artık zamanın

geldiğini bildiren ümit dolu sözler olarak yer almıştır. Hatta bunlardan bir tanesinde Şah'ın İstanbul tahtına geçmesi bile beklenmiştir. İşte, böylesi bir zaman diliminde Pir Sultan'ın şiirlerinde, Sivas taraflarında iştirak ettiği belki de baş olduğu ayaklanma hareketine dair ipuçları toplayabiliyoruz. Abdal'ın dörtlüklerinde, düşmanların saraylarını bozmaya teşvik eden, ihtilal belgesini andıran bölümler vardır. Şair, artık bekleme zamanının bittiğini dörtlüklerinde açıkça aktarır.

Sonuç olarak Pir Sultan Abdal'ın 17. asır başlarında ve I. Ahmed zamanında değil, bu tarihten elli yıl kadar evvel Şah Tahmasb ve Kanuni Süleyman devrinde yaşadığı ve astırıldığı neticesini çıkarabiliriz. Araştırmalarda, bizzat Pir Sultan'ın şiirlerindeki ifadeler ve bu devrin tarihî olayları arasındaki uygunluk, bizi bu hükme varmaya götürüyor. Pir Sultan, Anadolu'da, Şah İsmail'in nüfuzunu yeniden canlandırmak isteyen; hatta bir, iki defa Anadolu'ya girmiş kuvvetli bir Şah'tan bahseder. Bu Şah, yukarıda da anlattığımız gibi Tahmasb'tır. Çünkü sadece Şah Tahmasb babası İsmail gibi Anadolu'ya karşı taarruz hâlindedir. Bu hücum, yirmi yıllık gibi uzun bir zamana yayıldığından ötürü şairler, şiirler, deyişler, dörtlükler Kızılbaş ahaliyi derinden etkilemiş ve büyük bir yankı uyandırmıştır. Fakat bu muhabbet, Pir Sultan Abdal'ın hayatına mâl olmuştur. Evet, Alevi (Kızılbaş) ve Bektaşiler için yedi büyük ozandan biri kabul edilen Pir Sultan Abdal, Şah Hatayî'den sonra bütün asırların en kudretli halk şairidir.

KAYNAKÇA

ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Pir Sultan Abdal*, Çolpan Kitap, Ankara 2020.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017.

HAKYEMEZ, Cemil, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

İDRİS-Î BİDLİSÎ, *Selim Şah-Nâme*, Haz. Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara 2016.

MELİKOFF, İrene, *Kırkların Cemi'nde*, Çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul 2011.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi / Makaleler-Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

SAVORY, Roger, *Safeviler Devrinde İran*, Çev. Özgür Kolçak, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2021.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KEHANET VE SAFEVÎ'DEN OSMANLI'YA KAÇAN BİR KÂHİN: HAYDAR REMMAL

Kehanet; gaipten haber vermek ve gelecekte olan şeyi söylemek demek kısaca. Hemen bütün kültürlerde olduğu gibi, Türk kültüründe de ciddi bir şekilde hayatın içindedir. İnsan, yüzyıllardır çeşitli işlerinin nasıl sonuçlanacağı, geleceğin kendisine neler getireceğini merak etmiştir. Taht sahipleri de ne kadar süre hükmedeceklerini, ne zaman savaşa gidilmesi gerektiğini, bir ibadethane yaptırırken; uygun zamanın ne olduğunu öğrenebilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu yollara fal, kehanet ve astroloji gibi adlar verilir. Aramice ve İbranicede ise "kâhânâ" ve "kohen" kökünden türeyen kehanet kelimesi Tevrat geleneğini benimsemiş kültürlerde, doğrudan tanrısal bildiri olarak kabul edilir. Fal bireysel bir çıkarım olarak kabul edilir. Arapça olan fal sözcüğü temelde baht, talih anlayışı üzerine kurulan kişisel sonuçlar taşır. Kehanetin ise toplumsal bir olgu olduğunu söylemek uygun düşer; kehanet toplumu kapsar, kolektif anlamlar ifade eder. Türk kültüründe kehanet ve fal sözcükleri yalnızca Arap kaynaklı değildir. Orhun Abideleri'nde bir kağan adı olarak

geçen "böğü" kelimesi ve Türklerin ilk fal kitabı olan *Irk Bitig*'teki 'ırk' sözcüğü, kehanet ve falın Türkçe karşılıklarıdır. Bu kelimeler, aynı zamanda 'bilgelik' anlamı da taşırlar. Bu kelimelerden bögünün Moğolcada şaman ve kam anlamı taşıdığını; günümüz Türkçesinde kullanılan "sav" sözcüğünün, Proto-Türkçe dönemde karşılığı olarak 'saba'nın, Proto-Tunguzcada 'işaret, kehanet' anlamlarına geldiğini de belirtmek gerekir.

12 HAYVANLI TÜRK TAKVİMİ

Irk Bitig, çeşitli görüngülere ve hayvan kültüne dayanır. Bu hayvan kültü "12 hayvanlı Türk Takvimi" bağlamında ele alınır ve eserin Türk kültür tarihine dair arkaik bilgiler içerdiği kabul edilir. 9. yüzyıldan kalma eski Türk runik yazısı ile kitap biçiminde yazılmış ve bize kadar gelebilmiş tek eski Türkçe yapıttır. Kitap, 65 kısa falın yine kısa yorumları ve bir hatimeden oluşur. 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nden bahseden ilk kaynak Orhun Abideleri olarak bilinse de I. Göktürk Kağanlığından kalan Soğdca yazılmış "Bugut Yazıtı", konu hakkındaki en eski kaynaktır. 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne dair ülkemizde yayımlanmış ilk eser, Osman Turan'a aittir. Bu çalışma; *Divânü Lugâti't-Türk*, Nasirüddin Tûsî'nin *Ahkâm-ı Sâl-i Türkân*, Abdüllah Yezdî'nin *Tuhfetü'l-Müneccimîn* metinlerine ve ülkemizde büyük çoğunluğu neşredilmemiş pek çok risaleye dayanır.

Güneş esasına göre düzenlenmiş olan 12 Hayvanlı Türk Takvimi, 365 gün, 5 saat, 50 dakika ve 57 saniyedir. Milattan sonra Şansı eyaletine yerleşen Hunlar kanalıyla Çin'e yayılan takvim; Türk, Çin, Moğol, Vietnam, Siyam, Mançu, Japonya gibi Asya ülkelerinde görülür. Yine Babür ve Safevîler gibi

farklı coğrafyalarda yer alan Türk devletleri ve komşu ülkelerin takvim sistemi olarak kullanılmıştır. 12 Hayvanlı Türk Takvimi, astrolojik-astronomik veriler ihtiva eder ve yıldan yıla verilen kehanetler, genelleştirilmiş bir şekilde sıralanır. 12'lik yıl sistemi, her yıl için çeşitli hükümler barındırır.

Başta Altay ve Tuva Türkleri olmak üzere Türk destanlarında çok sık görülen geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekten haber veren "sudur" kitaplarını da yine anmamız gerekir. Altay Türkçesinde kehanet anlamına gelen "sudur" kelimesini başa alan kitaplar ve bu kelime bugün ülkemizde neredeyse unutulmuş, İslâm'ın Türkler arasında kabul edilmesiyle yerini "melheme", "falnâme", "yıldıznâme" ve "cifr" literatürüne bırakmıştır.

KIYAMET YAZILARI...

Ay ve güneş tutulması, yeni ayın görünmesi, yıldız kayması gibi gökyüzü olaylarıyla şiddetli yağmur, fırtına, deprem gibi birtakım tabiat olaylarından hareketle gelecekte meydana gelebilecek gelişmelerden haber vermeyi amaçlayan kehanet içerikli türlerden biridir melhemeler. Bunlar; tabiatta meydana gelen bir kısım döngüsel olaydan mütevellit, tarım ve hayvancılık merkezli kehanetleri içeren, yine doğa olayları ekseninde geleceğe dair genelde felaket haberlerinin olduğu ancak az da olsa olumlu kehanetlerin de yer aldığı eserlerdir. "Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alametlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden terim. Ağır zayiat ve bozgunla neticelenen savaş ve fitne anında çıkan büyük karışıklık, bu olayların gerçekleştiği yer." manalarına gelir, melheme, mehleme, mülhime, mülheme ya da melhame.

Bu eserler, Süryani kaynaklarından Arapçaya, Arapçadan Farsçaya oradan da Türkçeye çevrilmiştir. Türkçedeki melhemelerin çoğu 12. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu sarayında müneccimlik yapan Ebu Hübeys'in *Usulü'l-Melahim* adını taşıyan Farsça eserine dayanır. Melheme türünün, Danyal Peygamber ve kehanetlerine dayanan bir gelenek olduğu ifade edilebilir. Kimi kaynaklara göre Danyal Peygamber ve onun kehanetleri, İbranîlerin efsanelerine ve folkloruna bağlı olarak oluşmuştur. Yahudiler tarafından Peygamber olarak kabul edilmeyen Danyal'ın kitabı da yalnızca kutsal bir metin gibi kabul edilir. İsrail peygamberlerinden Hz. Davud neslinden gelen Danyal Peygamber çocukluğunda, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldıran, Kudüs ve Süleyman mabedini tahrip eden Nebukadnezar tarafından esir alınarak Babil'e getirilmiş, sarayda büyütülmüştür. Sarayda hükümdarın resmine secde etmediği için aslanlara atılmıştır. Bu esaretten kurtulan Danyal Peygamber, Babil kralının ölümünden sonra Hz. Üzeyir ile beraber Kudüs'e gönderilmiş ve Süse şehrinde hayatını kaybetmiştir.

DANYAL PEYGAMBER: RÜYA TABİRCİLERİNİN ÜSTADI

Hz. Danyal, rüya tabircilerinin üstadı sayılır. Yazdıkları (yazılanlar); İskender'in İran'ı fethini, imparatorluğun bölünmesini, Antiochus'un yükselmesini ve çöküşünü, İsrail'in kurtuluşunu ve gelecekteki ihtişamını da teferruatlı olarak ele alır. Ancak Danyal Peygamber hakkındaki rivayetlerin, ona izafe edilen metinlerin bir kısmının masal ve efsanelerle iç içe geçtiğini belirtmek gerekir. Türk ve İslâm kültürüne kehanetleriyle dâhil olan Danyal Peygamber, Şâlebî gibi

bazı âlimlerce o 'resul olmayan bir nebî' olarak tanıtılmış, tarih kitapları kaleme alan bazı âlimler tarafından kehanetleri eserlerine konu olmuştur. Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde Danyal'in ne ismi ne de kendisiyle ilgili herhangi bir bilgi yer alır. Danyal, diğer İslâmî kaynaklarda mürsel olmayan nebî ve bir bilge kişi (hakîm) olarak takdim edilir ve hayatıyla ilgili Kitâb-ı Mukaddes'ten kaynaklanan bazı rivayetler nakledilir. Taberî, eserinde onun bin ölüyü dirilttiğini, on kişiyle birlikte Nebukadnezar tarafından aslanlara atıldığında bir meleğin eliyle kurtulduğunu, Hz. İsa'nın gelişini, kimin kaç yıl hükümdarlık edeceğini bildirmesi gibi diğer alametleriyle kaydetmiştir.

Anlatıları arasında, Hz. Yusuf gibi iyi bir rüya tabircisi olduğu ve Nebukadnezar'ın rüyalarını yorumladığı, Hz. Âdem'e bildirilen peygamberlerin yüzlerinin ipeğe nakşedilmesi de vardır. Gelibolulu Mustafa Âli'nin eserinde onun yer alması oldukça önemlidir. *Miratü'l-Avâlim* adlı eserde; Allah, Nuh Tufanı da dâhil olmak üzere kâinatın birtakım sırlarını Hz. Adem'e bildirmiştir. O, bu sırları levhalar üzerine yazmış ve tufandan korumak maksadıyla çelik sandıkta bir mağaraya saklamıştır. Sandık her sene açılır ve levhalardaki bilgilere talip olanlar okurlarmış. Bu durum Danyal zamanına kadar devam etmiştir. Danyal Peygamber zamanında, bu ilme oldukça rağbet edilmiş ve o da İsrailli âlimlerden yetişmiş olanları yanına alarak sabahtan akşama kadar levhalardaki bilgileri yazmışlardır. Onlar öldüklerinde de bu bilgiler varislerine aktarılmıştır. Bu malumat, daha sonra Yesrib isminde bir vezirin eline geçmiş, o da levhalardan çıkarılan bilgilerden istifade ederek bir 'melheme' yazmıştır. Öldükten sonra da

yazmış olduğu kitap, kendisiyle beraber gömülmüş, ancak Hz. Osman vezirin kabrini bulup kitabı çıkarmıştır.

Gelibolulu Mustafa'nın kaydettiği bu kıssa, melheme geleneği ve kehanet literatürü hakkında Osmanlı zihin dünyasını anlama bakımından oldukça önemlidir. Hz. Ömer tarafından Sus şehrinin kuşatılıp alınmasıyla mezarı bulunan Danyal Peygamberin, yağmur yağdırması için buraya gömülmüş olduğu kaydedilmiştir. Hz. Ömer, Danyal'ın peygamberlere mahsus gömülmesini istemiştir. Danyal'ın kehanetleri, 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve daha sonra saray müneccimleriyle hazırlanan takvimler ile benzeşir. Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul Atatürk Kitaplığı gibi çeşitli kütüphane ve özel koleksiyonlarda çok çeşitli melheme örnekleri bulunmakta ve Hz. Danyal bu metinlerde anılmaktadır.

FAL'IN ÖYKÜSÜ...

Geleceği öğrenme merakı evreni anlamlandırma çabasının bir parçası. İnsan fıtratının bir gereği olan bu merak, eski zamanlardan bugüne, kürek kemiğinden ateşe, su falından kahve falına, bakladan el falına, kuşların uçma biçiminden kutsal kitaplara kadar pek çok unsur ve nesnenin kehanet aracı olarak kullanılması sonucunu doğurmuştur. "Fal baktırmak, iptidai Şamanizm'in bütün kişioğlunun ruhunda bıraktığı ve tedavisi kabil olmayan hastalıklardan biridir." der Abdülkadir İnan. Hekim, büyücü, din adamı, ozan gibi pek çok vasfı kendinde toplayan şamanın, kahinlik sıfatı da taşıdığı, en eski devirlerden beri Türkler arasında kehanetin ve falın olduğu bilinir. Cahiliye devri Araplar arasında da yaygın olan fal, İslâm dinine geçildikten sonra da devam etmiştir. Kökeni Mezopotamya olarak tahmin edilen ve Babil

döneminde Yunanca ve Sanskritçeye uyarlanan fal metinleri, Batı Avrupa'dan Çin'e yayılmış, böylece antik çağlardan Orta Çağ'a ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kitapların Latince, Yunanca, İbranice, Süryanice, Arapça, Farsça gibi dillerde bilinen birçok çeşidi vardır. Akadlar döneminde geliştirilen birtakım fal teknikleri, daha sonra bütün Asya ve Akdeniz bölgelerinde uygulama alanı bulmuştur. Kullanılan tekniklerin çeşitliliği ve günümüze kadar ulaşan yazılı belgelerin çokluğu, bu tür işlerin bütün sosyal tabakalarda yaygın olduğunu gösterir.

Fal; etnolojik bir terim olarak özellikle gayb, gelecek ve insan karakteri hakkında bilgi verme amacı taşıyan bütün esrarengiz faaliyetleri ifade eden bir kelimedir. Anadolu'da bu türün en eski örneklerinden biri, Arapça yazılan daha sonra Farsçaya çevrilen, 1421-1451 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen *Fâlnâme* adlı eserdir.

GELECEK, BİLİNİR Mİ?

Geleceği fal kitaplarından okumaya çalışan kimse, bir dileğinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, gelecekte mutlu olup olmayacağı, başlayacağı bir işin uğurlu olup olmayacağı, hastaysa iyileşip iyileşmeyeceği, doğacak bebeğinin kız mı yoksa erkek mi olacağı, çıkılacak seferin hayır mı şer mi olacağı, düşmana galip gelinip gelinemeyeceği, aşkta muvaffak olunup olunamayacağı vb. gibi meselelerle fal talebinde bulunur. Söz konusu çerçeve sorular ve bu soruların işaret ettikleri muhtemel cevaplar, fal metinlerinin kurgusunu oluşturur. Kahve, su, remil, gibi şekiller ve nesnelerin yorumlanmasıyla bakılan fallardan bu hâliyle farklılık arz eder. *Yıldızname* ise gayb âleminin karanlığa ışık tutan parlak gök cisimlerinin

eğiticilik ve yol göstericilik vasfını dikkate almıştır. Mezopotamyalılara göre yıldızlar göğün yazıları idi. Onlar, milletlerin ve insanların kaderinin orada yazılı olduğuna inandıkları için bu konuda bir yorum şekli geliştirmişlerdi. Gökyüzü ile yeryüzü olayları arasındaki münasebetle ilgili gözlemler astrolojik kodlar hâlinde belirlenmiştir. İnsanlar, hayata dair pek çok olayı yorumlamak için bu kodlardan faydalanırdı. Son yıllarda birçok kütüphanede el yazması hâlinde, resimli veya resimsiz *falnâme* ve *yıldıznâme* nüshaları, sanat tarihçileri tarafından birçok kitap ve makaleye konu oluyor.

BÜTÜN SIRLAR HAZRETİ ALİ'DE CEM OLDU!

Ancak sufilerin ve halkın yaygın olarak ilgilendiği, bugün ismi çok bilinmese de cifir yahut cifr olarak karşımıza çıkan bir tür daha vardır. Gayba duyulan merak, İslâm dünyasında ve bilhassa Şia'da 'cifir' kavramının sıkça işlenmesini doğurmuştur. Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt mensuplarına emanet ettiği iddia edilen gizemli bilgiler, pek çok Şii mutasavvıfın dikkatini çekmiştir. Bunun neticesinde genellikle Hz. Ali'ye ve Cafer-i Sadık'a ait olduğu söylenen eserlerden hareketle geleceğin bilineceği düşünülmüştür.

Kelime anlamı itibariyle "sütten kesilmiş kuzu, oğlak; içi taşla örülmemiş geniş kuyu" anlamlarına gelen cifr/cifir sözcüğünün aslı "cefr"dir. Yalnızca Ehl-i Beyt'e ait olduğu söylenen bu ilim, Türklerin hükmettikleri coğrafya itibariyle inanç hayatı için çok önemlidir. Zira Hz. Muhammed tarafından kendisinden sonra gelecek olan imamlardan Cafer Sadık başta olmak üzere 12 İmam'a verilmesi için Hz. Ali'ye emanet edilen, kıyamete kadar meydana gelecek bütün dinî ve siyasi olayların, bilgilerin ve sırların 28 harf vasıtasıyla

çözüldüğüne inanılan bir ilim bu. Bu eserler, ancak Ehl-i Beyt'e mensup imamlarca veya ahir zamanda gelmesi beklenen Mehdi tarafından çözülebilecek rumuzlarla doludur. Gaybın yalnızca Allah tarafından bilinebileceği açık olarak bildirilmesine rağmen Şia'nın ve tesirindeki tasavvufi grupların etkisiyle cifrin geleceği bilmenin dolaylı yolu olduğunu toplum bir şekilde kabul etmiştir.

Cifr ilminin yalnızca ehli tarafından anlaşılabileceği, yazma cifir metinlerinin tümünde dile getirilen bir durumdur. Hatta söz konusu bilginin ehil olmayanlara açıklanması kınanacak bir davranıştır. Kanuni döneminde kıyamet senaryolarının el kitabı mahiyetinde olan ve Remmal Haydar'ın başucu eserlerinden Abdurrahman el- Bistâmî'nin eseri *Miftâhu'l-cifri'l-câmi*'de de bu konunun ısrarla dile getirildiği cümleler yer alır. Cifir metinlerinin nispet edildiği iki isim Hz. Ali ve Cafer-i Sadık özellikle Şiilerce daha sonra Alevi-Bektaşiler ve bazı tasavvuf ekollerinde oldukça önemsenmiştir. İnanışa göre Hz. Ali'nin *el-Cifr* ve *el-Câmia* adlı iki eseri bulunuyor. Bunların içinde de önceki kutsal kitapların özü ile kıyamete kadar gerçekleşecek olan hadiseler, sorunlar ve çözümleri yer alır. Ancak bu eserler, sadece Ehl-i Beyt imamlarınca çözülebilir. Diğer bazı kaynaklara göre ise söz konusu kitapları yazarak cifir ilmini kuran Cafer Sadık'tır. Ona *el-cefrü'l-ahmer* (kırmızı deriden yapılmış torba) ile *el-cefrü'l-ebyaz* (beyaz deriden yapılmış torba) şeklinde iki cifir nispet edilir. Bunların ilkinde, Hz. Peygamberin silahı, ikincisinde ise Zebur, Tevrat, İncil ve Hz. İbrahim'e verilen suhuf ile helal ve harama dair bütün bilgilerin bulunduğu rivayet edilir. İbn Haldun *Mukaddime*'sinde Cafer Sadık'a mâl edilen bu kitabı Kindî'nin deşifre ederek Abbasiler za-

manında yaşanan olayları ve Abbasi Devleti'nin yıkılışını saptadığını belirtir. İbn Haldun'a göre bu kitap; Hülâgü'nün Bağdat Kütüphanesi'ndeki kitapları Dicle nehrine atması sonucu yok olmuştur. Ancak Afrika'da bu kitabın bir parçasının bulunduğu ve *Küçük Cifr* adıyla anıldığı rivayet edilir.

Günümüzde sözdebilim (pseudoscience) alanının belki de bir uğraşı olan bu metinler, Türk kültüründe ve Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük rağbet görmüş, kitleler tarafından muteber bir bilgi alanı olarak kendisine yer edinmiştir. Yine fal kültürü ve pratikleri Türk kültüründe izleri silinmemiş, bilakis İslâm dini ile yepyeni bir çehreye bürünmüştür. Kıyamet anlatıları zamanın ruhuna uygun Avrupa, Orta Doğu, Hicaz, Afrika ve Anadolu'da kendine geniş bir alan bulmuş, günümüze onlarca anlatı ve metni bize bırakmıştır. Bu metinlerin ışığında, günümüzde milyonlarca inanan, Mesih'i, Mehdi'yi hâlâ beklemektedir.

SAFEVÎ SARAYI'NDAN OSMANLI SARAYI'NA BİR KÂHİNİN HİKÂYESİ

Geçmişten gelen kıyametçi düşünceye ait tasavvurlar, 15 ve 16. yüzyıllarda zirve yaptı. Mısır, Suriye ve Hicaz'ın fethi sonrası Osmanlı sultanları "Hadimü'l- Haremeyni'ş-Şerefeyn" gibi dinî unvanları ön plana çıkarıp, İslâm dünyasının liderliğine soyunurken, Avrupa'da en büyük rakip Şarlken'in şahsında birçok toprağın birleşmesi, Hristiyan dünyasını tek bir hükümdar altında bir araya getirme projelerini ortaya çıkardı. 16. yüzyılın yaygın kıyametçi düşünce akımları, her iki hükümdarın da kıyametten önce gelecek son dünya hükümdarı olduğu yönünde inançlarını da beslemiştir.

Hicri 1000 yılının yaklaşmasının da etkisiyle, Osmanlı entelektüelleri Sultan Süleyman'ı İslâm dünyasının 'müceddid'i olarak lanse etmeye başlamışlardır. Özellikle saltanatının ilk yirmi yılında Süleyman, yaklaşan kıyametten önce hak dini yayacak ve tüm dünyayı yönetecek hükümdar olarak görülüyordu. Şarlken ile olan rekabeti de bu şekilde değerlendirilmeliydi; onu mağlup edip İslâm'ı muzaffer kılacak olan Mehdi (Mehdi-yi sâhib-zamân/ Mehdi-yi âhirü'z-zaman) Osmanlı hanedanının bu onuncu sultanından başkası olamazdı. Celalzâde eserinde Kanuni için nasıl bir portre çiziyorsa, Şarlken'in Şansölyesi Gattinara da efendisi için benzer bir 'evrensel hükümdarlık' modeli resmediyordu. Buna göre, Mesih İsa'nın 1000 yıl sürecek imparatorluğundan önce gelecek ve Kudüs'ü fethedecek hükümdar Şarlken'den başkası değildi. Onun imparator olarak seçilmesi, *sacrum imperium*, yani Kutsal İmparatorluk'un ihyası anlamına gelmekteydi. Bu durum, 15. ve 16. yüzyıllar Safevî ve Babürlü Türk İmparatorluklarında olduğu gibi, Osmanlı'da da 1000. Yıl karmaşasının yaşandığı bir dönem oldu. Anadolu'da vahiy aldığını iddia eden Mehdiler görünmeye başladı. Bunlar çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerle gayri memnun kesimleri; tımarlıları, köylüleri, çiftçileri arkalarına alarak özellikle Rum, Karaman, Bozok gibi Anadolu'nun çekirdeği olan eyalet ve sancaklarda büyük isyanlar çıkardılar. Üstelik bu hareketlerin bazılarını Allah ve Hz. Ali'nin kendisinde zuhur ettiğini söyleyen ve Mehdi teolojisini silahlı eyleme dönüştürerek devlet kurmayı başaran Şah İsmail adına çıkartıyorlardı.

Giderek artan 'fiten edebiyatı'nın ve geçmişten gelen kıyamet literatürünün katkısı, Süleyman'ın Osmanlı Sarayı'nda kıyametle bağlantılı, yeni bir unvan almasına sebep oldu:

Sahib-i Kıran (kavuşumların efendisi). Bu sıfat, kökleri Ebû Ma'şer'in kavuşum astrolojisine kadar uzanan, saygı uyandıran bir ifade olmasına rağmen, 16. yüzyıl ortalarından sonlarına kadarki dönemde Osmanlı padişahları için kullanılan tipik bir san hâline geldi. Bu terim, Jüpiter ve Satürn'ün birleşimiyle ilgili bir ifade olsa da 'Kavuşumun Efendisi' şeklindeki tercümesi daha geniş anlamlar içeriyor şüphesiz. Bu ifade; bir hükümdar, peygamber ya da karizmatik bir önder için kullanıldığında kast edilen, sıradan (her yirmi yılda bir gerçekleşen) bir kavuşum olamazdı. Bu, daha nadir meydana gelen ve sıra dışı bir kavuşumdur. Yani ya 240 yılda ya da 960 yılda bir meydana gelen bir kavuşumdur akla gelen.

1000. YILA ÖZEL KİMLİK!

İşte Süleyman'ın böyle bir unvanı alabilecek kişi olarak görülmesi, günümüzde Cornell Fleischer dışında kimsenin pek ilgisini çekmeyen apokaliptik eserler, konuşmalar ve söylenceler damarını ortaya çıkardı. II. Mehmet ve Şah İsmail'i yenmeyi başaran Yavuz Sultan Selim de bu sanlarla anılmıştır; ancak Süleyman zamanı başkaydı. Bininci yıl rehberlerinin, kehanetlerinin ve yakıştırmaların oluşturduğu etkinin en üst seviyeye ulaştığı dönem, Süleyman'ın saltanatının ilk yarısıydı. Bahis konusu olan kehanet metinleri, bu dönemde birkaç isim ve eseri etrafında döndü. İlki Abdurrahman Bistâmî ve eseri *Miftâhu'l-cifri'l-câmi* idi. Bu, 14. ve 15. yüzyıllarda yaşanan kıyamet alametlerinin bir derlemesi olan kitap ve Süleyman'ın 1000. Yıla özel kimlik edinmesinin arkasındaki başlıca ilham kaynağıydı. Bistâmî, kıyamet temaları konusunda bir otoriteydi. İkinci yazarsa, iyi tanınmayan bir hâkim olan Mevlânâ İsa'ydı. *Camiü'l-Meknunat* adlı tarih kitabının 1539 ile 1543

arasında çıkan üç versiyonunda da o dönemdeki apokaliptik eğilimi yansıtmıştır. Çalışmasında iki hükümdarın -Süleyman ve Şarlken- Sahib-i Kıran ve ilahi görevle gelen 'Son Dünya İmparatoru' oldukları yönündeki iddiaları incelemiştir. Ancak takvim konusunda yaptığı hatalar sebebiyle büyük kavuşum süresini yanlış hesaplamıştı. Yine de çok tutan eseri zamanın atmosferini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Sultan Süleyman'ın sarayındaki dünyanın sonunun gelmekte olduğunu haber veren üçüncü kişi, Safevî İran'ından gelen bir sığınmacı olan Haydar Remmal'di. Süleyman'ın Habsburg (V. Charles yahut Şarlken) ve Safevî (Şah İsmail - Şah Tahmasb) rakipleri ile arasındaki hararetli yarış bağlamında, Binyıl'ın imparatorluğunun çok yakın olması ihtimali üzerinde giderek daha fazla odaklanan kehanet metinlerinin yazılışı ve dolaşımı 1530'larda zirveye ulaştı. Bu döneme dair kehanet tarihi oluşturma çabasının en önemli halkalarından biri Süleyman'ın sarayındaki siyasi aktörlerden biridir. Aynı zamanda kıyamet kehanetleri kurgulayan, sahip olduğu öneme ve uzun süre Sultan'ın yakınında bulunmuş olmasına rağmen Osmanlı anlatı ve biyografi kaynaklarının neredeyse hepsinin, muhtemelen kasten görmezden geldiği bir figür olan Remmal Haydar'ın karanlık öyküsüne uzanalım:

İSA'NIN İKİNCİ GELİŞİNDEN HEMEN SONRA...

Remmal'e dair ilk güvenilir yazılı kayıt, Sultan Süleyman için kendisinin "reml-i Danyal Peygamber" adıyla tabir ettiği uzunca bir yıllık tahmin hazırladığı 1535 ilkbaharında rastlar. Söz konusu tahminler, başka şeylerin yanı sıra Sultan'a hem sahib-kıran, yani ilahî takdirle dünya-fatihi, hem de sahib-zaman, yani çağın ruhanî önderi olduğu konusunda

güvence verir. Sultan'ın bu iki evrensel otoriteyi şahsında birleştirmiş olması kutbu'l aktab, yani ilahî hiyerarşinin kutuplarından olduğuna, Mehdi'nin zuhurundan ve "İsa'nın İkinci Gelişi"nden hemen önce evrenin onun hâkimiyetine gireceğine ve İslâm'ı bütün âleme yayacağına işaret eder. Remmal Haydar, Süleyman'ın kendi eskatolojik ermişlik kimliğine inanması ve bu kimliğin oluşumu hakkında bir fikir edinmek açısından önemlidir. Sarayda en vasıflı iki kişinin kendisi ve nişancı Celalzâde Mustafa olduğunu bir mektubunda belirtir. Sultan'a hitaben yazdığı bu mektupta; Safevî sarayında geçirdiği zaman içinde kendisinin reml kabiliyetinin son derece takdir gördüğünü, bu yüzden de dünyadaki bütün hükümdarların onu istediğini söyler. Ayrıca Şehzade Mustafa'nın masum olduğunu, onun öldürülmesine kanıt olan Safevî Hükümdarı Şah Tahmasb ile sözde irtibatının Rüstem'in oyunu olduğunu belirtir. Bu mektup ve olaylara hâkimiyeti Süleyman'ın onu önceden tanıdığının da işaretidir.

Tahmasb da Haydar'dan çok etkilenmiş, ilmini kıskanmış, bir yandan da ona bağımlı olmaktan korkmuştur ki ondan altı sene eğitim almıştır. Bu dersler, Tahmasb üzerinde derin ve kalıcı bir tesir bırakmış olacak ki, Vicenzo degli Alessandri kırk yıl kadar sonra Kazvin'deki Safevî Sarayı'nı ziyaret ettiğinde, Şah'ın on yıldır sarayından çıkmadığını, kadınların arasında inzivaya çekilerek; sürekli fal bakmayı tercih ettiğini söyler. Şah'ın baktığı fallar, doğru çıkarsa kadınlar onun Tanrı tarafından seçildiğini, ilahî ilhama nail, Tanrı'nın hakiki elçisi olduğunu söyleyerek ona övgüler yağdırıyorlardı. 1524'te Şah İsmail'in ölümünden sonra Haydar'ın Tebriz'deki işi zorlaştı. Henüz küçük yaşta olan Şah'ın üzerinde kontrol sağlamaya çalışan Kızılbaş emirlerinden bir hizip, Haydar'ı gizli Sünni

olmakla, fallarını artık Osmanlı sultanı olan Süleyman lehine okumakla itham ederek idam edilmesi için uğraşıyordu. Haydar'ı yok olmaktan koruyan tek şey İsmail'in Musullu dul eşi ve Tahmasb'ın neredeyse annesi olan Taclu Hanım ve onun tarafında yer alan emirlerin himayesi oldu. Haydar, *sonunda sanatını icra etmeyi* sürdüreceği Osmanlı Sarayı'na kaçtı. Tebriz'de Tahmasb'a hocalık yaptığı yıllar düşünülürse bu zamanın 1527-28 olduğu tahmin edilir.

Azerbaycan Karadağ kökenli Kızılbaş Haydar, dağınık referanslardan anlaşıldığı kadarıyla uzun ömrünü hâli vakti yerinde bir Osmanlı saraylısı olarak geçirdi. Tatar Pazarı'nda hatırı sayılır bir dirlik sahibi olduğundan hem seferlere katılıyor hem de İstanbul'un elit camiasının meclislerine devam ediyordu. Haydar gerek kökenleri gerek irtibatları sayesinde, Acem ve Safevî politikaları hakkında uzman olarak görülüyordu. Haydar'ın gizli kaleminden çıkan ürünlerden elimizde kalanların son ikisi Şah Tahmasb'la anlaşmakla itham edilen Şehzade Mustafa ve kısa süre önce Safevî topraklarına sığınmış olan Şehzade Bayezid ile ilgili raporlardır. 14. yüzyıldan Süleyman zamanına kadar yaşanan kıyamet alametlerinin bir derlemesi olan kitap *Miftâhu'l-cifri'l-câmi* başlıca eser, Süleyman'ın bininci yıla özel bir kimlik edinmesinin ardındaki başlıca ilham kaynağı olan kişi de yine Haydar'dı. Padişahın iktidarda bulunduğu dönemin hemen tamamında yanında müneccim olarak saray kadrosunda yer aldı. Haydar'ın yazıları, Süleyman'a yakınlığı ve sarayda uzun süre çalışan bir kişi olması, 15 ve 16. yüzyıllarda siyasi ve dinî kültürü yansıtan sağlam alt yapılardır.

EMPERYAL MEHDİ!

Sarayda hissedilen bu durum, dünyada diğer coğrafyalarda da güçlü ve önemli bir şekilde hissediliyordu. Süleyman, yaşamının son yıllarına kadar kendisinin Mehdi olduğuna çok büyük ihtimalle inanıyordu. Nihayetinde dünyanın sonuna dair fikirler, 1550 yılından itibaren kabuk değiştirmeye başladı. Viyana'nın düşmemesi, Safevîlerin Amasya'da tanınması gibi nedenlerin de etkisiyle kopmayan kıyamet anlatıları yerine, kanun alanında ve imparatorluk yönetiminde süreklilik oluşturma çabaları artık ön plandaydı.

Süleyman'ın ilk yirmi ile otuz yıllık saltanatının heyecanı, çok sesliliği, yenilikçi ve evrenselci hayalleri değişiyordu. Evrensel bir imparatorluk kurmanın imkansızlığını üç büyük imparatorluk da anlamıştı. 60 yaşlarında olan Süleyman'ın sağlığı kötüleşiyordu, oğullarını öldürmek zorunda kalmıştı ve onun da farkında olduğu gibi dünyanın tek hâkimi olamamıştı. Süleyman seferlerine devam etti elbette; ancak kendisine artık "Mehdi" denmiyordu. Zaten o da bunu istemiyordu. Saray resmi tarihçiliğine ait metinler ve *Süleymannâme*'ler buna en iyi örneği teşkil eder.

Remmal Haydar'a gelirsek; İbrahim Paşa gibi kudretli bir sadrazamın idamına bir şekilde adı karışmış, Sultan'ın en yakınında olmuş, seferlere çıkışın gün ve saatini, Süleymaniye Külliyesi'nin yapımına başlanacak zamanı belirlemiştir. Bir saraylı olarak kalmış; ancak 1550'li yıllara gelinirken kâhinden casusa indirgenmiş, Kanuni devrinin bitişini sessizlik içinde yaşamış ve sonunda kenara itilerek unutulmuştur.

CELALİ İSYANLARI VE İMPARATORLUKTAKİ AKİSLERİ

BİR DİZİ METİN ÜZERİNDEN CELALİ İSYANLARINA GENEL BİR BAKIŞ

"Celal'e mensup" anlamına gelen Celali tabiri, 16. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celal'le ilgili meselelerin ortak adıdır. Celali isyanları, başlangıçta Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şiî eğilimli Türkmen gruplarının- Safevîlerin de tahrikiyle- devlete başkaldırmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu hadise; 16. yüzyılın sonlarından itibaren bilançosu ağır bir dizi olayın tetikleyicisi olacaktır. Osmanlı devlet geleneği, bu isyanları "hurüc ale's-sultan" olarak değerlendirmiştir. Üzerinde karar birliğine varılmış olan bu kıyamın gidişatı hakkındaki malumat ise mevcut kaynakların takibi ve teyidi ile yapılabilmiştir.

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde polemik dolu ve oldukça karmaşık bir başkaldırı hareketinin tarihini, senkronize görüş sahibi araştırıcıların çalışmalarından istifade etmek suretiyle panoramik görüntüsünü, ihtiyatlı bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışacağım. İsyan hakkında bir

çözümleme yapmak, literatürdeki bilgileri tekrar etmekten öteye gitmeyeceği kanaatiyle, daha ziyade mevcut literatürün konu hakkında nasıl bir değerlendirme yaptığını ve ne gibi sonuçlara ulaştıklarını irdeleyeceğim.

Günümüz tarih yazımı, genellikle 16. yüzyıl sonuyla 17. yüzyıl başı Osmanlı tarihini, öncelikli olarak Anadolu'da ve daha küçük bir ölçekte Kuzey Suriye'de baş gösteren Celali isyanlarıyla ilişkilendirilen bir kriz dönemi olarak betimler. Celali isyanlarının nedenlerine dair tartışmaların büyük bölümü, 16. yüzyıldaki imparatorluk bürokrasisinin ehliyetsizliğinin neden olduğu politik iklim, mali kriz ve demografik genişlemenin olumsuz yansımaları çevresinde toplanıyor. Buna ek olarak; 17. yüzyıl boyunca yaşanan iklim değişikliği meselesini ilave edebiliriz.

ŞİDDETİN BAŞLANGICI

Kaynakların ittifakla yazdıklarına göre Haçova Meydan Muharebesi isyanların başlangıcı, şiddetin ve yıkımın kilit noktasıdır. 1596 yılında gerçekleştirilen Macaristan seferi ve burada yaşanan muharebede, zafer elde edilmesine rağmen ordu çok zorlanmıştır. Harp sonrası, büyük bir firar yaşanmış, sultan, paşalar ve beyler büyük şaşkınlık ve dehşet içinde, yoklama defterlerini inceletmiş, binlerce yeniçeri ve sipahinin firar ettiğini, deftere kayıtlı 30.000 askerin ise sefere hiç katılmadıklarını öğrenmişlerdir. Bazılarının ise kendileri yerine başka kişileri sefere yolladıklarını anlamışlardır.

Türk ordusunun topyekûn kazandığı zafer ile Eflak, Boğdan ve Erdel yeniden Osmanlı vasallığını kabul etmiştir. Sağlanan ezici üstünlük, doğuda rekabete kilitlenmiş Safevî

Şah Abbas'a (ö. 1629) karşı sefere çıkma ihtiyacı ve maaşlı askerlerin hiç kuşkusuz savaşın yarattığı sıkıntılardan dolayı Anadolu'da çıkardığı çok ciddi bir isyan yüzünden kaybedildi ve bütün bunlar bir dizi açmazı da beraberinde getirdi. Bu kriz tablosunun ardından 1606'da imzalanan Zitvatorok Antlaşması'yla Habsburglar Kanije ve Eğri kalelerini Osmanlılara bırakırken, padişahın stratejik Estergon Kalesi'ni elinde tutmasını da kabul ettiler. Bu antlaşma her iki tarafı da âdeta tüketen onca çabaya kıyasla küçük kazançlar getiriyordu. Yine de İstanbul'u besleyen temel gıda malzemesi depolarına sahip olan prensliklerin kontrolünü ele geçirmek Osmanlılar için önemli ve doyurucu bir başarıydı.

Kaynaklara "Uzun Savaş" olarak geçen 1593-1606 mücadelesi, Osmanlı tarihinde bir kırılma noktasıydı. Habsburglar ile uzun süren mücadeleye doğuda kadim düşman Safevî Devleti ile mücadele de eklenince, Osmanlılar 1579'dan 1612'ye kadar sürekli cenk meydanında ve seferlerde olmak durumunda kalmıştı. İki cephede birden süren bu bilek güreşinde Haçova Muharebesi'nden sonra Osmanlı birliklerinin terhis edilmesi, firarilerin defterden silinmesi ve boşta kalan askerin Osmanlı Anadolu'sunda kalkıştığı kıyam da eklemlenmiş, üç cepheye yayılan bir şiddet arenasında gergin bir atmosfer oluşmaya başlamıştı. Yukarıda değinilmeye çalışıldığı gibi Habsburglar ile Uzun Savaş dönemi bir süre dizginlenmiş ve böylece gözler doğuya çevrilmişti. Bu savaşlar; yıpranan orduya ve onu besleyen sistemin işleyemez hâle gelmesine neden olmuştur. Buna; Osmanlı devlet ekonomisinin kronik bir zafiyete uğraması gibi bir dizi sorun da eklenecek, yaşanan kargaşa ve kıyamın nedenleri olarak mevcut literatürde bu sorunlar yumağı kendine ciddi bir yer edinecekti.

MALÎ KRİZ VE ASKERİ DURUMA BAKIŞ

1580'lerin sonuyla 1590'ların başı, Osmanlı malî yönetimi açısından kritik yıllardı. Yükselen fiyatlar, artan savaş harcamaları, merkezî hazineye vergi akışında yaşanan aksamalar ve bütün bunların gerek imparatorluk muhafız birlikleri gerek piyade ve süvari olarak düzenli ordudaki kapıkulları aylıklarının ödemesinde yaşanan aksaklıklar gibi sayılan bu argümanlar, Osmanlı hazinesinin üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktaydı.

Bu bunalıma pratik çözüm parada devalüasyon ve tağşiş oldu: 1584 ilâ 1589 arasında Osmanlı akçesi %100 değer kaybetti ve gümüş içeriği %40 düştü. Para tağşişi II. Mehmed'in döneminden itibaren tekerrür eden bir uygulama hâline gelmişti. Osmanlı'nın ilk gümüş sikkelerini bastıkları 1326 yılından II. Mehmed'in ilk kez tahta çıktığı 1444 yılına kadar akçenin gümüş içeriği oldukça istikrarlı bir seyir izlemişti. Buna karşılık 1444-1481 arasında akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği tam altı kez düşürüldü. Böylece II. Mehmed'in birinci ve ikinci cülusundan sonra her on yılda bir tağşişe başvurulduğu, II. Mehmed'in saltanatının sonlarına doğru ise bu uygulamanın her beş yılda bir yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin devam etmesi ve artan eşya fiyatları ile pul olma yolunda ilerleyen akçenin durumuna 1589'da çok şiddetli tepkiler oldu, maaşlı kulların sayısında, 16. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki büyük artışa, kısmen de İstanbul merkezli askerler arasında gitgide büyüyen kenara itilme hissi bu tepkinin nedeniydi. Devşirme aracılığıyla Hristiyan oğlanların toplanması uygulaması devam ederken, özellikle sınır savaşları ve şehzadeler arasındaki taht savaşları dönemlerinde yerel Müslüman köylülerin toplanmasıyla sayıları da iyice

artmıştı. Bu şekilde toplanıp daha sonraları kapıkulu askerî konumu ve maaşı verilen köylüler, İstanbul merkezli kapıkulu askerleri tarafından dışarlıklı (ecnebi) olarak görülüyor ve kendi aralarına karışmaları ise yerleşik bir kuralın ihlali olarak değerlendiriliyordu.

İran ve Habsburglar ile yapılan savaşlar ve ordu sisteminde yaşanan ekonomik sıkıntılar kadar, kaynakların satır aralarından bahsettikleri gibi askerî kurumların gitgide yozlaşması da işin içindeydi. Ücretler ödense bile ki zamanında çoğu ödenmiyordu, değinilmeye çalışan paranın değerinin düşürülmesi ve istikrarlı bir şekilde artan fiyatlar yüzünden satın alma gücü de buna paralel olarak yitip gidiyordu. Ayrıca müthiş bir adam kayırmacılık ve kontrolsüz bir şekilde makamların satılması sorunu vardı. 1590'larda sancakbeyi gibi ümeralık olarak nitelenen makamların parayla satın alındığını ilk gören veya duyan da bu askerî kıtalar olmalıydı ve onları olumsuz anlamda da etkiledikleri elbette düşünülebilir. Çünkü alt düzeyde emir alan ve askerlik yapan kulların daha yüksek mevkilere bu şartlar altında çıkması neredeyse imkânsızdı. Denetimde yoksun ve hasıraltı edilemeyecek derecede su yüzüne çıkan bu hadiseler, büyük bir infiale neden oluyor ve yaşanan tepkilerin bir başka nedenini oluşturuyordu. Taşra sipahisi de büyük sorunlarla boğuşuyordu. Osmanlı merkezileşmesi öncesi yerel unsurlardan oluşan ve çoğu yerel siyasalların veya askerî aristokrasi içinde sayabileceğimiz büyük bey aileleri, aşiretler ve oymaklar bu sipahi gruplarının çekirdeğiydi. Bunlar, "Kuruluştan Klasik Döneme" doğru tımar sistemi içinde çoğu zaman zorla, zaman zaman da mecburen sisteme eklemlendiler. Başta verilen dirlikler zaman içinde ya ellerinden alınıyor veya küçülüyordu. Büyük aşiret

yahut oymak olmalarına bakılmaksızın imtiyazları yok oldu, neticede kayıpları da büyüdü. Zamanla yerlerini kul kökenli askerler almaya başladı. Bu durum, Osmanlı Anadolu'sunda birbirinden farklı siyasi ve dinî dinamiklerle eklemlenmiş büyük bir gayrimemnun tımarlı sipahi grubunun oluşmasına neden oldu.

Enflasyon ve para değerinin düşürülmesi, muhtemelen sipahiler üzerinde de olumsuz etkilere neden olmuştu; zaten iklim değişiklikleri ve öngörülemeyen hasatlar nedeniyle gelirdeki doğal dalgalanmalar da vardı. Sabit gelirli dirlikleri değer kaybettikçe, kendilerini ve atlı askerlerini (cebeli) askerî seferler için donatmak, özellikle 1578'den itibaren düzenli seferlerle geçen otuz yıllık dönemde güçleşmeye başladı. O yıla gelindiğinde, birçok kişi yasadışı ödemeler ve gıda maddeleri alarak gelir kaynaklarını, yani vergi ödeyen köylülüğü sıkıştırmaya, kanun dışılığa ve *de facto* haydutluğa doğru sürüklenmeye başlamıştı bile. 1600'e kadar, geri kalan tımar sahiplerinin önemli bir bölümü, giderek küçülen kaynaklarıyla askerî seferlere katılma gücünü büsbütün yitirmişti; birçokları askerî yükümlülükten kaçmanın yolunu arıyordu.

Taşra sipahileri arasındaki hoşnutsuzluk, şehzade mücadeleleri ve bazı Mehdici isyanlar arasında kendini gösterdi. Şehzade Selim ve Ahmed ile Kızılbaşlardan taç giyen Ahmed'in oğlu şehzade Murad, sonrasında Kanuni'nin şehzadeleri Mustafa ve Bayezid'in doğrudan Osmanlı merkezi iktidarını hedef alan mücadeleleri sırasında sipahiler de hizipler arasındayken; Safevî propagandasından etkilenen Kızılbaş itikatlı Anadolu halkının, Mehdici hareketlerinde de sipahiler bu isyanların içinde kendilerine yer edinmişti. Özelikle Kanuni tarafından desteklenen Şehzade Selim ile

Bayezid'in mücadelesi sonrasına denk gelen, merkezî yönetimin tüfekli asker sayısını azaltması ve Bayezid ile kaybeden tarafta olan sipahilerin hoşnutsuzluğu da isyanlar için başlı başına bir sebepti. İlk defa Mustafa Akdağ'ın değindiği gibi, 16.yüzyıl sonuyla 17.yüzyıl başındaki Celali İsyanları, genel mali bunalımın yanı sıra kapıkulu ve sipahi kurumlarının dönüşümleriyle çok yakından bağlantılıydı.

REAYA VE ŞİDDET

16. yüzyılda Anadolu'da önemli bir nüfus artışı olmuş fakat zirai alanlardaki artış buna cevap verememişti. Bu nüfus artışı Anadolu'da yersiz yurtsuz, başıbozuk bir kalabalığın meydana gelmesine yol açtı. Toprakların ihtiyacı karşılamaması, yetersiz kalması sonucu 'çiftbozan'olan bu gruplar için devlet ve ümera kapısında 'kapı halkı' olmak tek çıkar yoldu. Bunların bazıları sınır kalelerine azap (azeb), yeniçeri, donanmada levent ve gönüllü de olabiliyorlardı. İş bulamayıp boşta kalanlarsa 'garip-yiğit' adları altında çoğunluğu teşkil ediyordu. Bunların bir kısmı medreselere giriyor, ancak çoğu istihdam edilemedikleri için imaretlerin etrafında başıboş gruplar oluşturuyorlardı. Bütün bunlar da sosyal karışıklıklara zemin teşkil ediyordu.

Kötü yönetimin, mali sıkıntıların, inanılmaz şekilde salınan vergilerin neticesinde reaya yani sıradan köylü ya yanlarında yahut karşılarında zorbaları buluyordu. İmparatorluk çapındaki nüfus tahrirleri, 16. yüzyılda vergi ödeyen nüfus ve tarım ekonomisinde neredeyse doğrusal bir büyüme eğilimine işaret eder. Gerek kırsal gerekse kentsel yerleşimler, tıpkı tarımsal üretim gibi büyümüştü. Ekilebilir araziler, özellikle bereketli toprakların olduğu bölgelerde

son sınırlarına dek ulaşmıştı; bazıları hızla kasabalaşan yeni köyler doğurmuştu. Ne ki, ekonomik ve demografik genişleme kendi sorunlarını da getirdi. Köy çiftliklerinin defalarca parçalanması, ellerinde işlenebilecek asgari araziler bulunan veya hiç topraksız kalmış bir 'artık' nüfus yarattı. 1570'lere gelindiğinde, topraksız köylü sayısı, boyutları küçük bile olsa hâlâ toprağı olan hane halklarının sayısını aşmıştı. Şehzade Bayezid ve Şehzade Mustafa'nın yukarıda değinilmeye çalışılan nedenler ile yanlarına "yevmlü" olarak aldıkları kitleler, tüfekli askerden eşkıyaya dönüşmüş "sekban ve sarıca" adıyla Anadolu'yu kasıp kavurmaya, kasabaları vurmaya başlamıştı. Cemal Kafadar'a göre; Şehzade Bayezid ve Şehzade Mustafa bu yaşananlar neticesinde ilk Celali reisleri bile sayılmıştı. Bu olaylar neticesinde 1598 yılında ilk büyük Celali isyanı çıkmış 17. yüzyıl boyunca diğer yaşanan bütün isyanlara ismini vermişti.

ANADOLU'DA "CELALİ FETRETİ"

Dönemin kaynakları, ilk kez bir "asi" paşadan, Karaman Valisi Hüseyin Paşa'dan, aynı yıl 20.000 kişilik yerel bir kuvvetle başkaldırıp; kendini Urfa bölgesinin hükümdarı ilan eden Sivas eyaletinin eski Subaşısı ve bir sekban bölüğünün komutanı olan Karayazıcı Abdülhalim'le ilişkili olarak söz eder. Karayazıcı'nın ordusu, üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti ve dört yıl boyunca Orta Anadolu'nun kuzeyinde kırsal kesimi öyle başarıyla kasıp kavurdu ki, merkezî yönetim tek çare bir rüşvet olarak Çorum sancakbeyliğini verip onu satın almak zorunda kaldı. 1602'de öldüğünde Karayazıcı'nın kumandasında 30.000 kişilik bir ordu vardı.

Karayazıcı'nın ölümünden sonra, kardeşi Deli Hasan da abisinin izinden gitmiş, Anadolu'yu yakıp yıkmaya devam etmişti. İşi o dereceye vardırdı ki, hükümet ona da Batı Balkanlar'daki Temeşvar Paşa Sancağını önererek uzlaşma yoluna gitmeye çalıştı. Adamlarıyla birlikte Rumeli'ye giderek, sonunda Macaristan'daki Osmanlı ordusuyla çarpıştı. Bir Osmanlı paşasının liderlik ettiği en ciddi ayaklanma, Halep Valisi Canbulatoğlu Ali Paşa'nınkiydi. Canbulatoğlu İsyanının, ailesinin Halep'in kuzeyindeki neredeyse kalıtsal yönetimi ve bölgesel özerklik mücadelesiyle yakından bağlantılı, önemli bir yerel karakteri vardı; bu yüzden, yine uzlaşma yoluyla onu kazanmak Osmanlı yönetiminin gözünde özel bir önem taşıdı. Ali Paşa, 1610'da idam edilmesine karşın, Canbulatoğlu ailesinin çeşitli üyeleri Osmanlı hizmetinde yüksek makamları işgal etmeyi sürdürdüler. Bu dönemde Kalenderoğlu ve diğer asi paşalar -Sivas- Kayseri, Antep ve Aydın'da- 10.000 ilâ 30.000 kişilik, çoğu levent ve sekbandan oluşan toplama ordulara kumandanlık ettiler. En büyük Celali ordularının liderleri, 30.000 ilâ 70.000 orduyu kumanda eden sekban kökenlilerdi. Bu isyanların çoğu eşzamanlı olarak Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde 1603 ilâ 1608 arasında meydana geldi ve üstlerine gönderilen (aynı şekilde büyük ölçüde Anadolulu leventlerden oluşan) hükümet kuvvetlerini kolayca alt ettiler. Bu yıkım ve anarşinin doruğunda, köylülerin topraktan 'Büyük Kaçgun'u meydana geldi. Bazıları müstahkem kasabalara palanka kurarak kendilerini savunmaya çalıştı, birçoğu yörelerinde mevcut müstahkem kasabalara sığındılar veya İstanbul, Rumeli, Suriye, hatta Kırım'a kaçtılar. 1606 ilâ 1608 arasında devletin tavizsiz tepkisi, denetimini yerleştirmede görece başarılıydı. Çağdaş bir kaynağa göre,

1608'e gelindiğinde şiddetin bilançosu 80.000 Celalinin öldürülmesi olarak kayıtlara geçmişti.

İsyanın aktörleri ve etraflarındaki kalabalık, Rumeli'nden gelen Kuyucu Murad tarafından kanla bastırıldı. Bu bastırma esnasında yaşanan kıyım hâlâ tartışıladururken, 1611'de Sultan Ahmed Camii'nin temelinin atılmasıyla Celali Fetreti'nin artık ilk ve önemli perdesi kapanıyordu. II. Osman'ın intikamı için ayaklandığını öne süren Abaza Mehmet Paşa ile açılan ikinci perdeye; İpşir Paşa eklemleniyor ve son halka Yeğen Osman Paşa ile bir isyan devri sona eriyordu.

CELALİ İSYANLARININ ARKA PLANI

Mustafa Akdağ, bazı hipotezler öne sürer. Bunlar şöyle özetlenebilir: 16. yüzyıl Anadolu'sunda, nüfus baskısı, genç köylülerin ev bark ve eş sahibi olmalarını imkânsız kılmıştı. Bunun bir sonucu olarak; varoluş sıkıntısı çekmeye başlayan bu genç köylü sınıfı, ya ulema adayı (medrese talebesi, suhte) ya da paralı asker olarak Osmanlı devlet organlarının hizmetine girmek için köy toplumundan ayrılmışlardı. Her iki durumda da Osmanlı sisteminde bir düzensizlik unsuru oluşturdular, çünkü devlet organları onları içine alabilecek durumda değildi.

Akdağ, bu sorunun, zamanla aşılmaz bir hâl alıp, imparatorluk çapında hızlı bir şekilde yayıldığı tezi üzerinden uzun uzun bilgiler verdikten sonra, onarılamaz bir safhaya geçildiğini anlatır. Bu artık, köylülerin yol açtığı bir sorun olarak kaydedilecektir. Problemin argümanları olarak gösterilen suhteler ve paralı askerler, kırsal kesimde çapulcu olarak boy göstermeye başladıklarında, Osmanlı'nın onlara

karşı aldığı tedbirlerle daha da şiddetlendi. Suhteler, yani medrese talebeleri tam köylü konumundan kurtulmak için yıllarını medresede geçirirken, Osmanlı Devleti bunlara en fazla çiftçi olmayı vadettiği için atamadan bir beklentileri kalmıyordu. Çünkü Osmanlı medreseleri, 16.yüzyıla geldiğinde sayıları bir hayli fazla mezun vermişti. Bu durum atanmayı bekleyen ümitsiz ve bunalmış bir genç yığını demekti. Kadılar ile gönül bağı olan suhteler, devlet kademelerinde ikilik yaratırken bazı nahoş olaylara karıştılar. Suhtelerin uzun yıllar devam ettirdikleri bu mücadeleden çaresizlik dışında bir şey çıkmadı. Akdağ, suhte isyanlarının sonucuna dair bir açıklamada bulunmaz.

İmparatorluğun merkezî ve mutlak hâkimiyeti nazarında değerlendirildiğinde en vahim olansa paralı askerlerin faaliyetleriydi. Akdağ'ın işaret ettiğine göre, daha sonraki araştırmalarda bu gözlemini doğrulamıştır. 16.yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı merkezî idaresi, taşra idarecilerinin kendi "kanun ve düzen kuvvetleri"ni tedarik etmelerini daha fazla bekler olmuştu. Ne var ki, taşra yöneticilerinin görev süreleri kısaydı ve birinin topladığı askerleri, yerine geçenin devraldığı durumlar enderdi. Bunun bir sonucu olarak da ortada başsız çeteler cirit atıyor. Taşra eliti, çetelerin sebep olduğu kargaşa, gasp ve soygunları bastırmak için tuttukları kuvvetler haydutlardan farklı davranmıyorlardı. Ya da görevinden azledilmiş, bir yönetici isyan etmeye zorlanıyordu, çünkü maiyetindeki leventler işlerini geri almaya çalışıyorlardı. Bu durum, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıl boyunca sık sık isyanların çıkmasını ve isyancı başının ayrı bir devlet kurmaya çalışmayıp, sadece kumandanlık konumunu kazanma veya geri alma istediği gerçeğini açıklar. Ayrıca Akdağ, Celali isyanlarının

18.yüzyıldan önce gerçekten sonlandıysalar, nasıl sona erdiği sorusunu sormaktan da kaçınır.

NÜFUS BASKISI PROBLEMATİĞİNE AKDAĞ VE DİĞERLERİNİN YORUMLARI

Akdağ modelinin unsurları arasında, köylüleri köyün dışına itmekte nüfus baskısının rolü son derece ciddi bir şekilde sorgulanmıştır. Elbette, Michael A. Cook, nüfus baskısının, zaten yetersiz olan toprakların yarıcılarını nihayetinde köylerini terk etmek zorunda bırakan bir sürecin sonunda malların parçalanmasına yol açtığı tezine nitelikli destekte bulunmuştur. Öte yandan, Huri İslamoğlu-İnan'ın görüşüne göre, nüfus baskısı Anadolu köylülerini köylerinden çıkmaya zorlamamış, fakat paralı asker olarak daha kazançlı ve maceralı kariyer yapmak, genç köylüleri baba ocağını terk etmeye ikna etmede yeterli olmuştur. Böylelikle Huri İslamoğlu-İnan, Anadolu kırsalındaki bunalımın ekonomik olmaktan ziyade siyasi süreçlerden çıktığını öne sürmüştür.

Suraiya Faroqhi ise, nüfus baskısının bulunmadığını ancak nüfusun arttığını; 16. yüzyıl vergi defterlerine bakıldığında bu artışın gerçekten büyük çaplı olduğunun gözlemlenebileceğini belirtir. Onun argümanında; nüfus artışı değil, nüfus baskısı hesaba katılmakta, çünkü nüfus baskısının köylülerin seçeneğini sınırlandırdığını, onları daha sıkı çalışmaya zorladığını bundan dolayı da hoşnutsuzluklarının arttığını açıklamaktadır. Ayrıca 1600'lerde Anadolu köylülerinin köylü konumundan görece kolayca kaçabildiklerini, birkaç kuşak önce göçerlik yapan atalarını unutmadıklarını, zaman zaman soygunla desteklenebilecek kadar tehlikeli olsa da paralı askerliğin yahut devlet hizmetinin tercih edilebileceğini söyler.

Bu anlamıyla ona göre "Köylü Ayaklanmaları" şeklinde bir tarihsel anlatı doğru değildir.

YENİ BİR ANLATI İNŞASI: ANADOLU'DA İKLİM KRİZİ VE KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI

Osmanlı kriz ve dönüşüm evresini küresel çevre tarihi perspektifinden değerlendiren çalışmalardan bir tanesi, Sam White'ın *Osmanlı'da İsyan İklimi/ Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları* adını taşıyan kitabıdır. Çalışma, 1590'lardan 1610'a kadar olan yıllara kilit bir dönüm noktası olarak odaklanıyor. Osmanlı sıkıntılarının yaygın ekolojik baskılardan ve iklim dalgalanmalarından kaynaklanan bir dünya krizinin parçası olduğu, ama Yakın Doğu'ya özgü çevre etkenlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki krizin hem kapsamını genişlettiği hem de süresini uzattığı savını ortaya koyuyor. Osmanlı topraklarının 1591-1595 döneminde, son 600 yıldaki en uzun süreli kuraklığına girdiğini keşfeden yazar; Anadolu'da yıkıcı Celali isyanının 1596 yılında patlak verdiğini, bunun bir tesadüf olmadığını düşündüğünü belirtiyor. Olay örgüsüne en kaba şu şekilde bakabiliriz:

> Osmanlı İmparatorluğu küçük bir savaşçı topluluğundan büyük bir dünya gücüne dönüştüğü 14. ve 15. yüzyıllarda, bölge genelinde iskânın ve ekimin yayılmasına yön verirken, payitahtı ve ordusu için gerekli kaynakların idaresine ve teminine dönük bir dizi sistem kurdu. Osmanlı nüfusunun hızla yükseldiği 16.yüzyılda topraklar ve kaynaklar yetersiz kalmaya başladı. İklim dalgalanmalarının ağırlaştığı savaşlar ve doğal afetler, köylülerin geçimini ve iaşesini yeni baskılar altına aldı. Nihayet 16. yüzyılın son on yılında, Küçük

Buzul Çağı'nın sert soğuğu ve son altı yüzyılın en uzun Doğu Akdeniz kuraklığı emsali görülmemiş kıtlığı ve can kaybını getirdi. Merkezi idare Habsburglarla süregelen bir savaşı destekleyecek kaynaklar için uyruklarını sıkıştırmaya devam ederken, Orta Anadolu'da patlak veren bir başkaldırı, yani Celali İsyanı imparatorluğu zorlu bir krize sürükledi. Sonraki yüzyılda yeni iklim felaketleri göçer istilaları, kırsal güvensizlik ve topraktan kaçış, kısır bir demografik ve tarımsal daralma döngüsünü harekete geçirdi.

Bu konuya eğilen bir diğer tarihçi Suraiya Faroqhi; 17. yüzyılda "Küçük Buzul Çağı"nın başlamasıyla ortaya çıkan verimsiz hasatların, köylülerin köylerini terk etmesine yol açan motif olarak görür. 1590'lar için öngörülen bu savın, en azından kısa vadede bir geçerliliği olduğunu ileri sürer. Çünkü o yıllarda bütün Akdeniz bölgesinin hasadın kötü olması nedeniyle alt üst olduğunu, fakat şimdilik, erken modern çağ esnasında, Doğu Akdeniz'de iklim değişikliği yaşandığına dair somut bir bilgiye sahip olunmadığını, ama Avrupa'da yaşanan "Küçük Buzul Çağı"nda serin ve yağmurlu yazlar ve soğuk kışlar olduğunu belirtir. Belirtilen dönemde, Anadolu'da kötü hasat olmadığı şeklinde sözlerinin yanlış anlaşılmaması gerektiğini, yağış miktarı, iyi ve kötü hasatla ilgili kanıt dizisine sahip olunmadığını, sadece bu yorumlara kuşkuyla baktığını söyler.

CELALİLER, SOSYALİST Mİ?

Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezîleşmesi* kitabında, Osmanlı'da gerilemenin emareleri olarak yorumlanan eşkıyalık faaliyetleri ve Celali Ýsyanlarının,

İmparatorluğun gücünü pekiştirme ve merkezîleştirmede başarıyla araçsallaştırdığı tezini ileri sürer. "Hatta devletin tehdidi yaratan grupları manipüle edebilmek için kasten tasarladığı politikalar" fikrini okuyucuya etraflıca sunmaya çalışır. Bu zorlama argümanlara rağmen; Celali İsyanları'na, mevcut literatüre göre; yerleşik bir toplumun dışlanmışları sayılan bir grup işsiz güçsüz askere, zaman zaman medrese öğrencileri ve bekârların eklemlenerek bir dizi şiddet eylemine başvurulduğu savı üzerinden bakıyorum. Ayrıca yanlarındaki suhte ve bekârlardan azade büyük askerî birliklerin ve onlara kumanda eden isyan elebaşlarının Osmanlı askerî sistemi içine tekrar dâhil olabilmek için bu isyanlara katıldıkları, yanlarında zaman zaman yer alan bitkin halk kitlelerinin de daralan topraklar, artan fiyatlar, enflasyon ve neredeyse "pul olan para"nın değeri nedeniyle bu huruçta yer aldıkları fikrini benimsiyorum.

Son olarak; tasavvufi renge boyanmış kitleler ile Kızılbaş itikatlı halkın, Celali İsyanları içerisinde paylarının olması, bu kalkışmaları, bir dinî kıyam hareketine dönüştürmez. Yine bu tarihsel zeminden "sosyalist birer hareket" veya "köylü isyanları" şeklinde değerlendirilmeler çıkmaz, bu okumanın yanlış olduğu kanaatini taşıyorum.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

AKSAN, Virginia, "*Savaş ve Barış*" *Türkiye Tarihi 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

TVERİTİNOVA, Anna S., *Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı*, çev. Abdülkadir İnan, Aya Yayınları, İstanbul 2006.

FAROQHI, Suraiya, *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışma ve Suç 1550-1720*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

GRİSWOLD, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan 15591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

İLGÜREL, Mücteba; "*Celâlî İsyanları*" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, c: 7, sayfa: 252-257.

ÖZEL, Oktay, "Şiddetin Egemenliği: 1550 ila 1700 Arasında Celaliler", *Osmanlı Dünyası*, ed. Christine Woodhead, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

TVERİTİNOVA, Anna S., *Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı*, çev. Abdülkadir İnan, Aya Yayınları, İstanbul 2006.

WHITE, Sam; *Osmanlı'da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

OSMANLI'NIN İLK ŞARK PROBLEMİNE KISA BİR BAKIŞ: SULTAN I. SELİM'İN ANADOLU VE DOĞU POLİTİKASI

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı iktidarı merkezî bir imparatorluk siyaseti takip etmeye başladı. Devletin dönüşen ideolojisini belirleyen çerçevede, Türkmen unsurlara bakış, Sultan I. Selim'i tahta taşıyan hizipler, Türk-Moğol yasa ve töresi etrafında şekillenen Anadolu beylikleri ile olan mücadeleler görünür. Bu makalede; Sultan Selim'in tahta çıkmasıyla beraber farklı bir boyutta ilerleyen Osmanlı ideolojisinin seyrini ve Safevî Devleti'ni kuran kitlelerin hangi nedenler ile bu toprakları terk ettiğini ve çıkan isyanlara dair anlatıları birkaç madde etrafında anlatmaya çalışacağım.

YASA VE TÖRE EKSENİNDE TÜRK- MOĞOL AŞİRET DÜZENİ

Tuğrul ve Çağrı beylerin 1055 yılında Bağdat'a girip, Abbasi Halifesi'nin himayesini üstlenmesi, İslâm dünyasında

her bakımdan yeni bir dönemin başladığını haber veriyordu. Bu dönemin en belirleyici özelliği, Asya'dan gelen Türkmen aşiretlerinin yönetici (askerî-siyasi) elit olarak; İslâm dünyasına girmesi ve yerleşik kitlelerden ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmasıydı. Bu kitleler, aynı zamanda Müslüman oluyorlardı. Ancak bunların Müslümanlığının diğerlerinden temel bir farkı vardı. Klasik dönemde şekillendiği hâliyle, Müslüman olmanın başlıca kriteri şeriat hukuk düzenine tabi olmaktı. Oysa Türkmenler şeriat hukuk düzeni içinde tam olarak erimiyor, aksine töreyi siyasal örgütlenmelerinin hukukî altyapısı olarak muhafaza ediyorlardı.

Hülagü, 1258 yılında Bağdat'a girip bilinen yerleşik İslâm dünyası düzenini altüst etti. Bu gelenler zaman içerisinde Sünnî yahut Şiî akidelere bağlı olarak; Müslümanlaşsa da yönetim tarzları yasa ve töre üzerineydi. Halk, yönetim, askerî elit; tasavvufi ve senkretik mahiyette bir İslâm'ı yaşamaktaydı. Yönetici sınıflar şeriat temelli bir sosyal düzen kurmaktan ziyade kendi yasaları ve töre üzerinden toplumu dizayn ediyordu. Akkoyunlu ve Osmanlı gibi gelişmiş örneklerinde bu kurallar manzumesi 'kanunnâme' olarak yazılı bir (yarı) kodekse dönüşmüştü. Esasen kanunnâmeler, bazılarının giriş bölümlerinde ifade edildiği gibi (örneğin Fatih Kanunnâmesi), o güne kadar uygulanagelen törelerin yazıya aktarılmasından ibaretti ve şüphesiz Cengiz Yasası'ndan esinleniyordu.

Zaman içinde yerleşik düzen etkisiyle, Fars-Arap adalet anlayışı ve bürokrasinin gelişmesi Türk töre ve yasa düzenini bozmaya başladı. Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçukî Devleti'nin askerî yapılanması Gulam sistemi üzerineyken Türkmen savaşçılar çoğu zaman bu sistemin dışında kalıyor-

lardı, toprak düzeni ise iktâ idi. Bu düzenin bozulmaya başlamasıyla da Anadolu'da olanlar oldu. Tacik denilen bürokrasi Türkmen'i sıkıştırdıkça sıkıştırmış töresi bozulan bir kısım ahali 1240 yılında Babailer İsyanı'nı çıkartarak; Moğolların Anadolu'yu istila etmesinin sebeplerinden birini oluşturmuştu. Bu tavır, keskin bir ayrıma işaret ediyordu. Yönetenler ile konar-göçerler arasındaki ilişkide, 16. yüzyılın sonuna kadar Anadolu'da sosyal, dinî hayat ve toplum yapısında bu ayrımın etkili olduğunu biliyoruz. Kuruluştan itibaren neredeyse yüz elli yıl Osmanlı bu ayrımla uğraşacak nüfusunun büyük kısmının İran'a akmasını bir süre seyredecekti. Şeriat temelli düzen ile konar-göçerler anlaşamıyor, yönetici askerî sınıf ise bunlardan kendini üstün görüyordu. Yeniçeri ordusunun kurulması, tahrir sistemi ve tımar düzeni merkezîleşmeye giden yolda atılan büyük sosyal-ekonomik adımlardı, uyumda zorlanan kitleler zaman zaman bir kıyamla bu düzeni alt üst ediyordu. Bu da Anadolu'da yaşanan kırılımın panoramasını oluşturdu.

Osmanlı kuruluş dönemi unsurlarının tamamı neredeyse bir yüzyıl içinde dağıtıldı. Kuruluşa damgasını vuran gazi-erenler olan Abdalan-ı Rûm yerini zaman içinde devlette kemikleşmeye başlayan ulemaya bırakmak zorunda kalırken, gaza-yağma birlikteliği ile hareket eden savaşçı konar-göçerler yerlerini devşirme Yeniçeri ordusuna bırakmak durumunda kaldılar. Bu merkeziyetçi adımlar konar-göçer Türkmenlerin gücünü tamamen yok etti. Türkmen bozkır yasası merkeziyetçi politikalara kurban gitmiş aşiret temelli düzen yerleşik hayat karşısındaki rekabeti kaybetmişti.

15. yüzyıl ortalarından itibaren belirli bir güce ulaşan Türkmen devletleri Taciklerin uhdesinde olan bürokratik ay-

gıtı güçlendirmeye ve Şeriat'ın devlet yönetimindeki (siyasal alan) ağırlığını arttırmaya yöneliyordu. Bir yandan 'yönetici konar-göçer aşiret'/'yönetilen yerleşik tebaa' ayrımına dayanan ikili sosyal yapının siyasal önemini yitirmesi, diğer yandan siyasetle dinin iç içe geçmesi sonucunu doğuran bu eğilim, aslında klasik hilafet modeline geri dönüşten başka bir şey değildi. Yüzyılın sonlarına doğru Doğu'da iki büyük devlet olan Osmanlı ve Akkoyunlu hükümdarları merkezîleşme eğilimi gösteriyor şeriat düzeni töre-yasa temelli düzene yeğ tutuluyordu. Türkmen ise eski anlayışını devam ettirmek istediğinden bu yeni karşılaştıkları düzene meydan okuyordu.

RESMÎ OSMANLI İDEOLOJİSİNİN OLUŞUMU

II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Âlemşah, Mahmud, Mehmed, Ahmed, Korkud, Selim isimlerini taşıyan sekiz şehzadesi olmuş bunların Ahmed, Korkud ve Selim dışındakiler Bayezid'in hükümdarlığı sırasında hayatlarını kaybetmişlerdi. Onun sağlığında yaşlarına göre Ahmed en büyükleri olup, Korkud ve en küçükleri Selim hayatta kalan şehzadeleriydi. Hayatta olmayan diğer şehzadelerin çocukları da çeşitli sancaklarda valilik yapıyorlardı. Ahmed Amasya, Korkud Saruhan ve Teke Sancağı'nda valilik yaparken, Selim Trabzon Sancakbeyi idi. Selim'in saltanata giden yolu; çeşitli hizipler arasında süren mücadelelerle, Anadolu'da patlak veren isyanlarla, kardeşleri arasındaki rekabetle, babası Sultan Bayezid ile yapılan savaş ve sinir harpleri ile döşeliydi. Sonunda çeşitli hiziplerin ortak kararıyla da 24 Nisan 1512 tarihinde tahta çıkmayı başardı.

ANADOLU SORUNUNA GENEL BİR BAKIŞ

Sultan Bayezid zamanı, Osmanlı imparatorluk ideolojisine ket vurulan bir zaman dilimini ifade ediyordu. Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa dönüşümü medrese eğitimi almış kimseler ve kul (köle) kökenli idareciler tarafından tamamlanmıştı. Bazı Türkmen aristokrat aileler yönetimde olmakla beraber II. Mehmet'in İstanbul fethiyle denge köle kökenli vezirler ve yönetici askerî elitler lehine değişti. Bu fetih ve devlet içindeki dönüşüm konar-göçer unsurların devlet ile olan ilişkilerinde ciddi sorunları da beraberinde getirdi. Yıldırım Bayezid'in Anadolu Türk birliğini sağladığına dair tarih yazımı çok revaçta olan anlatılar bütünü olarak kabul edilmiştir. Öte taraftan Timur'un neden Anadolu'yu tarumar ettiği ve beylikleri neden yeniden tesis ettiğine dair görüşler, hâlen tam olarak kavranamamış, Şikârî'nin *Karamannâme*'sinde işlediği Karaman Beyi'nin Osmanlı Sultanı'na gönderdiği mektupta 'töreye uymadığı'na dair acı şikâyetlerini içeren metinler ise görmezden gelinmiştir.

Merkezîleşmenin erken aşamalarında Anadolu'daki adem-i merkeziyetçi muhalefetin başını Osmanlı rejiminin tımar sistemi içinde pasifleştirmek istediği eski Türkmen aristokrasisi ve aşiret reisleri çekti. Ancak Osmanlıların Türkmen aristokrasisini parçalayıp; askerî sınıf içinde eritme çabaları Ankara mağlubiyeti ile yarıda kaldı. Bu savaşta (1402) Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarından gelen tüm askerî birlikler başlarında beyleriyle beraber I. Bayezid'i (Yıldırım) terk etmiş ve Timur tarafına geçmişlerdi.

Osmanlı emperyal rejiminin Anadolu'da yapmak istediği köklü reformun ana hedefi aristokrat ailelerin soy bağlarını ve aşiret yapılarını parçalamak ve konar-göçer yaşam düze-

nini sonlandırmaktı. Dolayısıyla muhalefet güçlerinin ana dayanağı aşiret yapısını ve konar-göçer hayat düzenini devam ettiren Türkmenler oldu. Bayezid'in Anadolu'da giriştiği fetihler beylikler tarafından 'gasp ve töreye aykırı' görülmüş ve fırsat düştüğünde de mesaj net olarak verilmişti. Osmanlı'nın özellikle Anadolu politikası karşısında aşiret temelli konfederasyonu savunan ve Osmanlı emperyal siyasetine karşı en sert muhalefeti yürüten güç Karamanoğlu hanedanlığıydı. Ancak 'Barut İmparatorluğu'yla baş etmek çok zordu. Zaman içinde güç dengeleri değişti, Karamanoğlu'na arka arkaya seferler düzenlendi. Larende, Konya, Aksaray gibi şehirler neredeyse temellerinden yok edildi. Turgutlu, Bayburtlu, Varsak, Avşar Türkmen ve Yörükleri zorunlu göçe tabi tutuldu Osmanlı Anadolu'da Türkmen beyleri ile kıyaslanamayacak bir güce ulaştı. Karamanoğlu'nun gücünün düştüğü bir dönemde ise doğuda Türk-Moğol aşiret düzeninin temsilcisi olarak görülen aşiret konfederasyonları yapılanmasıyla Akkoyunlu Devleti ve Uzun Hasan yükselişteydi. Bayındır boyundan gelen Akkoyunlular, Oğuz devlet geleneğinin meşru temsilcisi olarak görülen bir devletti ve Uzun Hasan meşruiyeti sorgulanan Osmanlı ve hükümdarı Fatih'e kendini denk ve hatta ondan üstün görüyordu. Lakin Uzun Hasan'ın Türkmen orduları Fatih'i durdurmaya yetmedi. Otlukbeli'nde yapılan savaşı kaybeden Akkoyunlular bir daha Osmanlı ve Anadolu siyaseti içinde çok da aktif rol oynayamadılar. Osmanlı yönetici elit ve kul kökenli devlet adamlarının II. Bayezid'in 'Cem Sultan' yerine tercihine geniş bir perspektiften bakmak lazım gelir. Çünkü onun zamanı Anadolu'da, Ankara Savaşı sonrası görülen Fatih gibi kontrol edilemez bir kudretin ince bir siyaset ardına gizlenmiş merkezleşme

ve Türkmen gücünü kırma politikalarında bir duraksamaya işaret eder, aynı zamanda II. Selim'in Osmanlı tahtına giden yolda değişen şartların ve karar mekanizmasını etkileyecek hizipleri de anlamak adına önemlidir.

Yıldırım'ın fetih siyasetiyle başlayan 'Anadolu sorunu' arkasında yatan neden, o yılların siyasi anlayışının bir sonucu olarak; meşru saltanat hakkına sahip beyliklerin arazilerinin fethi sebebiyle ortaya çıkan gasp meselesi olduğunu dile getirmek gerekiyor. Selim'in yürüttüğü politika yani 'Yeni Doğu' sorununu yaratan Osmanlı merkezîleşme stratejisinin dönüşümü ve hatta onu tahta götüren hizipleşmenin kilometre taşları bu Anadolu'da yaşanan toprak gaspı meselesi etrafında şekillenmiştir. Fatih'in Trabzon seferini, Uzun Hasan'ın karısı Kommenos prensesi Despina aracılığıyla Trabzon'un kendi korumasında ve veraset hakkı sebebiyle mülkü olduğunu düşünen Uzun Hasan'ın tasvip etmesi mümkün değildi. Hatta Fatih'e elçi olarak giden Uzun Hasan'ın annesinin, Trabzon İmparatorluğu prensesi ile evli olduğundan mülkün sahibinin oğlu Uzun Hasan olduğu ve fethedilmeyerek haraca bağlanmasını istediği anlatı oldukça önemlidir. Fatih, Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun'a bir cevap vermemiş; ancak fetihten sonra elde edilen ganimetten ona pay vererek topraklarına yollamıştır. Bu anekdotlar, meşruiyet anlatıları olduğu kadar o dönemde cari olan hakların kaynaklarına veya sınırlarına da işaret eder.

Aslında Fatih, babası Sultan Murad'a gelen Şahruh'un tehdit mektuplarını unutmamış olsa gerek büyük fetih hareketlerine girişirken; Anadolu'da toprakların ilhak edilme meselesinde, meşru veya gasp arasında duran ince çizgiye bir miktar dikkat etmiş gözükür. Akkoyunlu ile mücade-

lesinde Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Uzun Hasan'ın peşine düşülmemiş toprakları ilhak edilmemiştir. Karamanoğlu'na düzenlenen seferlerde, Selçuklu mirasçısı olarak kendini göstermemiş, bu bölgeleri ve Türkmenleri kendisine tabi kılmayı yeterli görmüştür. Bazı kroniklerde Konya ve Karaman'da yaşanan yıkımlardan ise Fatih değil Rum Mehmed Paşa problematik bir şekilde sorumlu tutulur.

Fatih'in stratejisi Anadolu'da eski hanedanlara yöneliktir. İsfendiyaroğlu, Akkoyunlu, Dulkadiroğlu, Trabzon Rum İmparatorluğu, Karamanoğlu seferlerinde dikkat edilecek olursa Trabzon Rum İmparatorluğu dışında hiçbirisi klasik bir şekilde fetih ve ilhak edilmemiştir. Asıl amaç; öncelikle Osmanlıların çevresindeki eski taht merkezlerini çekim alanı olmaktan çıkartmaktır. Konya'nın fethini bu gözle değerlendirmek gerekir. Anadolu'da yaşayan büyük Türkmen kitleleri için saltanat merkezinin Konstantinopolis mi yoksa Selçuklu taht şehri Konya mı veya Akkoyunlu başşehri Diyarbakır mı ya da Tebriz mi olduğu sorusunun üzerinde epeyce durulması gerektiğine şüphe yoktur.

CEM SULTAN PROBLEMİ!

Fatih Sultan Mehmet'in merkezîleşme ve imparatorluk siyasetinin devamlılığı için elbette oğlu Bayezid'e göre daha aktif ve fetihçi bir siyaset uyguladığı doğrudur. Ancak Fatih'in ince bir politika takip ederek; eski Türk-Moğol hükümdarlık siyasetine saltanat-veraset hak ve hukukuna uygun hareket etmeye çalıştığı da bir gerçektir. İkinci Bayezid'in 'Cem Sultan' olayından ötürü Anadolu siyasetinde oldukça tutuk olduğu iddia edilir. Onun dönemi, Fatih'in uyguladığı siyasetin devamı niteliğindedir. Selim'in tahta çıkmadan hemen

önce yaşanan şehzadeler arası mücadelede; müesses nizam yoluna Şehzade Ahmet ile devam edilebileceği düşüncesi, Selim'in sultan olarak seçilmesinin sebebi olarak görülebilir. Şehzadeler savaşında Ahmet'in ordusunun Karaman ve Rum sancaklarındaki Türkmen aşiretleri olduğu, oğlu Şehzade Murad'ın Kızılbaş tacını hangi sebeplerle giydiği bu perspektiften bakılarak anlaşılabilir.

Anlatılmak istenilen politikanın, Selim'in Trabzon'da, Rumeli'nde, Çorlu'da yaptıkları göz önüne alınarak; değişecek imparatorluk ideolojisinin farkını sergilemesi bakımından da önemlidir. Şehzadeler savaşında sarayda kümelenen hizipler, Bayezid ve Ahmet'in Türkmenlerin geleneksel saltanat haklarını sürdürmeye yönelik tavrı karşısında birden çark ederek Selim'i desteklemiş böylece fetihçi ve İslamcı politikaya geri dönüşü ve bu ideolojiyi daha ileriye götürmeyi seçmişlerdir. Vezirler, Rumeli beyleri, Yeniçeriler, 21 Eylül 1511'de başlayan bir kıyamla beraber Ahmet yerine Selim'i tahta taşıyacaklardır.

SAFEVÎ OSMANLI REKABETİNİN KISA VE UZUN VADELİ SONUÇLARI

Tahta çıkışı oldukça tartışmalı olan Selim'in imparatorluk ideolojisine uygun Anadolu siyaseti, İslami cila altına son derece iyi gizlenmiş, Türkmen kıyımına sebebiyet veren fetihçi bir politikadır. Babası Bayezid zamanında zuhur eden bir gerçeklik var: Şah İsmail'e Anadolu'da yaşayan kitlelerin âdeta koşarcasına sığınması ve bu yeni oluşan devletin temelini atmaları Selim'in politikaları bağlamında bir kez daha değerlendirilmelidir.

Osmanlı yayılmacılığı sadece askerî fütuhatla sınırlı değildi. Türkmenler için en az askerî güç kadar rahatsızlık sebebi dayatılan sosyo-ekonomik ve dinî düzendi. Dolayısıyla Anadolu'da Türkmen aşiretlerinde kök salan direnişin başarılı olabilmesi için iki tür liderlik bir arada gerekiyordu. Bir yandan aşiret güçlerini klasik konfederasyon modeline göre birleştirecek güçlü bir merkezî otorite ve askerî liderlik şarttı. Öte yandan, Osmanlı'nın 'din ü devlet' düzenine karşı Türkmen usulü sosyal ve dinî hayatı ideolojik düzlemde değerlendirilebilir. Muhalif Türkmenler, aradıkları bu iki liderliği tam da o dönemde dönüşüm sürecine girmiş olan Safevî Devleti'nde buldular.

Değişim sadece Osmanlı devlet ideolojisinde değil, Erdebil Tekkesi olarak bilinen Safevî dergâhında da tartışmalı bir şekilde sürmüştü. Sünnî çizgiden kopma süreci Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar ile başlamış Şah İsmail ile tamamlanmıştı. Devletin kurucu unsurları On İki İmam Şiîliğini henüz kabul etmemişti. Onlar; Kızılbaş olarak anılan, 'Gulat Şia' adıyla tanımlanabilecek bir inanç ekseninde, Anadolulu gayrimemnun Türkmenlerdi ve Haydar'ın etrafında kümelenmeye başlamışlardı. Osmanlı merkeziyetçi ve fetihçi politika, tasavvufî renge boyanmış, ata-dede kültleri etrafında oluşmuş, menkıbelere dayalı Türkmen İslâm'ına tavır alacak; Yavuz Sultan Selim ile bu Türkmenler 'zındık' ve 'mülhid' ilan edileceklerdi.

Bu bağlamda, artık kaybedecek bir şeyleri olmayan Türkmenler isyan üzerine isyan ettiler. Osmanlı'nın her anlamda güçlü ve parlak bir devir yaşadığı Kanuni döneminde dahi Mesiyanik içerikli din-sosyal nedenlerden Türkmen ayaklanmaları çıktı. Bayezid zamanında başlayan Yavuz döneminde

artan bu huruçlarda, devletin politikası neticesinde çeşitli din adamlarından alınan fetvalarla büyük bir kıyım hareketi yaşandı. Kıyam önderleriyle kapanabilecek hesap kapatılmadı, devlet içindeki devlet Arabi-Farsî ekol Türkmen'in âdeta defterini dürdü.

Daha önce örneği görülmemiş bir şekilde bir devletin tebaası başka bir devleti yaratmak amacıyla kitleler hâlinde bulunduğu topraklardan göçerken; Safevîler, Tebriz'e girilmek suretiyle kurulmuş ve Yavuz ile Şah İsmail 1514'te Çaldıran'da hesaplaşana kadar Doğu'da yenilmez bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı'nın karşısına bir daha Çaldıran'da olduğu gibi çıkmayan Safevîler, kendi içlerinde de büyük bir kırılım yaşamış, Tahmasb'ın 'büyük tövbesi' ve bir dizi iç karışıklıktan sonra kurucu Türkmen unsurları bertaraf ederek; On İki İmam Şiîliğini güçlendirmek için çeşitli adımlar atmıştır. Ayrıca binyılcılığın yarattığı dünya imparatorluğu ve cihanın tek hükümdarı olma ideali Habsburg, Osmanlı ve Safevî politikalarında görülür. Ancak bu beklenti, yerini, her üç imparatorda da Mesiyanik ideallerinden vazgeçmeye bırakmıştır. Kanuni ve Tahmasb arasında imzalanan Amasya Anlaşmasıyla Osmanlı-Safevî rekabeti başka bir boyuta geçmiş, İstanbul, Tebriz'i resmen tanımıştır.

Sonuçta, Selim'in padişah olması bir kırılma ânıdır. Yavuz'un eliyle Anadolu'da yaklaşık beş yüz yıldır devam eden eski Türkmen devlet ve siyaset geleneği ortadan kalkmış, İslâm'ın tek hükümdarı ve Haremeyn'in hadimi olma ideali de Mısır'ın fethiyle büyük oranda gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Osmanlı Tarihi 1285-1502*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

EBU BEKR-İ TİHRANÎ, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

İDRÎS-Î BİDLÎSÎ, *Selim Şah-Nâme*, Haz. Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, İstanbul 2016.

Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk): Tarihsel Arka Plan, Metin Analizi, Edisyon-Kritik Metin, Haz. Rıza Yıldırım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

ŞİKÂRÎ, *Karamannâme*, Haz. Necdet Sakaoğlu - Metin Sözen, Karaman: Karaman Valiliği ve Karaman Belediyesi Yayınları, Karaman 2005.

ÇIPA, Erdem, *Yavuz'u Yaratmak: Osmanlı Dünyasında Saltanat Veraseti Meşruiyet ve Tarihi Hafıza*, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

EMECEN, Feridun, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2015.

GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

-----, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

HİNZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Hâline Yükselişi*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı'da Devlet*, Hukuk, Adâlet, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi: Ermenek ve Mut Âbideleri*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Yeni Çağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi Makaleler- Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

SÜMER, Faruk, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

ULUÇAY, Çağatay, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu? Sancaktan Saraya: Seçme Yazılar*, Haz. S. Koz- H. Şahin, YKY Yayınları, İstanbul 2012.

TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

YILDIRIM, Rıza, *Aleviliğin Doğuşu: Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

WOODS, John E., *The Akkoyunlu: Clan, Confederation, Empire*, Salt Lake City: University of Utah Press, 1999.

YILMAZ, Fikret, "Selim'i Yazmak", *Osmanlı Araştırmaları The Journal Of Ottoman Studies*, 51/2018, s. 367.

Yeni kitap önerimiz için karekodu telefon kameranıza okutunuz.

M. OLGAY SÖYLER

Bir Derviş Yolculuğa Çıkar Bir Daha Dönmemek Üzere

M. Olgay Söyler. *Bir Derviş Yolculuğa Çıkar Bir Daha Dönmemek Üzere* adlı çalışmasında, "marjinal sufi"lerin izlerini sürüyor. Kitap: Anadolu'da ve Balkanlar'da ses vermiş tasavvuf erbabı ve Türk kültür tarihi üzerine kaleme alınmış makalelerden mürekkep.

Yazar: Sarı Saltuk'tan Şeyh Bedreddin'e, Hacı Bektaş-ı Veli'den Baba İlyas'a, Şah Kalender Çelebi'den Pir Sultan Abdal'a, Hızır'dan Sarıkız'a, Abdal Musa'dan Geyikli Baba'ya değin Selçuklu ve Osmanlı tarihinin sessize aldığı kişilerin fotoğraflarını çekiyor. Okura: resmî anlatımın haricinde, menakıpnâmelerden, sözlü kültürden derleyip, keramet motifleriyle zenginleştirdiği bir resim sunuyor.

Bu kitapta, huruca kalkan şeyh efendileri, Osmanlı'ya "post"a koyan mürşitleri, meydanlara inen dervişleri, müesses nizama kafa tutan sufi direnişçileri, Ali sırrına erenleri okuyacaksınız.

Evet, "isyan mistiğin tavrıdır."

TİMAŞ TARİH timas.com.tr timastarih

TÜRK TASAVVUF TARİHİ

ISBN: 978-605-08-4463-4